

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN EĞİTİM DİN VE
AHLAK EĞİTİMİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAZLI KOZAN

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ.DR. SAADETTİN ÖZDEMİR

ISPARTA, 2011

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

Gönderen : FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ EABD Başkanlığı

Gönderilen : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Enstitü Anabilim Dalımız YÜKSEK LİSANS Programı öğrencisi NAZLI KOZAN tez çalışmalarını sonuçlandırmış ve kurulan jüri önünde tezini savunmuştur. Sınav tutanağı aşağıdadır.

Tez Adı Değişikliği YAPILDI

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN EĞİTİM, DİN VE AHLAK EĞİTİMİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

09.06.2011

Tarih

Prof Dr Ramazan BUYRUKÇU
Enstitü Anabilim Dalı Başkanı

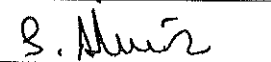
SINAV TUTANAĞI:

Jürimiz Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 25./39. maddesi uyarınca 09/06/2011 Perşembe günü saat 13.00 'de toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin ABDURRAHMAN ŞEREF BEY (1835-1925)İN EĞİTİM GÖRÜŞLERİ konulu tezini incelemiş ve yapılan sözlü sınav sonunda OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU ile aşağıdaki kararı almıştır.

KABUL

RED

DÜZELTME

Tez Sınavı Jürisi	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	Prof Dr Ramazan BUYRUKÇU	
Üye	Yrd Doç Dr Saadettin ÖZDEMİR (Danışman)	
Üye	Yrd Doç Dr Sadık AKDEMİR	

Yukarıda adı geçen öğrenci Sınav Tutanağı'nda belirtildiği üzere mezun olmaya HAK KAZANMIŞTIR / KAZANMAMIŞTIR.

Gereğini rica ederim.

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU KARARI :

Tarih:

Karar No:

Enstitü Müdürü

MADDE-25 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RED", veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Enstitü Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Düzeltme alan öğrenci bir sonraki dönemde kayıt yaptırmak zorundadır.

Madde-39 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RET" veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Yüksek Öğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tez kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans/ Doktora tezi olarak sunduğum
“...Abdunnahman...Şeref...Bey'in...Eğitimi...Din...ve...Ahlak...
..Eğitimiyle...İlgili...Görüşleri.....
.....” adlı çalışmanın, tezin proje
safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı
düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin
Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu
belirtir ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi onurumla
beyan ediyorum.

İmza
NAZLI KOZAN
27.06.2011

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Mutlakiyetten Meşrutiyet'e, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan zaman diliminde yaşamış, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılıp yerine genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna şahit olmuş, bu uzun zaman diliminde bazı siyasi olayların içinde yer almış, önemli bir devlet adamı, siyasetçi, Osmanlı'nın son vakanüvisti aynı zamanda başarılı bir eğitimci olan Abdurrahman Şeref Bey'in eğitimcilik yönü ve eğitim görüşleri ele alınmıştır.

Abdurrahman Şeref Bey'in yaşadığı dönem olan İmparatorluğun son, uzun ve kanlı yüzyılı siyasi çalkantılar ve Abdülhamit'in uzun süren iktidarını saymazsak kısa ömürlü hükümetlerle varlığını sürdürmüştür. Bu dönem, önceleri ülkeyi Avrupa devletlerinin seviyesine çıkarmak için, buna imkân olmadığı anlaşıldığında ise ülkeyi dağılmaktan kurtarabilmek için, bütün çareler tükendiğinde ise elde kalan son vatan topraklarını düşmanın elinden kurtarıp nihayet elde kalan imkânlarla yeni bir Türk Devleti kurabilmek için gösterilen çabalarla geçmiştir. Bu döneme savaşlar, Avrupa devletlerinin İmparatorluktan pay kapma yarışı, azınlıkların ihanetleri, kan, gözyaşı ve acılar damgasını vurmuştur.

İmparatorluğun klasik eğitim kurumları olan medreseler İmparatorluğun güçlü zamanlarında din ilimlerinin yanında tabiat ilimlerine de önem verirken, önemli bilim adamları yetiştirirken son dönemlere gelindiğinde sadece dini ilimlerin okutulduğu eğitim seviyesi düşük kurumlar haline gelmiştir. Daha önceleri bu kurumlardan yetişen ilim adamları bu yüzyılda yetişmez olmuş ilmi eserler ortaya çıkmamıştır. Her kurumda olduğu gibi eğitimde de geri kalındığının anlaşılması üzerine öncelikle askeri okullar olmak üzere Batı tarzında yeni okullar açılmış eğitimde yenileşmeye gidilmeye çalışılmıştır. Batı tarzında açılan okulların ve medreselerin yan yana varlıklarını sürdürmeleri nedeniyle mektep medrese ikiliği ortaya çıkmıştır. Bu farklı okullardan mezun olan gençler din ve dünya görüşü farklı zümreleri oluşturmuşlardır.

Son yüzyılın çalkantılı yıllarında özellikle en önemli eğitim kurumları olan Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi'nde öğretmenlik ve idarecilik yapan Abdurrahman Şeref Bey bu eğitim kurumlarının eğitim seviyesini yükseltmekle kalmamış bu okullarda buldukları dönemi ve geleceğin Türkiye'sinin siyasi ve kültürel hayatına yön verecek özgürlük ve eşitlik düşüncesine sahip önemli şahsiyetler yetiştirmiştir.

Görüş olarak geleneksel eğitim düşüncesinden ayrılmayan Abdurrahman Şeref uygulamada son derece çağdaş, öğrenciyi kazanmak için her şeyi yapan, psikolojik ve pedagojik esaslara bağlı bir eğitimci portresi çizmiştir

Bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı'nın genel özellikleri, devleti duraklamaya daha sonra da parçalanmaya götüren olaylar ve yenileşme çabaları ele alınmıştır.

Birinci bölümde Abdurrahman Şeref Bey'in doğumu, çocukluğu, eğitimi, belli başlı görevleri, yer aldığı hükümetler, siyasi hayatı ve Abdurrahman Şeref Beyin siyasi hayat içindeki yeri, Abdurrahman Şeref Bey'in yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal özellikleri ve eğitim özelliği üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Abdurrahman Şeref Bey'in Eğitim Görüşleri adı altında terbiye kavramı, terbiyenin zamanı bölümleri, Abdurrahman Şeref Bey'in eğitimciliği ve eğitimcilere yapılan tavsiyeler yer almıştır.

Üçüncü bölümde ise Abdurrahman Şeref Bey'in Din ve Ahlak Görüşleri adlı konu başlığıyla kişinin kendine, insanların birbirlerine ve devlete, olan görevleri, eşlerin birbirlerine, anne babanın çocuğuna, çocukların anne babaya olan görevleri ve insanların ahlaki vazifeleri işlenmiştir

Bu çalışmada sonsuz yardımları, sınırsız sabrı ve hoşgörüsünü esirgemeyen, çok şey borçlu olduğum hocam Yrd. Doç. Dr Saadettin Özdemir'e saygı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Tezimin şekillenmesine önerileriyle ve yardımlarıyla katlıda bulunan hocam Prof Dr. Ramazan Buyrukçu' ya saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç Dr Sevim Özdemir'e, Yrd. Doç. Doç. Dr. Melek Dikmen'e çok teşekkür ederim. Ayrıca yardımlarından dolayı Ramazan Bulut'a, ben çalışırken göstermiş oldukları anlayış ve sabırdan dolayı oğullarım, Musa ve Abdullah'a çok teşekkür ederim.

Nazlı KOZAN

Aydın-2011

ÖZET

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY(1853- 1925)'İN EĞİTİM GÖRÜŞLERİ

Nazlı KOZAN

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 164 Sayfa, Haziran, 2011

Danışman: Yrd. Doç.Dr. Saadettin ÖZDEMİR

Bu çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun en zor ve en çalkantılı yüzyılı içerisinde Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim görüşleri incelenmiştir Abdurrahman Şeref Bey'in yaşadığı dönemin siyasal ve sosyal özellikleri Abdurrahman Şeref Bey'in siyasi kişiliği, terbiye anlayışı ve eğitimciliği dönemin özellikleri göz önünde bulundurularak işlenmiştir.

Abdurrahman Şeref Bey'in düşüncesine göre terbiye rubuv kelimesinden doğmuştur beden ve ruhun olabildiğince mükemmelleştirilmesini hedeflemektedir. Buna göre bedende ve ruhta doğuştan gelen bir takım yetenekler vardır ve bu yetenekler dışarıdan yapılan müdahalelerle şekillenebilirler. Terbiye aynı zamanda dinin selameti, dünya saadeti ve ahlaki mükemmelliği ön plana çıkarmak için gereklidir. Milletlerin ve devletlerin bekası da terbiye sayesinde mümkündür.

Abdurrahman Şeref terbiye ve eğitim- öğretimi de birbirinden ayırmaktadır. Ona göre eğitim, fikri bir takım bilgilerle doldurmak terbiye ise bahsedilen bilgileri fikrin istifadesine sunmaktır. Fakat ikisi de lüzumludur

Abdurrahman Şeref eğitimciyi bir nevi doktora benzetmiştir. Nasıl ki doktor hastanın vücudundaki arızayı tedavi ediyorsa, eğitimci de cahillik hastalığını tedavi eder.

Abdurrahman Şeref terbiyenin, ahlakın oluşmasına da azami tesir edeceğine inanır fakat insanı tamamen değiştireceğine inanmaz. İnsandaki doğuştan gelen bazı hasletler eğitimle düzelmez fakat törpülenir. Bu yönüyle Abdurrahman Şeref'in eğitim anlayışı, günümüzde yaygın olan kişiliğin doğuştan gelen özelliklerin çevre ve eğitimle şekillenmesinden ibaret olduğu görüşüne uygundur

Ona göre terbiye beşikten mezara kadardır. Çocukluk döneminde başlar, gençlik döneminde kuvvet bulur. İnsan doğduğu andan ölüncüye kadar eğitime çalışsa yine de eksik eğitimle hayatını tamamlar.

Abdurrahman Şeref çocuğu ve genci terbiye etme hakkının babaya ait olduğu ve terbiyenin ilk alınış yerinin aile olduğu görüşündedir. Bu görev yerine getirilmediği zaman devlet bu görevi üzerine alır ve çocuğu eğitir.

Abdurrahman Şeref terbiyeyi beden terbiyesi, fikir terbiyesi, nefis terbiyesi din ve ahlak terbiyesi olmak üzere bölümlere ayırmıştır. Beden terbiyesini fikir terbiyesine yardımcı olması ve fikirlerin sağlam bir mahfazada yer bulabilmesi için gerekli görür. Fikir

terbiyesi ise terbiyenin en önemli değil fakat önemle üzerinde durulması gereken kısmıdır. Bu terbiyede tabiatın yardımını olmadığı için bir öğretmenin eğitimi şarttır.

Abdurrahman Şeref'e göre din ve ahlak terbiyesi terbiyenin en mühim kısmı ve geleceğin baş tacıdır. Ona göre dinsiz ve ahlaksız bir insanın hiçbir değeri yoktur. Bilgili fakat dinsiz, ahlaksız bir insandan imanlı, ahlaklı fakat cahil bir insan kat kat üstündür. Nefis terbiyesini de din terbiyesiyle bağlantılı olarak ele almaktadır. Nefsi terbiye edebilmek için onu kendi haline bırakmamak nefsin dizginlerini elde tutmak lazımdır

Abdurrahman Şeref Bey'e göre insanı hayvandan ayırt eden faydalı işlerin kaynağı akıl ve düşünce olduğuna göre insan akıl ve düşünceyi beslemek için ilim öğrenmek zorundadır.

Abdurrahman Şeref eğitimcilere, öğrencilere dinin emrettiği şekilde şefkatli olmayı, hataları bağışlamayı, nezaketle muamele etmeyi tavsiye etmiştir.

Ahlak konusunda insanın görevlerini ele almış, insanın kendine olan görevleri, ailesine olan görevleri, topluma olan görevleri, insanlık görevleri ve dini görevleri olmak üzere bölümlere ayırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Şeref Bey, Terbiye, Eğitim, Din ve Ahlak eğitimi,

ABSTRACT

**Süleyman Demirel University, The Institute Of Social Sciences, Department Of
Philosophy and Religious Sciences, Master Thesis, 164 Pages, June, 2011**

Supervisor: Assistant Professor Saadettin ÖZDEMİR

In this study, ranging from Reforms to the Republic, in the most difficult turbulent century of Ottoman Empire, educational ideas of Mr. Abdurrahman Şeref were processed. The political and social characteristic of the period in which Mr. Şeref lived, his political personality, sense of discipline and his sense of education were discussed, by considering the characteristics of the period. According to Mr. Şeref, good manners was born from nature and aims to perfection of body and soul as possible. Accordingly, body and soul has an innate talent and a number of inclinations, and these capabilities can be shaped by the outside. At the same time training is required to bring out the religious salvation, the happiness and moral excellence. The survival of the nations and states is possible thanks to the training. Mr. Şeref separates training and education. According to him, education is to fill the mind with informations but training is to present the information to the usage of ideas. But both of them are necessary.

Mr. Şeref likened educators a kind of doctor. Just as doctor treats defects in a patient's body so trainers treat the ignorance.

Abdurrahman Şeref believes that good manners will also influence the formation of a maximum ethics, but does not believe it will change people completely. Innate traits in humans don't improve but can be filed. Abdurrahman Şeref's understanding this aspect of education, the innate characteristics of personality today, which is common in accordance with the opinion consists of the formation of the environment and education. According to him, discipline is from the cradle to the grave. It begins in childhood, finds strength in youth. Even though Human attempts to be educated from the moment of his birth until death, he completes his life still missing training.

Abdurrahman Şeref is of the opinion that the right of training children and young people is paternal and family is the first place of receipt of discipline. When this task isn't fulfilled, the state takes on this task, and educates the child.

Abdurrahman Şeref divides discipline into sections including; body discipline, self discipline, religious and moral discipline. He sees body discipline necessary to help ideas discipline and to find a solid place for ideas in cover. The idea is to focus on the importance of discipline, but should not be the most important part of good manners. In this discipline, a teacher training is essential because nature doesn't help.

According to Abdurrahman Şeref religion and moral discipline is the most important part of good manners and the future crown of the head. According to him, there is no value of a human being irreligious and immoral. Knowledgeable but irreligious, religious from immoral, moral but uneducated human is many times superior. Self discipline is also discussed in connection with religion discipline. To be able to become self discipline, it is necessary not to leave it to her own devices and to retain the reins of the of self.

According to Mr. Abdurrahman Şeref, because the source of useful things that distinguish man from animals are mind and thought.

Abdurrahman Şeref has recommended educators to be compassionate as ordered by religion, to donate errors, to treat them kindly.

He has taken on the duties of man about morality and classified into sections including duties to self, the duties to the family, society, humanity duties and religious duties.

Keywords: Mr. Abdurrahman Şeref, Discipline, Education, Religious and Moral Education.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii

GİRİŞ

1. Giriş.....	1
2. Araştırmanın Amacı Önemi ve Sınırları.....	7
4. Araştırmanın Metodu ve Yöntemi.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.Abdurrahman Şeref Bey`in Hayatı	10
2. Abdurrahman Şeref Bey'in Eserleri.....	28
3. Abdurrahman Şeref Bey`in Yaşadığı Dönem.....	33
a.Dönemin Siyasi Özelliği.....	31
b.Dönemin Sosyal Özelliği.....	39
c.Dönemin Eğitim Özelliği.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN EĞİTİM GÖRÜŞLERİ

A.Terbiyenin Tanımı ve Terbiye İle İlgili Kavramlar.....	63
a)Terbiye	63

b)Terbiyenin zamanı.....	77
1. Çocukluk Dönemi.....	77
2. Gençlik Dönemi.....	80
B.Terbiyenin Bölümleri.....	83
1.Beden Terbiyesi	83
2. Fikir Terbiyesi.....	86
3.Din ve Ahlak Terbiyesi.....	87
4. Nefis Terbiyesi	92
C. Abdurrahman Şeref Bey`in Eğitimciliği	95
D.İlim Öğrenmenin Gerekliliği.....	101
E.Eğitimcilere Yapılan Tavsiyeler.....	102
a) Şevkatle yaklaşma.....	102
b)Hataları Bağışlama.....	106
c) Nezaket.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN DİN VE AHLAK GÖRÜŞLERİ

A.Kişinin Kendine Karşı Görevleri.....	114
a)Yaşamın Vazgeçilmezliği.....	114
b) Çalışma Zorunluluğu.....	117
c) Evlilik.....	121
B.İnsanların Birbirlerine Olan Görevleri.....	127
C.İnsanların Devlete Olan Görevleri.....	130
D.Eşlerin Birbirlerine Olan Görevleri.....	134
E.Anne-babannın Çocuklarına olan görevleri.....	140
F. Çocukların Anne-Babaya Karşı Olan görevleri.....	144
G.İnsanların Ahlaki Görevleri.....	149
a)Vazifenin Kaynağı.....	149
b) Hayr ve Mutluluk Eşit midir?.....	148
c)Edep ve Haya	149
d) kibir ve Gurur.....	150

e)doğruluk.....	152
f)dostluk.....	153
SONUÇ	155
KAYNAKÇA	158

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Fak.	Fakülte
Krş.	Karşılaştır
s.	Sayfa
Yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Abdurrahman Şeref Bey Osmanlının son devrinde yaşamış bir kişidir. Padişahlıktan meşrutiyete, meşrutiyetten Cumhuriyete geçişe şahit olmuş bu üç yönetimde de yaşamış ülkeyi adım adım parçalanmaya götüren olaylara, savaflara, isyanlara ihanetlere tanık olmuştur. Ülkenin bir dünya imparatorluğu ve eski dünyanın süper gücü iken bu duruma nasıl geldiğine kısaca göz atalım.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde bir uç beyliği iken, Selçuklu Devletinin dağılmasıyla özgürlüğünü kazanan Osmanlı, Arapların vazgeçtikleri cihat ve gaza ülküsünü yeniden ele aldı ve devam ettirdi. Böylece sürekli genişleyen devlet, Bursa'yı, İznik'i alarak Balkanlar'a, nihayet İstanbul'u alarak Avrupa'ya ilerleyip bir dünya devleti haline geldi.

Osmanlı Devleti, Fethedilen yerlerdeki adaletli düzen ve akılcı yönetim sayesinde Avrupa'daki topluluklar ve "Hristiyanlar arasında da hüsn-ü kabul gördü." Bu yüzden 1402'de Timur'la yapılan Ankara Savaşı ve II. Murat dönemindeki Haçlı Savaşlarında alınan mağlubiyetler, devletin dağılmasına sebep olmadı. Sadece zaman kaybettirdi.¹

Üç kıtaya hâkim olan imparatorluğun içinde Türklerin idaresini kabul eden Grekler, Latinler, Slavlar, Çerkezler, Gürcüler, Ermeniler, Araplar, Yahudiler gibi türlü farklı etnik kaynaklı topluluk vardı. Aynı zamanda imparatorluğun içinde Hristiyanlık, Musevilik gibi belli başlı inanç sistemleri yanında, Müslümanlar: Sünni, Şiî, Vahhabî; Hristiyanlar Katolik, Ortodoks, Protestan; Museviler, Mamin, Talmutçu, Karaim gibi kollara ayrılmıştı.² İmparatorluğun esas unsuru Müslümanlar sayılırdı. Müslüman yöneticiler her din ve etnik gruptan geniş halk kitlelerini yönetirdi. Her etnik kökenden topluluk kendi dinini kültürünü serbestçe yaşayabiliyorlardı. İslam olmak şartıyla istedikleri yere gelebilirlerdi.

XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar padişahlık babadan oğula geçerken daha sonra hanedanın en yaşlı üyesine geçmeye başladı. Tanrının emriyle göreve geldiğine

¹ Mehmet Ali Ünal, *Türk İnkılabı Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Adres Yayınları, Ankara 1997, s. 13-14.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, C. I-IV, C. V, s. 1.

inanılan padişah sınırsız yetkiye sahip olarak görünse de zannedildiği gibi değildi. Osmanlı'nın son dönemlerinde dünyadaki ve ülkedeki gelişmelerden habersiz kafes arkasında tahta çıkmayı bekleyen padişah, ulema ve askerden kabul görmezse onların gücüyle tahttan indirilir hatta öldürülebilirdi.³ Görülüyor ki devlet sisteminin iyi işlemesi için padişahın güçlü bir iradeye sahip olması, otoritesini saydırması, ulema ve askerle uyum içinde bulunması lazımdı.⁴

Gerek uygulanan kafes arkası sistemi, gerekse padişahlığın hanedanın en yaşlı üyesine geçmesi sistemi son yüzyılda dünya tecrübesi yetersiz, iyi yetişmemiş, psikolojik açıdan problemlili padişahların yönetime geçmesine sebep olmuş, Bu durum son dönemdeki Osmanlı Devletini, kuruluş ve yükselme dönemindeki güçlü, otoriteye hakim yöneticilerden yoksun bırakmıştı. Sık sık değişen hükümdarlar azledilen sadrazamlar alışılmış hale gelmişti.

Osmanlı İmparatorluğunda yönetim ve ekonomi arasında sıkı bir bağ vardı. Dirlik adı verilen sistem has, zeamet ve tımar olarak bölümlere ayrılmıştı. Bağlı beylikler ve eyaletler ise padişahın hazinesine yıllık olarak ödenek yolluyordu. Sipahiler ve zaimler yalnızca dirliklerinde oturup vergileri toplayıp asker beslemez dirlik sistemiyle devlet aynı zamanda asayiş de sağlamış olurdu.⁵

Amerika'nın keşfi, İpek Yolu'nun önemini kaybetmesi Avrupa'daki sanayileşme gibi ekonomik nedenler ekonominin yönünü Batıya çevirdi. İspanyollar Aztek, Maya, İnka imparatorluklarına son verip onların zenginliklerini ele geçirdiler .Böylece Avrupa'ya sıcak para aktı. Bu durum fiyatların artmasına dolayısıyla da Osmanlı'nın enflasyonla tanışmasına sebep oldu. Bu süreç tımar sisteminde iltizam usulüne geçilmesi sürecini doğurdu. Tımar açık artırmayla iltizama veriliyor, mültezim üç yıllığına parayı devlete peşin ödüyor, Hasat zamanı köylüden bunu tahsis ediyordu.⁶ Bu vergi toplama yöntemi (âşar) zaman zaman adaletsizliklere ve köylünün ezilmesine sebep oluyordu.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V s. 5,

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 5.

⁵ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kırılma Yayınları, Ankara 2004, s. 10.

⁶ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi* s. 10

Zamanla tımar sistemi tamamen bozuldu. II. Mahmut iş görmez durumdaki iltizam usulünü de ortadan kaldırınca bir otorite boşluğu meydana geldi. Oluşan otorite boşluğunu Avrupa'daki feodal sistemdeki gibi Âyan denilen kişiler doldurdu.

Bu şekilde merkez, taşra üzerindeki yetkisini âyanlara bırakmış oldu. Merkezîyetçilikten adem-i merkezîyete (merkezsizlik) bir kayış ortaya çıktı.⁷ Bu durum köylünün ekonomisini ve devlete olan güveni sarstı. Zaman zaman ortaya çıkan ayaklanmaların en önemli gerekçelerinden birisi budur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik gerilemesi sadece başkentte, eyaletlerde bozulan sistem değildir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de buharla işleyen makinelerin kullanılmasıyla büyük ölçüde mal üretildi ve “ makine yapımı mallar makinesiz memleketlerin” ekonomisini işgal etti Osmanlı da bu durumdan payını aldı. Yabancı mallar Osmanlı pazarını ele geçirdi. Öyle ki halk tahta kaşığını bile yabancı mallardan temin eder hale geldi. Endüstri silinmeye halk fakirleşmeye başladı.⁸

Osmanlı Devleti fetih ve gaza ruhuyla kurulan ve genişleyen bir ülke olarak savaş ve zafer, hem toprakların genişlemesi için gerekli hem de ekonomik olarak önem arz ediyordu. Önceleri kısa sürede geniş coğrafyalar fethedilirken, XVI yüzyıldan itibaren durum tersine döndü. Yaya ve hayvan gücüyle “organik enerjiyle” savaştan geleneksel Osmanlı ordusunun, sınırların genişlemesiyle savaş meydanlarına ulaşma zamanı uzadı. Avrupa'da feodal sistemden kaynaklanan başıbozuk orduların yerine daha modern, düzenli orduların ve güçlü devletlerin kurulmasıyla fetihler zorlaştı. Fetihler olmayınca savaşa olan ilgi azaldı. Zira savaş maddi manevi doyum sağlıyordu. Bu durumun sonunda ortaya çıkan Celali isyanları, savaşa alışmış bir toplumun dışa yönelemeyen alışkanlıklarının içe yönelmesi olarak yorumlanmaktadır.⁹

⁷Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi* s. 10-11

⁸Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 8; Zafer Toprak, *İktisat Tarihi, Türkiye Tarihi*, (Osmanlı Devleti 1600-1908), Cem Yayınevi, Ankara 2000, C. III, 219- 268

⁹Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi* s. 13; Celali İsyânlarında yerini yurdunu bırakıp Anadolu'ya göç eden kitle hareketine “büyük kaçgun” adı Verilir. Veziriazam Kuyucu Murat Paşa Anadolu'daki Celali isyanlarını 1608'de bastırdı. Bu baskınlarda Celalilere karışmış ya da ilerde Celali olması mümkün binlerce kişi katledildi. Bkz. Metin Kunt, *Siyasal Tarih 1600-1789, Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, Cem Yayınevi, Ankara 2000, C. III, s. 22

Nihayet Nizam-ı Cedit ve Eşkinici Ocağı adında modern bir ordu kuran, II. Mahmut, III. Selim'in başına gelenlerden de ders çıkararak, halkın desteğini yanına alarak 15 Haziran 1926'da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırdı.¹⁰ Binlercesi katledildi. Yeniçerilerin mensup oldukları Bektaşî Dergahları kapatıldı.¹¹ Bu olay Vak'a-i Hayriye (Hayırlı Olay) olarak bilinir. Yeniçeri ve Kapıkulu ocaklarının kaldırılmasıyla ilgili, bu olay "Türkiye Tarihinin büyük dönüm noktalarından biridir. Hatta Cumhuriyet Vak'a-i Hayriye'nin bir neticesi şeklinde telakki edilir."¹²

"Osmanlı Aydınları İbn-i Haldun kuramını¹³ biliyorlardı. Karlofça ve Pasarofça antlaşmasından sonra devletin savaşacak halinin kalmadığını, yaşlandığını düşünerek, kültür hayatına daha fazla önem vermeye başladılar. Lale Devri ile başlayarak Osmanlı padişahları kültür hayatının gelişmesinde öncülük ettiler."¹⁴

Bu dönemin mimarı Batı kültür ve medeniyetini büyük bir hayranlıkla aktaran Nevşehirli Damat İbrahim Paşadır. Avrupa'daki gelişmeleri yakından tanımak için ilk kez Avrupa'ya elçiler göndermiştir.¹⁵

¹⁰ "Bu sefer Sultan Mahmut'un terörü başlamıştı. Yeniçeriler, Yeniçerilerle ilgisi olanlar Ve ilgisi olmayanlar sokak ortasında kısa bir sorgulamadan sonra katledildiler. İlber Ortaylı *İmparatorluğun en Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 38

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, Ötüken Yayınları, C. I-V, C. V, s. 130-133; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 144-150.

¹² Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 133. Halk Eşkiya ocağına dönüşen Yeniçerilerden kurtulduğu için bayram etmiştir. Bu olayla ilgili İzzet Molla'nın bir şiiri şöyledir. Tecemmü eylediği Meydan-ı Lahme. Edip Küfran-ı Nimet nice bağı. Koyup kaldırmadan, ikide birde "kazan devrildi, söndürdü ocağı".

¹³ İbn-i Haldun XIV. Yy. da Mısır'da yaşamış toplum bilimcilerin babası kabul edilen Tunuslu İbn-i Haldun'dur. Mukaddime adlı eserinde İslam tarihi üzerinde bazı sonuçlar elde etmiştir. Buna göre: Toplum iki düzenin mücadelesiyle şekillenir. Medeniyet (Medine şehir) Ve bedeviyet (oymak, boy, kabile), sürekli çatışma halindedir. Asabiyet Ve dayanışma duygusu içinde olan bedeviler savaşçı dürüst ve kaba insanlardır.

Bedevilerin sürekli saldırısına uğrayan medeniler yerleşik, şehirli, tarıma dayalı topluluklardır. Medeniler zayıf düştükleri zaman bedeviler onların devletini ele geçirir. Bedevi devleti yavaş yavaş medeniyeti öğrenir. Medeniyet arttıkça savaşçılıkları Ve asabiyet duygusu azalır. Dört kuşak sonra 100-120 sene devlet yeniden bedevilere yenik düşecek duruma gelir. Tarih bu şekilde tekrarlanır gider.

Niyazi Berkes'e göre "Osmanlı Devleti İbn-i Haldun tipi devlettir. Buna göre 100-120 yılda yıkılması gerekirken, bölgede yetince güçlü bir akın yapabilecek bir bedevi topluluk kalmadığı için 'doğal' bir sonu olamamıştır. Osmanlının karşısındaki Avrupa devletleri İstanbul Ve boğazları içlerinden birisinin kapmasını istemedikleri için Osmanlı Devletini yıkmamışlar, sömürmekle yetinmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti bir türlü ölemeyen yatalak ihtiyarlar gibi Varlığını sürüklenerek devam ettirmiştir." Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s. 13-14

¹⁴ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s.14.

¹⁵ Halil İnalcık, *Osmanlılarda Batı'dan Kültür Aktarması*, İstanbul, 1996, s. 426-427.

Lale Devrinin Türk sanatında bir Rönesans olduğunu söyleyenler de, lüzumsuz bir israf devri olduğunu söyleyenlere de yanılmaktadırlar.

“Lale Devri, her şeyden önce yeni bir yaşama anlayışının ifadesidir. Hayat ve tabiat ile insanın barışmasını ifade eder...”

Birbirine düşman nazarı ile bakan Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa bu yüzyılın ilk yarısından itibaren birbirini tanıma gereği duymuştur.¹⁶

Şu da bir gerçektir ki Batının Osmanlı üzerindeki etkisi tartışmasız daha büyük olmuştur. Lale Devrinden sonra başa gelen padişahlar, Batı tarzı yenileşmeyi devam ettirmişlerdir.

I. Abdülhamit’in, Özi Kalesinin Rusların eline geçtiğini duyduğunda felç geçirip ölmesi üzerine, yerine oğlu III. Selim geçti. Halk, III. Selim’e büyük umutlar bağlamıştı. Yeni padişahla iki yıldır devam eden Osmanlı-Rus Savaşı zaferle sonuçlanacak, Kanuni devrinde olduğu gibi yeni fetihler başlayacaktı.¹⁷

III. Selim ıslahatçı bir gelenek içinde yetişmiş daha veliahtlığı sırasında Fransa’nın son kralı XVI. Louis ile yapılabilecek ıslahat konusunda gizlice mektuplaşmış, ondan tavsiyeler almıştır.¹⁸ Sadece Fransa kralından görüş almamış, 22 devlet adamına da layihalar hazırlatmıştır.¹⁹

Fakat bu layihaları sunan devlet adamlarının çoğu samimi değillerdi. Padişahın temayülünün hangi yönde olduğunu bildikleri için o yönde fikir beyan etmişlerdir.²⁰

III. Selim her alanda düzenlemeler yapmaya çalıştı. Vezirlik ve kadılık seçimlerini belli kurallara bağladı. İbrahim Müteferrika matbaasını yeniden düzene koydurdu. Ekonomiyi düzeltmek için bazı tedbirler aldı; Halk yerli malı kullanmaya

¹⁶Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s.55-56.

¹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 13-14.

¹⁸Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, s. 27. Enver Ziya Karal, bu konuda III. Selim’in XVI. Louis’in tavsiyelerine kızdığını fakat bu tavsiyelerden de yararlanmaktan geri durmadığını, bu mektuplaşma onun ıslahat düşüncesini olgunlaştırdığını düşünmektedir.

¹⁹ Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V.

²⁰ Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V. s. 86.

teşvik edildi. Yerli tüccarların ticaret yapması için zemin hazırlandı²¹. Batılı devletlerle karşılıklı çıkara dayanan antlaşmalar imzaladı. Batıya daimi elçiler atadı. Yapılan bu düzenlemeler Osmanlının Batı tesirlerine kapı açmasını sağladı.²²

III. Selim'in ortaya koyduğu yenilikler ve Nizam-ı Cedit ordusu alt yapısı hazır olmadan yapılan, tepeden inme yenilikler olduğu için toplumun büyük bölümü tarafında kabul görmedi. Bu hareketi benimseyen, Avrupa hayranı aydınlar "devrimci" ; karşı olanlar ise "muhafazacı" olmak üzere birbirine zıt iki kutup oluştu. Bu durum Asker ve ulema arasında da geçerliydi. Menfaati zedelenen asker ve ulema hükümet aleyhinde, bu yeniliklerin küfür olduğu, her türlü kötülüğün sebebi olduğu yolunda yoğun bir propaganda yapıyorlardı. O kadar ki bir yeniçeriye

"Nizam-ı Cedit olur musun? Diye sorulduğunda Moskof olurum Nizam-ı Cedit olmam" diyordu.²³

Bu dönemde devlet sadece yenilik karşıtlarıyla mücadele etmiyordu. İmparatorluğun her tarafında devlete karşı ayaklanmalar vardı. Fransız ihtilali ve Napolyon Savaşı sırasında "Osmanlı kendini yakıp kavuracak iki fırtınaya tutuldu" Bunlardan birisi demokrasi ve milliyetçilik fikirleri diğeri de Rusların Ortodoksluk ve Slavcılık propagandaları idi. Sonuçta Rumeli'de, Arap Yarımadası'nda, Akdeniz'de, Balkanlar'da ortaya çıkan azınlık ve asi isyanları imparatorluğu aciz bıraktı.²⁴

Bundan sonrası çorap söküğü gibi geldi. İçten ve dıştan imparatorluğu parçalamak ve pay almak isteyen milletlerin ve devletlerin emellerine ulaşmak için çıkardıkları savaşlar ve isyanlar amacına ulaştı. Ülke hızla parçalanmaya ve yıkılmaya doğru gitti. Öyle ki yöneticiler ülkeyi kurtarmak için neye el atılsa ellerinde kaldı. Ne Tanzimat ve Islahat gibi fermanlar ne Meşrutiyet gibi bir yönetim ne de İttihat ve Terakki gibi bir parti yönetimi ülkeyi parçalanıp dağılmaktan kurtaramadı. Aynı zamanda yönetimde olabilme yarışı da kıyasıya devam ediyordu.

²¹ "Osmanlı Devleti bu sıralarda Hint, İran Ve Frengistan'dan gelen malların istilasına uğramıştı." Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 71-72.

²² Geniş bilgi için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V.

²³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 77-79.

²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 80.

Osmanlının son döneminde yani Tanzimat'tan sonra Islahattan önce doğan Abdurrahman Şeref Bey, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanına şahit olmuş, II. Meşrutiyet'ten sonra çeşitli devlet kademelerinde görev almaya başlamıştır. Vatanını seven, vatani için endişelenen bütün vatanperverler gibi vatanını kurtarmak için çaba sarf etmiş, bu durumdan kurtulma çareleri aramış, bunun için kafa yormuştur.

Abdurrahman Şeref vatani kurtarmak için bir araya gelenleri desteklemiş, onların kurduğu cemiyetlere katılmış, milli mücadelenin sonunda yeni kurulan yönetimin cumhuriyet olduğunu anlayan nadir adamlardan biri olmuştur. Vatanperverliği dolayısıyla yeni kurulan genç Türkiye Devletinde milletvekilliğine aday gösterilmiş ve seçilmiştir.

Abdurrahman Şeref Bey ülkenin hızlı bir değişim geçirdiği, çeşitli sorunlarla boğuştuğu, iktidar olma ve vatani kurtarma çabalarının kıyasıya sürdüğü bir dönemde aynı zamanda devlet adamı olan bir eğitimcidir.

Abdurrahman Şeref çeşitli memuriyetler ve bakanlıklarda bulunduğu gibi aynı zamanda ülkenin önde gelen iki değerli okulu olan Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi'nde idarecilik ve öğretmenlik yapmıştır. Eğitimin seviyesini yükseltmek için elinden gelen gayreti ve çabayı göstermiş ve muvaffak olmuştur.

Öğrencilerini bir baba şefkatiyle koruyup kollayan onların eğitimlerini sürdürmeleri için elinden geleni yapan Abdurrahman Şeref öğrencileri arasında çok sevilmiş sayılmıştır.

Dönemin özelliği gereği kısa süren hükümetlerde Milli Eğitim Bakanlığı yapan Abdurrahman Şeref, görevlerinin ömrünün kısa olması sebebiyle fazla bir varlık gösterememiş gibi görünse de şartlar göz önüne alındığında yine de başarılı sayılır.

2. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Sınırları

Abdurrahman Şeref Bey'in hayatı, devlet adamlığı, siyasi kişiliği hakkında çalışmalar yapılmıştır. Abdurrahman Şeref Bey, devlet adamı ve siyasetçi olduğu gibi aynı zamanda bir eğitimcidir. Abdurrahman Şeref Bey'in siyasi kişiliği ve devlet adamlığı yönlerinin araştırılıp gün yüzüne çıkarıldığı gibi eğitimciliğinin, eğitimci kişiliğinin ve eğitim görüşlerinin araştırılıp incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Abdurrahman Şeref Bey Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna damgasını vuran olaylara tanıklık etmiş, bazı olayların içinde yer almış, bu olayları yaşamış bir tarihçi olarak olayları kaleme almış ve kendisinden sonraki nesillerin istifadesine sunmuş önemli bir devlet adamı, siyasetçi ve tarihçidir. Abdurrahman Şeref Bey aynı zamanda o dönemin iki güzide okulu olan Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi'nde öğretmenlik ve idarecilik yapmış, Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuş, birçok eser kaleme almış, dönemin eğitimine yön vermede katkısı olmuş başarılı bir eğitimcidir. Başarılı bir eğitimci olarak dönemin siyasi ve fikir hayatında önemli roller oynayan önemli şahsiyetler yetiştirmiştir.

Bu çalışmanın amacı Tanzimat'tan Meşrutiyet'e, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan uzun ve karmaşık dönemde eğitimde önemli görevlerde bulunmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin fikir altyapısının oluşturulup şekillenmesinde rol almış şahsiyetleri yetiştiren Abdurrahman Şeref Bey'in eğitimciliğinin ve eğitim görüşlerinin incelenip ortaya konmasıdır.

Bu çalışmada Osmanlı'nın genel durumu, Osmanlı'yı yıkılmaya götüren sebepler, Cumhuriyet'i ortaya çıkaran olaylar, Abdurrahman Şeref Bey'in yaşadığı dönemin siyasi, sosyal olayları ve eğitim durumu göz önünde bulundurulmuş, Abdurrahman Şeref Bey'in hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Çalışmanın asıl konusu ise Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim görüşleri ve eğitimciliği ile sınırlıdır.

3. Araştırmanın Metodu ve Yöntemi

Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim görüşlerini ve eğitimciliğini incelemeye karar verince öncelikle Abdurrahman Şeref Bey'in yaşadığı dönemi tüm özellikleriyle ele alma zarureti ortaya çıktı. Bu dönemin siyasi ve sosyal olaylarının Abdurrahman Şeref Bey'in düşünceleri ve davranışları üzerindeki etkisi önemliydi. Aynı zamanda bu dönemi hazırlayan olaylar ve bu dönem daha önceki dönemlerden ve daha önceki dönemlerin olaylarından da bağımsız değildi.

Osmanlı Devleti'nin kötüye gidişi, devlet üzerindeki tehditler ve devleti yıkılmaktan kurtarma çabaları Tanzimat ve Islahat fermanlarının, daha sonra ise Meşrutiyet'in ilanını kaçınılmaz hale getirmiştir. Yine Cumhuriyet'in ilanı da kendinden önceki olayların bir ürünü ve kaçınılmaz sonucudur. Aynı şekilde

Tanzimat'ı ilan eden kuşak Meşrutiyet'in altyapısını hazırlamış, Meşrutiyet'i ilan eden kuşak da Cumhuriyet'in altyapısını hazırlamıştır.

Böylece bu çalışmaya Osmanlı tarihi ile ilgili kaynaklar taranarak başlanmış, olaylar sebep sonuç çerçevesi kapsamında incelenmiştir. Tezin giriş bölümünde kısaca Osmanlı'nın genel durumu ele alınmıştır. Birinci bölümde ise Abdurrahman Şeref Bey'in yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal olayları incelenmiştir Abdurrahman Şeref Bey'in hayatı içinde bulunduğu siyasi olaylarla birlikte anlatılmıştır.

Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim görüşleri incelenmeden önce günümüzdeki eğitimle ilgili kaynakların literatür taraması yapılmıştır. Eğitimle ilgili bu kaynaklardaki eğitim görüşlerinin, Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim görüşleriyle aynı paralelde ve farklı yönde olanları tespit edilip fişlenmiştir.

Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim görüşleri incelenirken karşımıza çıkan en büyük zorluk Abdurrahman Şeref'in eğitim görüşlerini topladığı "İlm-i Ahlak" isimli eserin, Abdurrahman Şeref'i anlatan Efdaleddin Efendi'nin "Abdurrahman Şeref" isimli risalesinin ve o dönemle ilgili diğer eserlerin Osmanlıca olmasıydı. Bu eserlerdeki fikirlerin ve olayların orijinalliğinin bozulmadan günümüz Türkçesiyle ifade edilmesi ve anlaşılması zorunluluğu vardı. Bu eserleri aslına bağlı kalarak günümüz Türkçesiyle ifade etmeye çalıştık inşallah bir nebze olsun başarılı olmuşuzdur.

Bu çalışmayı yaparken daha önce Abdurrahman Şeref Bey hakkında yapılan Mehmet Demiryürek'in "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925) ve Yahya Kemal Taştan'ın basılmamış yüksek lisans tezi olan "Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri" adındaki iki çalışma bize büyük yol gösterici oldu. Kendilerine buradan teşekkür ediyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN HAYATI VE ESERLERİ

1-Abdurrahman Şeref Bey'in Hayatı

Abdurrahman Şeref Bey.²⁵ Tophane-i Amire muhasebe kâtiplerinden Hasan Efendi'nin oğludur. Annesi Şevket Feza Hanımdır.²⁶ Ailenin menşei Safranbolu'ya dayanır. 15 Zilkade 1269 (20 Ağustos 1853) tarihinde İstanbul'un Tophane semtinin Otakçılar mevkiinde İlyas Çelebi Mahallesi'nde doğmuştur.²⁷ Asker bir aileye mensuptur. Abdurrahman Şeref bunu şöyle ifade etmektedir:

“Benim büyükbabam da, babam da, kardeşim de askerdi. Bir asker ailesine mensubum. Benim de kısmetim olsaydı bir asker mektebine girer şimdi bir asker olurum.”²⁸

Abdurrahman Şeref ilk tahsilini ikamet ettikleri Edirnekapı dışındaki evlerinin yakınında bulunan Ortakçılar Camii imamı Hafız Mehmet Efendi'den aldı. Evlerinin yakınında bulunan sıbyan mektebinde²⁹ eğitimine devam etti.³⁰ Daha sonra Eyüp Sultan'da bulunan Hazret-i Hâlit Mekteb-i Rüşdiyesi'ne girerek buradan mezun oldu.³¹ Bir aralık medreseye de devam eden Abdurrahman Şeref, 1867-68 yıllarında Mahrec-i Aklâm³² adlı okulda tahsil hayatını devam ettirdi.³³

²⁵ Bkz. Efdaleddîn *Efendi Abdurrahman Şeref Terceme-i Hali, Hayatı Resmîyye ve Hususîyyesi*, Ankara 1927, s. 8,

²⁶ Mehmet Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)*Pohonix Yayınları, Ankara, 2003, s.15

²⁷ Efdaleddîn, *Abdurrahman Şeref*, s.8

²⁸ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s.15

²⁹ Türk ve Müslüman çocuklarına Kur'an okuma, temel dini bilgiler ve pratiklerin öğretildiği ilk kademe devlet okuludur. Geniş bilgi için bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1999'a), Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s. 72-78. ; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayınevi, İstanbul 2004, s. 86.

³⁰ Efdaleddîn, *Abdurrahman Şeref*, s.8

³¹ Mehmet Cemâleddîn, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri, Âyine-i Zürefâ* (neş Mehmet Arslan) İstanbul 2003. s. 131

³² Tanzimat döneminde Devlet kademelerine memur yetiştirmek amacıyla açılan bir okuldur. Rüştüden sonra 3 yıldır .Bkz Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.2,İstanbul 1977, s. 476-479

³³ “Ahmet Hoca'dan abd-i aciz mahrec-i Aklâm'da 1283-84 tarihlerinde cebir dersi okudum” Bkz. Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s.16.

Mahrec-i Aklâm'dan sonra Mekteb-i Sultanî adı ile bilinen Galatasaray Lisesi'ne "224 numaralı Abdurrahman" olarak kaydoldu. Bu okulda yatılı olarak eğitimine devam etti,³⁴ tarih ve coğrafya konularında gösterdiği başarı bu alanda sivrilmesine zemin hazırladı. Türkçe ve Fransızca derslerini tamamlayarak 1290 (15 Temmuz 1873) tarihinde, 21 yaşında, "Aliyy-ül-a'lâ"(pek iyi) derece ile mezun oldu.³⁵Bu okuldan mezun olabilmek için Türkçe ve Fransızca derslerinin ikisini de başarıyla tamamlamak gerekiyordu. Bu durumda çoğu öğrenci ya sadece bitirdiği derslerden diploma alabiliyor ya da okulu uzatıyor veya bırakıyordu. Abdurrahman Şeref'in her iki dersten mezun olması onun öğrenim hayatının başarılı geçtiğinin göstergesidir.

Abdurrahman Şeref Efendi Mekteb-i Sultânî'den mezun olduğunda Türkçe ve Fransızca'yı konuşur ve yazardı. Latinceyi de iyi derecede bilmekteydi.³⁶ Mektepten mezun olduğu zaman "meriü'l hatır pür vakar bir efendi...mümtaz bir dereceye vasıl olmuştu."³⁷Şeklindeki cümleler onun efendi ve ağırbaşlı bir genç olduğunu göstermektedir. Diploması aynı tarihte Maarif Nezareti(Milli Eğitim Bakanlığı) tarafından "Mülâzemet Rü'usu (Üniversite Lisans Diploması)'na" çevrildi³⁸ Abdurrahman Şeref Sultânî'nin ilk Müslüman ve Türk mezunudur.³⁹

Abdurrahman Şeref Efendi mezuniyetinden bir ay sonra 22 Ağustos 1873 tarihinde Mahrec-i Aklâm-ı Şâhâne adlı okulda Târih-i Umûmî öğretmeni olarak 500 kuruş maaşla memuriyet hayatına başladı.⁴⁰ Aynı yıl Naciye Hanım'la evlendi.⁴¹ 13 Mayıs 1875,te bu görevine ilaveten maaşına 300 kuruş eklenerek, Mekteb-i Sultânî Kavâid ve İmla öğretmenliği görevi de ilave edildi.⁴²

³⁴Efdaleddîn *Abdurrahman Şeref*, s. 10.

³⁵ Efdaleddîn, *Abdurrahman Şeref*, s. 5; Cemâleddîn, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, s.131.

³⁶ Latince dersleri daha sonra Mekteb-i Sultan-i müfredatından çıkarılmıştır. Bkz. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1977, C.3-4, s. 917.

³⁷Efdaleddîn, *Abdurrahman Şeref*, s. 11

³⁸ 87; Efdaleddîn, *Abdurrahman Şeref*, s.11-12.

³⁹ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 16

⁴⁰Cemâleddîn, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, s.131.

⁴¹ Abdurrahman Şeref'in Hikmet Züleyha, Emine İsmet isimli iki kızı, Hüseyin Fikret isimli bir oğlu vardır. Avrupa'da elektrik mühendisliği okuyan Hüseyin Fikret genç yaşta veremden ölmüştür. Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi* s.66.

⁴²Cemâleddîn, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, s. 131.

13 Şubat 1878’de 575 kuruş maaşla Darulmuallimin’de Târih-i Umûmî muallimliğine tayin edilen Abdurrahman Şeref, 13 Nisan 1878’de, 2500 kuruş maaşla Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne müdürlüğüne yükseltildi.⁴³ İdarecilik göreviyle birlikte Mülkiye’de coğrafya-yı Umûmî dersi-de vermek zorunda kaldığından, Mahrec-i Aklam ve Darulmuallimin’deki görevlerini bıraktı.⁴⁴

Abdurrahman Şeref, Mekteb-i Mülkiye’de uzun süre idarecilik ve öğretmenlik görevlerini birlikte yürüttü. Bu okulda İlm-i Ahlak, Tarih-i Osmani, Coğrafya-yı Umûmî, Coğrafya-yı Umrâni, İstatistik ve Usul-i Terceme gibi dersler okuttu. Hem idareci hem de bir öğretmen olarak çok sevilip sayılan Abdurrahman Şeref, bu okuldaki öğrencilerin o döneme göre çağdaş fikirli yetişmesinde etkili olmuş, eğitimlerini tamamlamaları için elinden gelen gayreti göstermiştir. Bazı öğrencilerin askerlik görevi nedeniyle, okuldan ayrılmamak için aldıkları çürük raporlarında Abdurrahman Şeref’in de imzası vardır.⁴⁵ O bunu öğrencilerinin öğrenimlerine devam etmelerini istediği için yapmıştır. Eğitim öğretimi askerliğe tercih etmiştir. İkinci Abdülhamit rejiminden sonra ortaya çıkan jurnalcılık hareketlerinden okulu ve öğrencileri korumaya çalışmış, bunda da başarılı olmuştur. Efdaleddîn Efendi onun bu başarısını “tecrübeye müstenid bir vukûf ile hareket” etmesine bağlar.

Abdurrahman Şeref bu okulda bazı yenilikler yapmayı başardı. Bunlardan birisi okulun yatılıya dönüştürülmesidir. Padişahın bu konudaki isteği de göz önünde bulundurularak yatılı ve gündüzlü eğitim sistemi birbirinden ayrılarak belli başlı kurallara bağlandı.⁴⁶ Bu şekilde öğrenciler arasındaki manevi bağın güçlenmesi ve öğrencilerin mülkiyeli olma ayrıcalığını özümsemeleri amaçlanmış olmalıdır. Yine eğitim kalitesini yükseltmek amacıyla, “Hazine-i Hassa Nâzırlarından portakal Mihail Paşa, Ticaret Nâzırlarından Sakızlı Ohannes Paşa, Recâizâde Ekrem, Tarihci

⁴³ Tanzimat’ın getirdiği yeniliklerin uygulanmasında, geniş halk kitlelerine yayılmasında duyulan ihtiyaç nedeniyle, bu yenilikleri benimsemiş aydın, idealist idarecileri yetiştirebilmek amacıyla, Abdülmecit devrinde açılmıştır. Abdülhamit döneminde okula ayrı bir önem verilmiştir.

⁴⁴ Cemâleddîn, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, s. 131.

⁴⁵ Yahya Kemal Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*(Basılmamış yüksek lisans tezi) Kırıkkale 2004, s. 72.

⁴⁶ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, 71.

Murat Bey, Şûra-yı Devlet Reislerinden Sayıt Bey, Tabibiyyundan Sait Efendi”⁴⁷ gibi o dönemin ünlü eğitimcilerini okulda görevlendirdi. İlm-i Hukuk, Usul-u Maliye, İktisat, Usul-u Mülkiye gibi daha üst sınıflarda okutulan derler için Avrupa’dan uzman öğreticiler getirtmek istedi.

Abdurrahman Şeref Bey’in Mekteb-i Mülkiye’deki bu başarılı çalışmaları gözden kaçmamıştır. Padişah İkinci Abdülhamit tarafından rütbesi sürekli yükseltilerek ödüllendirilmiştir.

“29 Ramazan 1296’da uhdesine rütbe-i salise verilmiş, 13 Safer 1298’de terfi ederek rütbeyi saniye sınıf muhabiri olmuş, 13 Şevval 1298’de rütbe-i evveli sınıf-ı sanisine, 14 Zilkade 1298’de rütbe-i evveli sınıf-ı evveline terfi etmiş, 8 Safer 1310 tarihinde de terfileri rütbe-i bala tevcih olunmuştur.”⁴⁸

Bütün bu olumlu görünen gidişata rağmen okuldaki bazı gelişmeler yönetimi rahatsız etti. Okulda Târih-i Umûmî dersi veren Murat Bey, Mizan Gazetesini çıkarıyordu. Öğrenciler arasında fikirleri kabul gören ve sevilen Murat Bey’le özdeşleşen Mizan Gazetesi; hürriyet, eşitlik, adalet, meşrutiyet gibi kavramları işliyordu. Bir diğer vakıa ise Muallim Naci ve Recâizâde Mahmut Ekrem’in Edebiyat-ı Cedide ve Edebiyat-ı Atika tartışmalarıdır. Bu fikirler öğrenciler arasında da rağbet gördü ve mezun olan öğrenciler vasıtasıyla da okul dışına taşınmış oldu. Abdülhamit rejimine karşı duyulan hoşnutsuzluk konuşmaya ve yazılmaya başladı. Bu konu “devrin güzide hocaları tarafından aşılana müspet fikir ve hürriyet aşkı belirtilerinin, verilen jurnaller vasıtasıyla padişahça sezilmesiyle” okuldaki eğitim sistemi değiştirildi. Mülkiye Mektebi camiası açık bir şekilde asıl darbeye 24 Kanunievvel 1307 tarihli nizamnamesinin 1308 tarihinde yürürlüğe konulmasıyla muhatap olmuştur. Artık bu zamandan itibaren Mekteb-i Mülkiye’ nin gelişmesi durmuş, 1316 senesine kadar açık bir duraklama devresine girmiştir. Buradan Mülkiye Mektebi’nin özgürlük yolunda kan kaybettiği ve şüphelerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁹

⁴⁷ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, 71. Murat Bey Mülkiyedeki Târih-i Umûmî hocalığından sonra Paris’e firar ederek orada Jön Türkler’e katılmıştır.

⁴⁸ Cemâladdîn, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, s. 132.; Demiryürek, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 19.

⁴⁹ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 73.

1307 (M.1889) tarihli kararnamede görüldüğü üzere okuldaki gelişmelerin rejim için tehlikeli olabileceği yönünde bir endişe mevcuttur. Her memurun devlet ve memleketine karşı sadakatle mükellef olduğu ve devlet için çalışması gerektiğine vurgu yapılır.⁵⁰ Muallimlerden ders dışında konuşmaması, talebeye okutulacak konulara itina edilmesi tavsiye edilir. İdare tarafından 17 Kanunisani 1302 (1886) tarihinde sadrazamlığa tebliğ edilen irade de, Mekteb-i Mülkiye ve diğer İslam mekteplerinden mezun olan öğrencilerin akaidlerinde zaaf eseri görüldüğü bunun önüne geçilmek için, Şeyhülislam başkanlığında Mülkiye Mekteb-i müdür muavini Recai Efendi'nin de bulunduğu bir komisyon toplanarak ders programındaki bazı derslerin kaldırılıp onların yerine dini içerikli dersler konulması kararlaştırılmıştır.⁵¹

Bu değişiklik sadece derslerle kalmayıp Mülkiyenin yönetici kadrosu da değiştirildi. Komisyonun en aktif üyesi olan ve hükümete yakınlığıyla bilinen Recai Efendi, müdürlüğe, Ali Rıza Efendi ise müdür yardımcılığına atandı.⁵² Abdurrahman Şeref'in bu okuldaki gayret ve çabaları, başarısı, başarısının ödüllendirilmesi 16 yıllık idareciliğinden uzaklaşmasını engellemedi. Çeşitli entrikalar ve jurnaller sebebiyle Mülkiyedeki görevinden alındı. Mülkiye Mektebindeki derslerini okutmaya devam etmek üzere 17 Şaban 1312 (13 Şubat 1895) tarihinde 6000 kuruş maaşla, Mekteb-i Sultânî müdürlüğüne tayin edildi.⁵³

Abdurrahman Şeref Mülkiyedeki derslerini okutmaya devam etti. Bu durum okuldan ayrılmasıyla büyük üzüntü yaşayan talebeleri için bir nevi teselli olmuştur.

Abdurrahman Şeref, Mülkiyede yaşadığı üzücü olayları yeni görevinde de yaşamamak için bazı tedbirlere başvurdu. Efdaleddin (Tekiner)'in ifadesiyle , Üstad-ı muhterem durumu bildiği için nisbeten bir ta'dilat yaparak dışarıdan mektebe yapılabilecek müdahalenin önüne geçmek için çareler aradı. "Kendi menşe-i feyzi

⁵⁰ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 74.

⁵¹ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 74.

⁵² Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 74.

⁵³ Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, s. 132. Abdurrahman Şeref'in de eğitim gördüğü Galatasaray Lisesidir. Önceleri Fransızlar, daha sonra da gayr-i müslimler tarafından idare edilen okulun ilk Türk yöneticisi Ali Suavi'dir. Ali Suavi ve ondan sonra gelen idareciler okulu Türkleştirmeye gayret ettiler

olan bu dârü'l-ilmî sıyânet ve her surette mahzar-ı terakki etmek çârelerini aradı...”
Özetle okulun ve özellikle öğrencinin korunmasına fedakarane çaba harcadı.⁵⁴

Abdurrahman Şeref bu okulda, mevcut siyasi durumdan da faydalanarak daha özgür bir çalışma ortamı bulmuştur. Abdülhamit rejimi tarafından yasaklanan birçok yaygın kapitülasyonlar sebebiyle ülkeye giriyor, gümrük memurları ve polisler rüşvet verilmek suretiyle de yayılıyordu. Doğal olarak Mekteb-i Sultânî de bu durumdan payını alıyor her tür yayına ulaşabiliyor ve bunları çatısı altında bulundurabiliyordu. İkinci Abdülhamit döneminin bütün baskısına rağmen “Galatasaray Sultanîsi gibi bir hürriyet ve irfan kaynağını, güzel idaresi ve ihtiyatlı yaklaşımı sayesinde istibdatın kabusuna karşı korumayı başardı.”⁵⁵

Abdurrahman Şeref bu okuldaki idareciliği esnasında da öğrencinin başarısı ve özellikle korunup kollanması hususunda elinden gelen gayreti ve çabayı göstermiştir. Öğrencilerin başarılarını artırmak amacıyla mezun öğrencilere, akşamları diğer öğrencilere ders vermeleri için imkan sağladı.⁵⁶ Öğrencilerin beden eğitimine katkı sağlamak amacıyla Galatasaray Futbol Takımı'nın kurulmasına önayak oldu.⁵⁷

Abdurrahman Şeref, bu okuldaki müdürlüğü sırasında başarılı ve özverili çalışmaları nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından, okulda Tanzimat ruhunu yeniden oluşturması dolayısıyla da bazı Avrupa devletleri tarafından çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirildi. Fransa Maarif ve Sanayi Nezareti'nin verdiği Afelya rütbesinden maarif nişanı, Karadağ prensinin verdiği birinci rütbeden Danilo nişanı ve Romanya Hükümetinin verdiği ikinci rütbeden Kuron dö Romani nişanı bunlar arasındadır.⁵⁸ Yine Osmanlı Devleti tarafından kendisine altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ve nişanlar verildi.

Galatasaray Lisesi'ndeki müdürlüğü sırasında çıkan büyük yangın (1904) Abdurrahman Şeref Bey'i çok etkilemiş, kendisine ve ailesine ait eşyadan ve şahsi

⁵⁴Efdaleddin, *Abdurrahman Şeref*, s.45.

⁵⁵ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 81.

⁵⁶ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s.

⁵⁷ Futbol antrenmanı dolayısıyla toplanan öğrenciler saraya jurnallenince öğrenciler tutuklandı. Abdurrahman Şeref tutuklanan öğrencileri tanıdığı nüfuzlu kimseleri araya sokarak kurtarmıştır. Efdaleddin, *Abdurrahman Şeref*, s.16-17.

⁵⁸ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 22.

kütüphanesinden hiçbir şeyi kurtaramamıştır. Yangından sonra harabeye dönen okulun yeniden kurulması yine onun gayret ve çabalarıyla olmuştur. Aşağıdaki olay Abdurrahman Şeref Bey'in öğrencileri ve eğitim için nasıl canla başla çalıştığını onlar için nasıl endişelendiğini yani kendisini nasıl eğitime ve öğrencilerine adadığını göstermektedir

Efdaleddin Efendi o geceyi şöyle anlatır:

“ Merhumun mektep muhterik olduğu gece gösterdiği itidal-i dem ve basiret şayan-ı hayret idi. Yalnız etraf ve bölme duvarları kargîr ve döşeme ve tavanları ahşap olan o cesîm binanın aksamı ahşabiyyesi yarım saat zarfında çıra gibi müstaid-i iştiâl bir hal almış idi

Ateş dahilen hayli tevessü ettükten sonra haber alınmış idi. Müdür-i muhterem gecelik entarisinin üzerine pantolon giymek suretiyle ortaya çıkmış ve teknil yatakhaneleri bizzat devir ederek dahilde talebe kalmamasına nezaret etmiş idi. Zaten kav halinde olan o koca binanın yanmasına bir buçuk saat kifâyet eylemiş olduğundan dâhilden hiçbir şey kurtarılamamış idi. Ve bilhassa kıymetli bir kütüphane teşkil eden teknil kitapları mübeddel-i remad olmuş idi. Ertesi gün Memdûh Bey şitâyen mağazasından bir kat elbise alarak merhum iksa edilmiş idi...

Harikten sonra mektep Pangaltı'da bir apartmana nakledilmek suretiyle tedrisata teşebbüs edilmiş idi. Bunun akabinde bir gün yanan mektebebin bahçivan odasında oturmakta olan merhumun yanında idim. Kimse yok idi.

- Beyefendi... dedi. Mektebi nasıl açacağız?

- Efendim, apartmanda tedrisata başladık ya Yavaş yavaş himmet-i alinizle yoluna girer, dedim.

Gözlüklerinin üzerinden bakarak biraz sükûttan sonra, “ya bu harabeyi elimizde bırakırlar mı ?” dedi.

Derhal intikal ederek endişesini haklı buldum. Ve o gün konuşarak mektebin harikten masun kalmış olan çamaşırhane ve cimlastik mahalli ile bahçivan odalarına sınıfları neharî olarak yerleştirmeyi ve tedrisata bu mahalde devam etmeyi kararlaştırdı. Bu karar üzerine eshabına tevessül ederek inzibat mahzururu ve saîre ileri sürmek ve Pangaltı'da apartmanda devamda talebe için mezehir-i azime göstermek suretiyle yazdığı bir tezkireyi bana tevdi ile Maarif Nazırı Haşim Paşa'ya gönderdi... Paşa'yı konağında bulup, tezkireyi verdim. Diğer taraftan da merhum işin menbaından hall-i mesele için teşebbüs eylediğinden birkaç gün sonra muhterik mektebin harikten masun kalan mahallerinde tedrisat başladı.

Abdurrahman Şeref Efendi artık müsterih idi. Bundan sonra mektebin tamiren ve tecciden ihyâsı esbâbını istikmal ederek kendince itmi'nan hâsıl olmadan oradan çıkmadı. inşâât başlamak üzere iken Beylerbeyi'ne nakl edilerek inşâât hitâm buluncaya kadar orada kaldı.

Galatasaray mekteb-i bina-yı muazzamı bugünkü liseye işte bu surette temin olundu.⁵⁹

Abdurrahman Şeref Bey, 14 Eylül 1908 tarihinde Galatasaray Lisesi müdürlüğünden ayrıldı. Fakat eğitim hayatına devam etti. Dârulfunûn'da Umûmi Tarih ve Osmanlı Tarihi dersleri okutmaya devam etti. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Defter-i Hakani Nazırı olarak siyasi hayata başladı. 16 Aralık 1908 tarihinde de 10.000 kuruş maaşla, padişah İkinci Abdulhamit tarafından 38 kişiyle birlikte Ayan Meclis-i azalığına tayin edildi.⁶⁰

Abdurrahman Şeref'in Abdülhamit tarafından Ayan Meclis-i Azalığına atanmasıyla ilgili olarak şu yorum da yapılabilir. Çeşitli entrikalar ve jurnaller sebebiyle Abdurrahman Şeref daha önce Mülkiye idareciliğinden alınmıştı ve Abdurrahman Şeref'in kurduğu futbol takımı öğrencileri, hafiyelerin haber uçurması nedeniyle tutuklanmıştı. Abdülhamit iktidarının güvenliği için bunları yapmıştı Demek ki Abdülhamit bizzat Abdurrahman Şeref'in kendisine bir soğukluk duymuyordu.

Bu görevi sırasında önemli bir Tapu Nizamnâmesinin yapılmasını sağladı.⁶¹ Kabinenin Maarif Nazırı İbrahim Hakkı Bey istifa edince, bu görevi sona erdi ve 29 Ocak 1909 tarihinde vekaleten ilk kez Maarif Nazırlığına atandı.⁶² Bu göreve asaleten atanmak isteyen Abdurrahman Şeref, bu görevi almasında aracı olan Ali Fuat Bey'e şunları söylemektedir:

“Sadrazam hazretlerinin emirleri vechile Maarif Vekaletini deruhte ettim. Muamelatı bir dereceye kadar yoluna koydum. Eğer arz-ı mesaimden memnun iseler asaletimi icra buyursunlar, değil iseler yerime asalaten diğer birisini getirsinler, ben de Ayân'a çekileyim” dedi.

⁵⁹ Efdaleddîn, *Abdurrahman Şeref*, s. 18-19.

⁶⁰ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 26

⁶¹ Efdaleddîn, *Abdurrahman Şeref*, s. 20.

⁶² Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 30.

Bunun üzerine sadrazam:

“Biz onu iş görsün diye Maarif’e getirdik. Bir müddet tecrübe ederiz, muvaffak olursa asaletini icra ederiz” diye bir cevap verince, Abdurrahman Şeref 4 Şubat 1909 tarihinde Maarif Nazırlığı Vekilliğinden istifa etti.⁶³

Abdurrahman Şeref Bey’in asıl olarak Maarif Nazırlığına atanması, istifa eden Kamil Paşa hükümetinin yerine kurulan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti (14 Şubat- 13 Nisan 1909)’inde gerçekleşti.⁶⁴Bu olay Abdurrahman Şeref Bey’in eğitim geçmişinden olsa gerek, eğitim camiasında memnuniyetle karşılanmıştır. Muallim Şair Fevzi’nin “ Şeref’in buldu Maarif imruz” dizesi buna bir örnektir.

Hilmi Paşa Hükümeti Osmanlı Devleti’nde yaşayan azınlıkların, Batılı devletlerin desteğiyle, çıkardıkları ayaklanmaların önüne geçmek amacıyla bazı reformlar yapmak için ıslahat komisyonları oluşturdu. Yemen’de yapılması düşünülen ıslahat komisyonunun içinde Abdurrahman Şeref de yer aldı.⁶⁵

Yeni hükümetin kuruluşundan kısa bir süre sonra kimin çıkardığı belli olmayan, birçok sorumlusu olan 31 Mart olayı patlak verdi. Olayın önü alınamayınca hükümet istifa etme kararı aldı. Abdurrahman Şeref Bey:

“Biz bu işin üstesinden gelemeyeceğiz. Aczimiz zahiridir. Bizi de istemiyorlardı. Bu halin temadisi vehameti artırıyor. Padişah müdahale etmedikçe önü alınamayacaktır. Vazifemiz başında ölmekten çekinmeyiz, fakat kendimizi feda etmekle de derde deva olamayacağız. Anın için hükümeti sahibine teslim edelim. O meydana çıksın, mesele derhal hal olunur ve vakay-i faciaya meydan verilmemiş olur” diye bir teklifte bulundu.⁶⁶

Bunun üzerine sadrazam Meclis-i Vükelayı toplayarak durumu değerlendirdiler. Alınan karar üzerine Hilmi Paşa, Harbiye Nazırı Rıza Paşa ve Abdurrahman Şeref Bey Abdülhamid’e istifalarını sundular. Olaylar devam ederken Ahmet Tevfik Paşa tarafından yeni bir kabine kuruldu (14 Nisan 1909). Bu kabinede de Abdurrahman Şeref Bey Maarif Nazırı olarak görevini sürdürdü.⁶⁷

⁶³ Ali Fuat Türk geldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 15.

⁶⁴ Türk geldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 22-23.

⁶⁵ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 95.

⁶⁶ Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Ankara 1996,s. 154.

⁶⁷ Demiryürek, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 32.

Ahmet Tevfik Paşa hükümeti çeşitli çevrelerce kabul görmedi. İsyanlar devam etti. İstanbul'dan sonra bazı Anadolu şehirlerinde olaylar çıktı; Bursa, Adana, Erzurum, Erzincan gibi yerlerde ayaklanmalar başladı.⁶⁸ çeşitli söylentilerle hükümetin itibarı sarsıldı.

31 Mart olayı nedeniyle Selanik'ten gelen Harekat ordusu ilk iş olarak isyanı bastırdı, bundan sonra da olaydan sorumlu tutukları İkinci Abdülhamid'i tahttan indirip yerine Mehmet Reşat'ı getirdi. Bu durumu değerlendiren Abdurrahman Şeref, Abdülhamid'i bencillikle suçlamış iki padişah arasında Sultan Abdülhamit'in iki yüzlü ve müzevvir politikasına karşılık Osmanlı Devletinin anayasasına usulüne gerçekten taraftar olan, özü sözü doğru, devletin haysiyetini, refahını, saadetini düşünen milletin refah ve saadetini her şeye tercih eden, şerri hükümleri ve kanunları uygulayacak milli hakimiyete dayalı bir hükümet başladı şeklinde bir mukayese yapmıştır.⁶⁹ Yeni padişah kabineyi değiştirmedikten Abdurrahman Şeref'in Maarif Nazırlığı görevi de devam etmiştir.

İttihat ve Terakki yönetime tamamen el koymak istediğinden Abdülhamit dönemi bürokratlarını tamamen tasfiye etmek istiyordu. Bu yüzden de Meclis-i Mebusan'daki İttihatçılar Tevfik Paşa hükümetine çekilmeleri yönünde baskı yapıyorlardı. Abdurrahman Şeref Bey'in düşüncesi de bu yönde idi. Abdurrahman Şeref:

“Milletvekillerinin çoğunluğunu teşkil eden İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları iradeyi genç ve güçlü ellere teslim etmek istiyorlar. Bizim çekilerek iradeyi onlara teslim etmemiz gerekir Bilemedikleri kestiremedikleri işlerde bize mürâcaat ederler ve sorarlarsa bildiğimizi halisane söyleriz.” demek suretiyle fikrini beyan etmiştir.⁷⁰

Hükümet üyeleri 3 Mayıs 1909'da mevcut durumu görüşerek istifa etmeye karar verdi. Abdurrahman Şeref tarafından hazırlanan istifalar Padişaha sunuldu. Padişah Sultan Mehmet Reşad istifaları kabul ederek yeni hükümeti kurma görevini

⁶⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, c. 9, s. 92.

⁶⁹ Kodaman-Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 32-33.

⁷⁰ Kodaman-Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 44.

Hüseyin Hilmi Paşa'ya verdi.⁷¹ 5 Mayıs 1909'da kurulan bu yeni hükümette Abdurrahman Şeref Bey görev almadı.

Kısa bir süre sonra ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum nedeniyle Hilmi Paşa ile İttihat ve Terakki arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi Meclisin ikinci defa toplanmasında Hilmi Paşa hükümeti güvenoyu almasına rağmen istifa etti. Böylece hükümet düşmüş oldu.

İbrahim Hakkı Paşa'nın kurduğu yeni hükümette Abdurrahman Şeref yer almamıştı. Maarif Nazırı İsmail Hakkı Bey istifa edince 11 Mayıs 1910'da onun yerine Maarif nazırı olarak atandı.⁷² Abdurrahman Şeref'in en uzun Maarif Nazırlığı bu hükümet döneminde oldu.(5, 5 ay gibi)

Abdurrahman Şeref bu dönemde bazı önemli işlerde görev almıştır. Bunlardan birisi Hıfzısıhha-i Mekâtip komisyonudur; Komiyonun görevi "Dersaadet'te resmi, gayri resmî ve özel bütün mekteplerdeki sağlık işlerini tanzim etmek, öğrencinin, öğretmenin ve müstahdemlerin sağlık problemlerini çözmek"tir Bu komisyonun eğitimle ilgili herkesin sağlık problemleriyle ilgilenmesi kararlaştırılmıştır.⁷³

Yine bu dönemde Abdurrahman Şeref Bey mevcut okulların tamiri, Arnavutluk, Arabistan ve Doğu Anadolu'da inşa edilmesi planlanan Rüştüye ve İdadî mekteplerinin yapımı(1327-28 yılı) için Maarif bütçesine ödenek koydurmuştur.⁷⁴ Sadece devletin verdiği ödenekle yetinmemiş halktan yardım istemeyi de planlamıştır. Bilimsel çalışmaları da destekleyen Abdurrahman Şeref Osmanlı Devleti içinde arkeolojik kazı yapan yabancı araştırmacıların kimine izin vermiş, kiminin ise iznini uzatmıştır.⁷⁵ Aynı zamanda Maarif Nazırlığının yanı sıra vak'anüvistlik görevini de devam ettirmiştir.

İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasıyla hükümet bir kez daha sarsıldı. olaylardan kendine de pay çıkaran İbrahim Hakkı Paşa hükümeti istifa etme yolunu

⁷¹ Kodaman-Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi* , s. 18.

⁷² Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 35

⁷³ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 37.

⁷⁴ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 38.

⁷⁵ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 109.

tercih etti. Bu durumda hükümeti kurma görevi tecrübeli bir siyasetçi olan Sait Paşa'ya verildi. Sait Paşa zorlanarak da olsa yeni bir kabine kurmayı başardı.⁷⁶ Abdurrahman Şeref'in Meşrutiyet dönemindeki son bakanlığı 7 Ekim 1911'de kurulan Sait Paşa hükümetinde oldu.⁷⁷ Mütareke dönemine kadar geçen süre içinde kurulan hükümetlerde görev almadı fakat Âyan Meclis'i azalığını korudu.⁷⁸ Böylece Abdurrahman Şeref Bey'in siyasi hayatının birinci bölümü kapanmış oldu.

Bu dönemdeki hükümetler II. Abdülhamid'in var olma çabası, İttihat ve Terakki'nin Baskıcı rejimi gibi zorlamalarla karşılaşmış; 31 Mart Olayı, ayaklanmalar, işgaller karşısında çaresizliği ve kaos ortamını yaşamak zorunda kalmıştır. Ülkenin hızlı bir değişimden geçtiği, birçok fikir akımının bir arada bulunduğu bir ortamda Abdurrahman Şeref nerede durduğunu çok belli etmemiştir. Klasik bir Tanzimat aydını olarak zaman zaman İttihatçı olmakla eleştirilmiştir. Ülkesinin menfaatini düşünmüş, siyasi olayların içinde yer almış, fakat kendini ön plana çıkarmamıştır. Bu durum onun kişiliyle de ilgili bir durum olsa gerektir. Bu dönemde kısa ömürlü hükümetlerde yer aldığı için fazla bir varlık gösteremese de başarılı sayılabilecek işlere imza atmıştır.

İttihatçıların ülkenin kaderini ellerinde tuttukları dönemde vatan toprakları kaybedildi. Ülke Birinci Dünya Savaşı gibi bir kabusun içine çekildi. Bu sonucu gören ve sorumluluktan korkan İttihatçı lider Talat Paşa'nın kabinesi istifa etti. Yerine yine ittihatçıların mirası olan Ahmet İzzet Paşa kabinesi kuruldu. Abdurrahman Şeref bu kabinede Meclis-i Ayan ikinci reis vekilliğine tayin edildi.⁷⁹ Mütareke yıllarında kısa süre görevde kalabilen (14 Ekim 1918-11 Kasım 1918) Ahmet İzzet Paşa kabinesinde ise Evkaf Nazırı olarak bulunan Abdurrahman Şeref,⁸⁰ Telgraf ve Posta Nazırlığını da vekaleten yürüttü.⁸¹

⁷⁶ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri* (sad. Enver Koray), İstanbul 1985, s. 295. İbrahim Hakkı Paşa; "Eski zamanlarda olsa benim vaziyetime düşen vezirlerin kafalarını padişahlar binek taşında kestirirlerdi" şeklinde içine düştükleri durumu itiraf etmiştir. Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, C. V, s. 446-447.

⁷⁷ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 110.

⁷⁸ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 40.

⁷⁹ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s.118.

⁸⁰ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.53.

⁸¹ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 119.

Yeni hükümet Birinci Dünya Savaşı sonrası ülkenin idam fermanı olan Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. İttihatçılar ise ülkeyi çoktan terk etti veya saklandı. Hükümetin ittihatçılara kaçmaları için yardım ettiği de söyleniyordu. Hükümetin ittihatçılara yardım ettiği söylentisi tepkilere sebep oldu. Padişah Vahdettin'in ısrarı üzerine "...İzzet Paşa...arkadaşlarını toplayıp müttefikan istifa etmeye karar vermişlerdir".⁸²

Vahdettin Damat Ferit Paşa'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. İşgal altında kurulan yeni hükümet ilk iş olarak İttihatçıları tasfiye etti. Kimini cezalandırdı kimini ise sürgüne gönderdi. Siyaset sahnesine çıkmaya başlayan Mustafa Kemal Paşa'yı da Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gönderdi. Fakat İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine hükümet istifa etti.

19 Mayıs 1919'da yeniden kurulan Damat Ferit hükümeti bu sefer durumunu sağlamlaştırmak için karma bir kabine oluşturdu. Tecrübeli siyasetçilere de kabinede yer verdi. Abdurrahman Şeref Bey bu kabinede Meclis-i Vükelaya memur olarak atandı.⁸³ Abdurrahman Şeref bu görevi, kendisine bunu haber veren Ali Fuat Bey'e, " bu halde benim için yapılacak bir şey kalmamış" demek suretiyle istemeyerek de olsa bu görevi kabul etmiştir.⁸⁴

Meclis-i Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey, Abdurrahman Şeref Bey ve Reşit Akif Bey bir heyet oluşturarak ülkenin içinde bulunduğu durumu müzakere etmek amacıyla Padişah Vahdettin'e bir teklif götürdüler Saltanat şurasının toplanması istiyorlardı. Padişah ise topu sadrazama atarak duruma pek sıcak bakmadı. Fakat İtilaf devletlerinin işgallerine ve ülkenin içinde bulunduğu duruma olan tepkiler sebebiyle Damat Ferit Paşa, bir meclis toplamayı ve sorumluluğu paylaşmayı istiyordu.⁸⁵ Bunun için Maliye Nazırı Tevfik, ayandan Rıza Tevfik, Abdurrahman Şeref ve Çürüksulu Mahmut Paşa bir toplantı yaparak toplantının programını, toplantıya kimlerin katılacağını tespit ettiler.

⁸² Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 158.

⁸³ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 124.

⁸⁴ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 214.

⁸⁵ Toplantıya katılan kişi ve kuruluşlar için bkz. Şerafeddin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1992, C, I, s. 143;

Şura-yı Saltanat 26 Mayıs 1919 Pazartesi günü Yıldız Sarayında toplandı. Toplantının açılış konuşmasını yapan Padişah Vahdettin gözyaşları içinde toplantıyı terk etti.⁸⁶ Ne yazık ki programda yer alan şu cümleler “Sarayı Humâyûn’da in’ikâd edecek meclis sırf istişârî bir mâhiyetde olub hüzzârın vaz’iyet-i hâzıra hakkında ittihâzı muktezi tedâbire dâ’ir efkâr ve mutâla’âtına kesb-i ittilâ’ile tenevvür edecekdir” toplantının sadece istişari mahiyette olduğunu, icra yetkisinin olmadığını göstermektedir.

Kısa bir süre sonra Paris Barış Konferansı yapıldı Konferansa katılan Damat Ferit Paşa ve arkadaşları İtilaf Devletlerinin amacını, Osmanlı’nın içine düştüğü durumu bir kez daha görmüş oldular. Toplantının hezimetle bitmesi daha doğrusu Damat Ferit’in toplantıya doğru kişiler ve tezlerle katılmaması, bunun sonucunda muhataplar karşısında düşülen durum İstanbul’da duyulunca tepkilere yol açtı.⁸⁷ Bunun üzerine Damat Ferit istifa etti.

Yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilen Damat Ferit, oluşturduğu yeni kabinede Anadolu’da filizlenmeye başlayan Milli Mücadele Hareketine ve milliyetçilere yakın isimlere de kabinede yer verdi.⁸⁸ Abdurrahman Şeref bu kabinede yer almadı. Fakat şer’i mahkemelere bağlı birimlerin din işlerine bağlanmasıyla ilgili bir komisyona tayin edildi.⁸⁹

Milli Mücadele Hareketi her geçen gün yeni bir boyut kazanıyordu. Müdafaa-i Hukuk temsilcileri Erzurum Kongresi’ni ardından da kararları bütün yurdu temsil edecek şekilde genelleştirilen, Sivas Kongresini düzenlediler. Temsil heyetinin başına Mustafa Kemal’i getirdiler. Damat Ferit Paşa bu hareketi engelleme yolunu seçti. Başarılı olamayınca da istifa etmek zorunda kaldı. Kuvva-ı Milliye hareketi bu olayla ilk siyasi zaferini kazanmış oldu.

⁸⁶ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.216. Padişah melûl vemahzun bir halde servis merdivenlerinden inerken iki gözünden yaş akıp “karılar gibi ağlıyorum” diyordu.

⁸⁷ Saltanat Şurası’nda Çürüksulu Mehmet Paşa’nın; bu fırsatın iyi değerlendirilmesi gerektiği toplantıya Fransızcaya hakim, tecrübeli siyasetçilerle katılınması teklifine, Damat Ferit “abd-i aciz” dedikten sonra bundan sonra hükümetin ittihatçı zihniyetiyle idare edilemeyeceğini “damdan düşer gibi” söyledi. Bkz. *Mufassal Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1963, s. 3593.

⁸⁸ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 130.

⁸⁹ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 131.2

Vahdettin'in yeni hükümeti kurmakla görevlendirdiği Ali Rıza Paşa'nın kurduğu "hulleci kabinede"⁹⁰ Milli Bloktan olduğu düşünülen, İngilizlerin İttihatçı olarak gördüğü Abdurrahman Şeref Bey,⁹¹ Şûra-yı Devlet Reisi olarak yer aldı.⁹² Vahdettin, kurulacak hükümetin tarafsız olması gerektiği iddiasıyla Abdurrahman Şeref'in bu görevi almasına itiraz etti.⁹³ Ancak durum değişmedi. Aynı zamanda Ticaret ve Ziraat Nazırlığına da vekaleten atandı.(8 Şubat 1920)

Abdurrahman Şeref'in bu hükümette yer alması memnuniyetle karşılandı. Halkın duygularına tercüman olan Servet-i Fünûn Gazetesi, " Tarihi yazmak gibi yapmanın da mühim bir ameliye olduğunu herkesten ziyâde selâhiyetle takdîr eden Abdurrahman Şeref Beyefendi"yi " heyet-i vükelâda ârâ-yı sâ'ibesinden bihakkın istifâde edilebilecek olan ricâl-i devletten"⁹⁴biri olarak değerlendiriyordu.

Yeni hükümetin gerçekleştirdiği iki önemli icraat vardır. Bunlardan birisi Ankara ile irtibat kurma yoluna gitmiş olmasıdır. Bahriye Nazırı Salih Paşa aracılığı ile Ankara Hükümeti ile görüşerek Amasya Protokolünü imzalamış olmasıdır (22 Ekim 1919). Böylece İstanbul Hükümeti Ankara'daki oluşumu resmen tanımış oldu. İkincisi ise Meclis-i Mebusan'ın toplanarak Misak-ı Milli kararlarını almasıdır. Abdurrahman Şeref Bey de Ankara Hükümet'i ile ilişki kurulması hususunda istekli davranmıştır.

Misak-ı Milli'nin kabul edilmesinden sonra İtilaf Devletleri İstanbul Hükümeti üzerindeki baskılarını artırdılar. Baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etti (8 Mart 1920).Vahdettin'in vezirlik ve müşirlik payesiyle yeni kabineyi kurmakla görevlendirdiği Salih Paşa, 25 gün görevde kalabilen "derme çatma bir kabine" kurmayı başardı.⁹⁵ Abdurrahman Şeref bu hükümette Maarif

⁹⁰ "Zât-ı Şahane tekrar beni çağırıp tebeddül den bahsederek; bu hulleci bir kabine olacak! Tevfik Paşa son fişegimizdir. Onu âtiye saklamalıyız" dedi. Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 245.

⁹¹ "İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck ise daha ilk değerlendirmesinde İT damgasını kullanıyordu" Mustafa Kemal de İT ile müttefikti. Bkz. Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 44

⁹² Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 43.

⁹³ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.246-247.

⁹⁴ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 43.

⁹⁵ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 259. ; "Padişah Salih Paşa'yı kabineye mebuslardan kimseyi almaması ve intihap olunacak zevât hakkında evvelce telefonla mâlûmat verilmesi "konusunda uyarılmıştır. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 259.

Nazırlığına, vekaleten de Şura-yı devlet Riyasetine atandı.⁹⁶ Abdurrahman Şeref'in görev aldığı son hükümet budur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin içinde bulunduğu karışıklıktan yararlanmak amacıyla azınlıklar; haksız işgallere direnmek, işgalleri dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla da Türk halkı bir takım bölgesel cemiyetler kurmuştu. Abdurrahman Şeref Bey de “ işlerin gidişinden endişe eden, içi kan ağlayan, her tedbir ve teşebbüste bir kurtuluş çaresi arayan”lardan birisi olarak, Türk halkının çıkarlarını korumak amacıyla kurulan Milli Kongre Cemiyeti ve Milli Blok (Vahdet-i Milliye) Cemiyeti'nde yer aldı. Aynı zamanda Cemiyet-i Akvama Müzaheret Cemiyeti'nin kurucu ve yöneticileri arasındadır.⁹⁷

Abdurrahman Şeref Milli Mücadele hareketinin de karşısında yer almamıştır. Hatta bu hareketin aleyhinde olanlara:

“Arkadaşlar benim ayağımın biri çukurdadır. Bu yaştan sonra kendime lanet ettirecek hiçbir karara imza koyamam” demiştir.⁹⁸

Ankara Hükümeti, Abdurrahman Şeref Bey'in bu özelliğini göz önünde tutmuş olacak ki Sevr Antlaşmasını imzalayanları vatan haini ilan ettiği halde Abdurrahman Şeref Bey hain damgası yememiştir.

Abdurrahman Şeref Bey Sivas Kongre'sine Mustafa Kemal Paşa Abdurrahman Şeref Bey'i, kendisine hitaben bir mektup yazmak suretiyle, Sivas Kongresi'ne davet etti.⁹⁹ Abdurrahman Şeref Bey'in Milli Mücadele karşısındaki tutumu, Milli Kongre ve Milli Blok cemiyetlerine katılması, ulusunu, vatanını seven namuslu bir devlet adamı olarak tanınması ve vatanperverliği buna sebep olmuştur. Fakat yaşlılığı ve böylesine uzun ve yorucu bir yolculuğa dayanamayacağı endişesinden dolayı Sivas'a gidememiştir.

Milli Mücadele Hareketi başarıyla sonuçlanınca, “Abdurrahman Şeref Bey milli kahramanların ayırıcı işaret olarak seçtikleri kalpaklardan giyerek Anadolu'ya

⁹⁶ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 259.

⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1998, C, II, s.602.

⁹⁸ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 53. Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri*, s. 141.

⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1918-1920, İstanbul 1973, C, I, s. 35.

geçmiş, Ankara'yı ilk ziyaret eden Âyan Âzası olmuş idi. Orada Anadolu mücahitlerine hürmetlerini göstermiş, kendilerini başlattıkları mücâdele yönünde teşvik etmiş ve onları cesaretlendirmiştir” tir.¹⁰⁰Gazi Mustafa Kemal Paşa'da onu milletvekili adayı göstermek suretiyle “Türk âlem-i irfânının bu kıymettar vücudunu” seçimler esnasında unutmamıştır.¹⁰¹ Mustafa Kemal'in aday gösterdiği Abdurrahman Şeref Bey, bu seçimlerde İstanbul milletvekili seçilmiştir.

1922'de TBMM hükûmeti saltanatı kaldırınca Âyan Meclisi de lağv edilmiş oldu. Siyasi hayatının Âyan azalığı dönemi sona eren Abdurrahman Şeref Bey, 6 Ocak 1923 tarihinde İstanbul Valiliğine bir mektup yazarak kendi ifadesiyle kırk dokuz buçuk sene çeşitli sıfatlarla devlete ve millete hizmet ettiğini belirterek emekli sayılması için gerekli işlemlerin yapılmasını istedi.

Bu dilekçe İstanbul Valiliği tarafından Ankara Maarif Vekaletine gönderildi. Özel bir komisyonun inceleyip değerlendirdiği 24 Şubat 1339 (24 Şubat 1923) gün ve 23 sayılı karara göre, Abdurrahman Şeref Bey'in “öteden beri namus ve irfanı ile tanınmış zevat-ı muhteremeden bulunmasına ve vatanperverliği hakkında kat'iyen tereddüt edilemeyeceğine binaen caizü'l isdiham olduğuna karar verildi.”¹⁰²

Kurtuluş savaşını yöneten Birinci Meclis oldukça yıpranmış, fikir ayrılıkları başlamıştı. Kısa bir süre sonra Müdafaa-i Hukuk grubuna muhalif “İkinci Grup” ortaya çıktı. Mustafa Kemal Lozan Görüşmelerine giderken güçlü bir grupla gitmeyi planlıyordu. Bu nedenle 1Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar verildi.

Mustafa kemal Paşa dokuz umdeyi halka açıklayarak, seçimde bu umdeleri benimsemiş kimselerin aday olmasını istedi. Vatanperverliği ile tanınan Abdurrahman Şeref Bey İstanbul'dan aday olarak gösterildi. Yapılan seçimler sonucunda İstanbul Mebusu olarak TBMM'ye girdi.¹⁰³ Meclisin en yaşlı üyesi sıfatıyla TBMM'nin açılış konuşmasını yaptı.(11 Ağustos 1923) Abdurrahman Şeref

¹⁰⁰ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 53.

¹⁰¹ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 53

¹⁰² Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 54.

¹⁰³ Hakimiyet-i Milliye, 25 Temmuz 1339, s.1. Gazetedeki habere göre Abdurrahman Şeref Bey, seçilenler arasında altıncı sırada idi. Bkz. *Demiryürek, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 54.

Bey, Meşrutiyet ayânından Cumhuriyet mebusu olan iki kişiden biri idi.¹⁰⁴ bu görevi ömrünün sonuna kadar yürüttü.

Amasya Genelgesinin maddelerinde, Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlarda Kurtuluş Savaşından sonra yönetim şeklinin ne olacağına ilişkin işaretler bulunmaktaydı. Milli Mücadele sona erip saltanat kaldırıldıktan sonra Mustafa Kemal, yeni rejimin adının konması gerektiğine inanıyordu. Yaşanan bir hükümet bunalımı beklenen bu fırsatı verdi. Mustafa Kemal, 28 Ekim gecesi Çankaya Köşkünde yapılan bir toplantıda cumhuriyetin ilanının zamanının geldiğini açıkladı. Ve İsmet İnönü ile birlikte bir kanun tasarısı hazırladılar. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal Paşa yeni Cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı oldu.

Abdurrahman Şeref Bey, kurulacak yeni devletin cumhuriyet olduğunu kavrayabilen ve bu yeni devleti destekleyen kişilerden biri olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda, Cumhuriyetin ilanı tartışmaları yapılırken söz alarak şunları söylemiştir:

“Hükümet şekline isim aramaya lüzum yok. Hâkimiyet kayıtsız şartsız şart milletindir, dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş varsın gelmesin”¹⁰⁵

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti tarihe karışmış oldu. Saltanatın kaldırılmasıyla da saltanatla ilgili bütün kurumlar gibi vak'anüvistlik görevi sona ermiş oldu. “Abdurrahman Şeref'in Osmanlı Devleti'nden miras kalan tek vazifesi Tarih Encümeni Riyâseti idi.”¹⁰⁶ Abdurrahman Şeref Bey'in ömrünün sonlarına doğru üstlendiği son görev ise Hilâl-i Ahmer (Kızılay Başkanlığı) oldu.

Abdurrahman Şeref Bey, 72 yaşındayken İstanbul'da Gurebâ-yı Müslimîn hastanesinde 18 Şubat 1341 (18 Şubat 1925) Çarşamba günü saat üç buçukta boğaz kanseri nedeniyle vefat etti.¹⁰⁷ Fakat onun hastalığına tanık olan Efdaleddin

¹⁰⁴ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 56.

¹⁰⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1920-1927, C. I. s. 812.

¹⁰⁶ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 152.

¹⁰⁷ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 62.

Efendi'ye göre onun ölüm sebebi, çekilen dişinin iltihap kapan yerine yapılan ameliyat sonrası kan kaybıdır.¹⁰⁸

Abdurrahman Şeref Bey'in ölümü üzerine, TBMM 5 dakika tatil edildi. Mecliste onun için dualar okundu. Cenaze işlemleri için, cenazenin techiz ve tekfını için İş Bankasına iki yüz elli lira tevdi edilmek suretiyle Hakkı Şinasi Paşa Ailesini taziye görevi için de İsmail Kemal bey görevlendirildi.¹⁰⁹

Cenazesi, 20 Şubat 1341(1925) Cuma günü, Fatih Camiinde kılınan cenaze namazından sonra Otaktepe aile kabristanına defnedildi. Cenaze törenine kalabalık bir cemaat eşlik etti.

Zamanın basını Abdurrahman Şeref Bey'in ölüm haberine geniş yer ayırdı. Hamdullah Suphi Tanrıöver, onun ölümü üzerine Hâkimiyet-i Milliye gazetesine yazmış olduğu bir makalede:

“Ödükleri vakit koskoca bir bina yıkılmış gibi velvele ile devrilirler, ufukta asr-ı dîde bir kubbe eksilir, manzarada bir boşluk bir eksiklik hissedersiniz. Abdurrahman Şeref Efendi bu nadir adamlardan biri... idi. demektedir.¹¹⁰

2- Abdurrahman Şeref Bey'in Eserleri

Abdurrahman Şeref Bey bir tarihçi ve tarih derslerini okutan bir öğretmen olarak daha çok tarih kitapları yazmıştır:

1.Tarih-i Osmanî, 2 cilt, İstanbul 1307, Matbaa-i Mülkiye-i Şâhâne Destgâhı 285 ve 216 s:

Eser yükseköğretim öğrencilerine okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Giriş bölümünde İslam Devletinin kuruluşundan Haçlı Seferleri ve Cengiz Han dönemine kadar ele alınmıştır.¹¹¹ Eserin I. cildinde Osmanlı Devleti'ni hicri on birinci asrın başına kadar, ikinci cildinde Kırım Savaşına kadarki bölüm işlenmiştir.¹¹²

2.Tarih-i Devlet-i Osmaniyye, 2 cilt, İstanbul 1309 ve 1312, Karabet Matbaası 368 ve 431 s:

¹⁰⁸ Efdaleddîn, *Abdurrahman Şeref*, s. 36-37.

¹⁰⁹ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, 63.

¹¹⁰ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 63.

¹¹¹ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s.154

¹¹² Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 196

Abdurrahman Şeref'in Mülkiye müdürlüğü sırasında yayınlanmıştır. Tarih Muhasebelerinden sonra onun en çok tanınan eseridir. I. cilt 1315, II. Cilt 1318 tarihlerinde yeniden basılmıştır¹¹³ Giriş bölümünde İslam tarihi asıl bölümünde ise Osmanlı Devleti çeşitli bölümlere ayrılarak işlenmiştir.¹¹⁴

3. Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye, İstanbul 1312, Kasbar Matbaası, 194 s:

Osmanlı Devleti tarihinin bir özeti olup liselerde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Eserin II. Baskısı 1315'te Karabet Matbaası'nda basılmıştır.¹¹⁵

4. Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslâmiyye, İstanbul 1301Mahmut Bey Matbaası 212 s:

Abdurrahman Şeref Bey'in yayınlanan ilk eseridir. Bu eser Mekteb-i Sultani'deki Müslüman öğrencilerin dini akidelerinin zayıfladığını düşünen devlet tarafından yazdırılmıştır.Eser Asr- Saadet, Hulefa-i Râşidîn ve Emevi Devleti dönemlerini ihtiva eder.¹¹⁶

5. Zübdet-ül Kısas, 2 cilt, İstanbul 1315-1316, Matbaa-i Amire, 416 ve374 s: Genel bir dünya tarihidir. Üç cilt olarak basılmış fakat jurnal hareketlerinden dolayı üçüncü cildi basılmamıştır¹¹⁷

6. Tarih-i Asr-ı Hâzır İstanbul 1329, Müsterakü'l Menfa'a Osmanlı Şirketi Matbaası, 479 s:

Bu eser Darulfunûn-ı Osmanî Edebiyat üçüncü sınıfında okutulan Tarih-i Hâzır dersinin ders notlarıdır. Eser Mehmet Zekai ve Mehmet Kamil tarafından yazılmış ve yayınlanmıştır.¹¹⁸ Abdurrahman Şeref bu eserde Fransız İhtilalinin sebeplerini sonuçlarını, etkilerini ayrıntılarıyla işlemiştir¹¹⁹

7.Tarih-i Lütfi, 8 cilt, (Neşreden Abdurrahman Şeref), Dersaadet 1328 Sabah Matbaası,582 s:

¹¹³ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 154.

¹¹⁴ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s.154.

¹¹⁵ Taştan, *Abdurrahman Şeref,Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 204.

¹¹⁶ Taştan, *Abdurrahman Şeref,Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 205.

¹¹⁷ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 166

¹¹⁸ Taştan, *Abdurrahman Şeref,Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s.

¹¹⁹ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 171.

Abdurrahman Şeref vak'anüvistliğe tayin edilince kendine verilen göreve göre Ahmet Lütü Efendi'nin eserini düzenlemiş neşretmiştir. Aynı zamanda bu esere ekler, özetler ve önsöz ilave etmiştir.¹²⁰

8. Tarih Muhasebeleri, İstanbul 1329, Matbaa-i Âmire 409 s:

Önemli bir tarihi kaynaktır. Abdurrahman Şeref bu eserdeki olayların bir kısmına şahit olmuş, bir kısmını da şahit olanlardan dinlemiştir. Bu eser Abdurrahman Şeref'in Sabah ve Vakit gazetelerindeki makalelerinden derlenmiştir.¹²¹

9. 11 Temmuz 1324 Tarihinde İlan-ı Meşrutıyyeti İcab Eden Ahvâl-i Ahire Hakkında Bazı Mütalaat(yazma) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Nu: 542

Abdurrahman Şeref Bey vak'anüvistliği döneminde yazdığı bir eserdir. Bu eser Bayram Kodaman ve Ali Ünal tarafından günümüze uyarlanmıştır. Eserde Meşrutıyet'in ilanı, II. Abdülhamit dönemi, 31 Mart Vakası¹²² Harekat Ordusunun İstanbul'a gelmesi gibi olaylar işlenir. Eserin önemi olayların sıcağı sıcağına kaleme alınmasından gelmektedir.¹²³

10. Gazi Ethem Paşa(yazma) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Nu: 213

Maarif Nazırı iken yazdığı bir risaleden ibarettir.¹²⁴

11. coğrafya Ders Kitapları:

Abdurrahman Şeref Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye'de coğrafya dersleri de okutmuştur. Okuttuğu coğrafya dersleriyle ilgili ders kitapları yazmıştır. Bunlar Coğrafya –i Umumi adlı dört ciltlik bir eser, Coğrafya Dersleri, İstatistik ve Coğrafya –i Umranî'dir.

12. İlm-i Ahlak Ders Kitapları

Abdurrahman Şeref'in İlm-i Ahlak ders kitapları 1912 yılına kadar bir çok kez basılmış olup Mekteb-i Mülkiye'de verdiği İlm-i Ahlak derslerinin özeti şeklindedir.

¹²⁰ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 208-209.

¹²¹ Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 215.

¹²² Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s.216-217.

¹²³ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 205.

¹²⁴ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 208.

Eserde İlm-i Ahlak'ın tarifi, mevzuu, gayesi, taksimi, terbiye, terbiyenin aksamı, İlm-i hikmet, İlm-i Ahlakın esasları, fazileti ahlakiyye, vazaif-i beytiyye, izdivaç şeraiti, vezaif-i medeniyye, ehl-i memleketin vezaifi, vergi, hizmet-i askeriyye, memurin-i hükümetin vezaifi, vezaifi insaniyye, ticaret ve mübadele, hayvanat hakkında, dostluk, ecanibe olunacak muamele, vezaif-i diniyye gibi konular vardır.

13. Makaleleri

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'ndaki(TOEM) makaleleri, Sabah Gazetesi'ndeki makaleleri, Vakit Gazetesi'ndeki makaleleri, Donanma Mecmuası'ndaki makaleleri, Düşünce Mecmuası'ndaki makaleleri olmak üzere genellikle tarihi konular, hatırat, biyografi vb. konularında yazılmış pek çok makalesi bulunmaktadır.¹²⁵

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN YAŞADIĞI DÖNEM

A. Dönemin Siyasi Özelliği

Abdurrahman Şeref Bey'in yaşadığı dönemin genel karakterini Lale Devrinde başlayıp III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde doruk noktasına ulaşan ve daha sonra da devam eden yenileşme, modern dünya karşısında ayakta kalma çabaları belirler. Bu dönemin bir diğer özelliği ise Abdülhamit dönemi hariç sık değişen hükümdarlar ve yönetimlerdir. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla yapılan kanun değişiklikleri, Meşrutiyet yönetimlerinin ilanı, yöneticilerin başta kalma ve ülkeyi parçalanmaktan kurtarma çabaları, isyanlar, savaşlar, büyük devletlerin ülke içindeki emellerini gerçekleştirmek için çevirdikleri entrikalar ve nihayet kaçınılmaz son ülkenin parçalanıp yeni bir devletin ve yönetimin ortaya çıkışıdır. Bu olayların bazılarını kısaca bir göz atmak yerinde olacaktır.

III. Selim her şeye rağmen yeniliklere devam etmek istiyordu. Nizam-ı Cedit askerinin ilk defa Mısır seferi sırasında Akka önlerinde Napolyon'a karşı başarılarını görünce Nizam-ı Cedit askerini Rumeli'ye geçirmek, aynı teşkilatı orada da kurmak

¹²⁵ Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 213-220.

istedi. Sadrazam orduyla birlikte yola çıkınca, yerine bıraktığı yenilik karşıtı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislam Ataullah Efendi, Şehzade IV. Mustafa'da bunların tarafındaydı, “ cadı kazanını kaynatmaya başladılar”¹²⁶

Köse Musa Paşa, Nizam-ı Cedit elbisesi giydirilmek istenen yeniçerilere “Nizam-ı Cedit elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezeniz tardedileceksiniz. Belki Nizam-ı Cedit askeri sizi öldürecek” demek suretiyle yeniçerileri kışkırttı.¹²⁷ Kabakçı Mustafa öncülüğünde isyan edip ayaklanan yeniçerilere ulama ve yenilik karşıtları da katıldı. Padişah onların isteklerini kabul etmesine rağmen hal edilmekten kurtulamadı. Böylece zafer muhafazakârların oldu. III. Selim'in en büyük eseri, Nizam-ı Cedit büyük bir yara aldı. İsyandan kurtulan Nizam-ı Cedit askerleri Bayraktar Mustafa Paşa'ya sığındılar.¹²⁸

III. Selim'in yerine IV. Mustafa geçti. III. Selim'i katlettirdi Bayraktar (Alemdar) Mutafa Paşa, II. Mahmut'u da dama çıkararak ölümden son anda kurtardı.

IV. Mustafa'nın kısa süren padişahlığından sonra yerine II. Mahmut geçti. Kendisini ölümden kurtardığı için Bayraktar Mustafa Paşayı vezirlik makamına getirdi.¹²⁹

Bayraktar Mustafa Paşa, iş başına gelince başta elebaşı Kabakçı Mustafa olmak üzere isyanda yer alanları tasfiye işine girişti. Kabakçı Mustafa'nın başı kesilmek suretiyle öldürüldü. İsyana karışan ulema sürgün edildi. İsyancıların çoğu öldürülmek üzere cezalandırıldı. Daha sonra ulema, devlet adamları, Anadolu ve Rumeli âyanları bir araya gelip bir toplantı yaptılar. Ayanlarla Sened-i İttifak denilen bir antlaşma imzaladılar. Osmanlı tarihinde daha önce böyle bir olaya rastlanmamıştır. Böylece devlet bir avuç asiye söz geçirememiş, bu antlaşmayla kendi otoritesini onlarla paylaşmış oluyordu.¹³⁰

Osmanlı sarayında sular durulmuyordu. Bu sefer Bayraktar Mustafa Paşa'nın suyu ısınmaya başlamıştı. Yeni kurulan Sekban-ı Cedit sınıfındaki yeniçeriler talim

¹²⁶ Akşin, *Siyasal Tarih 1789-1908*, s. 91

¹²⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 81.

¹²⁸ Mustafa Paşa'nın en büyük amacı o sıralarda hapiste olan III. Selim'i tekrar başa geçirip reformları devam ettirmektir. Geniş bilgi için bkz. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı*, s. 33.

¹²⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı* s. 36.

¹³⁰ Antlaşma maddeleri için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 92.

ve terbiyeye maruz kaldıkları için Bayraktar Mustafa'ya kin duymaya başlamışlardı. Ulema da kendisine gereken iltifatın yapılmadığından şikayetçiydi. İstanbul'da onun aleyhine yoğun bir propaganda başladı. Nihayet yeniçeriler 15 Kasım 1808'de Bâbîâli'ye saldırdılar. Sadrazam bir süre yardım gelmesini bekledi. Beklediği yardımın gelmediğini görünce bulunduğu mahzeni ateşe verdi. Sadrazam, yanındakiler ve damdaki yüzlerce yeniçeri hep birlikte öldüler.

“Padişah kısa bir boyun eğme devresinden sonra sadece âyanları değil sadrazamı da gözden çıkardı. Baş düşmanı kapıkulu askerlerinin sadrazamın konağına saldırıp onu yok etmelerini seyretti.” Çünkü Padişah, sadrazamın âyanlarla imzaladığı Sened-i İttifakı kabullenememişti. Bu durum saltanatın otoritesi açısından kabul edilemezdi. Sadrazamı gözden çıkarmasının bir diğer sebebi de sadrazamın Kabakçı Mustafa olaylarında ön plana çıkması ve padişahın popülaritesini gölgede bırakması olmalıdır.¹³¹

İsyancıların asıl amacı kendilerine boyun eğecek IV. Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmaktı. Fakat II. Mahmut bu duruma meydan vermemek için IV. Mutafa'yı boğdurarak rakipsiz kaldı. Başka hanedan üyesi kalmadığı için Yeniçeriler, II. Mahmut'un ablası Esmâ Sultan'ı, Konya'daki şeyhi veya Kırım Tatarhan-Zadelerinden birinin padişah olmasını istiyorlardı.

“Padişah da bir insan değil midir? Kim olursa padişah olur. Yeter ki bizim ocağımız devam etsin”¹³² diyorlardı.

Bu durum yeniçerilerin indinde saltanatın anlamını ortaya koyması açısından da önemlidir.

Gittikçe yayılan isyan sonucunda her iki taraftan da binlerce insan öldü. Sekban-ı Cedit teşkilatı kaldırıldı. Böylece isyancılar büyük bir başarı kazandılar. İstanbul'da Türkler birbirini öldürürken, dışarıda da Osmanlının kaderini değiştirecek gelişmeler olmaktadır. Napolyon III. Selim'in başına gelenleri göz önünde bulundurarak barbar olarak gördüğü Türklerin adam olmayacağına karar veriyordu. İmparatorluk toprakları “Napolyon ve Rus Çarı arasında paylaşılıyordu.”¹³³

¹³¹Krş. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 94; Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 117-118.

¹³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 96; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı* s. 37.

¹³³Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 201.

Bu arada Osmanlı, imparatorluğun dört bir tarafında ortaya çıkan azınlık isyanlarıyla karşı karşıyaydı. Fransız ihtilalinin etkisiyle milliyetçi duygularla hareket eden azınlıklar tek tek ayaklanmaya başladı. Fransa, Avusturya ve Rusya'nın azınlıkları kışkırtması da bu durumda etkili oldu. Paris'te elçi olarak bulunan Halet Efendinin mektubu bu durumu özetlemektedir.¹³⁴

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını çabuklaştırmak isteyen bazı Batılı devlet adamları ve aydınlar, bu durumu kullanmaya karar verdiler. Aydınlar Osmanlı aleyhine ve Yunanlılar lehine yazılar yazmaya başladılar. İmparatorluğun iki düşmanı, Rusya ve Avusturya Rumlar arasında egemenlik ve milliyetçilik düşüncesini yaydılar.¹³⁵ Bunların sonucunda Etnik-i Eteryaya olarak bilinen üç tüccarın kurduğu gizli cemiyet Mora isyanı diye bilinen Yunan ihtilalini örgütledi. 12 Şubat 1821'de isyan başladı. Rumlar Müslüman halkı katlettiler.

Osmanlı en doğal hakkını kullanarak isyanı bastırmaya çalıştı. Bu olay Avrupa'da büyük yankı yaptı. "Lort Byron, Victor Hugo, Beethoven gibi sanatçılar", "gazeteciler, ressamalar" olayı trajedi haline getirdiler Türklerin barbarlıklarını konu eden yazılar yazdılar.¹³⁶ Osmanlı aleyhine büyük bir kamuoyu oluşturdular. Osmanlı Hükümeti isyanı bastırmaya muvaffak olamayınca, Avrupa usulüne göre bir ordu ve donanma kuran, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. Oğlu İbrahim Paşa komutasında Mora ve Girit'e gelen Mehmet Ali Paşa güçleri isyanı bastırdı. Aynı zamanda Mora ve Girit'e yerleşmiş oldu.

Bu durum İstanbul'da da farklı gelişmelere yol açtı. Yeniçeri askerlerinin yapamadığını bir valinin askerlerinin yapması, "yeniçerilerin defterini dürdü." Yeniçeriler aleyhine bir kamuoyu oluşturdu. Zaten yeniçeri ocağını kaldırmak için fırsat bekleyen II. Mahmut, yeniçeri ocaklarına manevi destek sağlayan ulemayı tasfiye etti. Yeniçeri ocaklarına, ilmiye görevlerine kendi adamlarını çıkardı. Bu olay II. Mahmut'un yapacağı yenilikleri de hızlandırmış oldu. II Mahmut yeniliklerin dine aykırı olmadığı izlenimini vermek için kendisine dindar bir padişah imajı vererek işe başladı. Mısır ordusunun başarısını göz önünde tutarak "Eşkinci" adında talimli bir asker sınıfı kurdu. Bu askerlerin kıyafetlerinin Nizam-ı Cedit ve Sekban-ı Cedit

¹³⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 202.

¹³⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 108.

¹³⁶ Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 127.

askerlerine benzememesine özen gösterdi. Her zaman olduğu gibi yeniçeriler, “Talime başladıktan üç gün sonra kazan kaldırdılar.”¹³⁷

II. Mahmut tepkilerden çekindiği için olsa gerek, reformlarında İslam zihniyeti ile batı düşüncesini bağdaştırmaya çalıştı. Bundan sonra özden ziyade şekilci, altyapısı hazırlanmamış, tepeden inme reformlar yapmaya girişti. Bu yönüyle bakıldığında II. Mahmut’un reformları başarısız olmaya mahkum gibi görünüyordu. Fakat bu reformlar Osmanlı Devletinin Batıya yaklaşmasında büyük bir adım olmuş, Tanzimat’ın altyapısını hazırlamıştır.¹³⁸

Devletin o gün ki içinde bulunduğu durum nedeniyle öncelikle askeri alanda ıslahatlar yapıldı. Yüksek Harp Okulu ve Asâkir-i Mensure-i Muhammediye adında bir ordu kuruldu. II. Mahmut tepkilerden çekindiği için olsa gerek askerlerin eğitimi için Avrupa yerine Mısır’dan Müslüman subaylar getirtmek istedi. Mehmet Ali Paşa’nın “Müslümanlar arasında modern askerlik ve fenden anlayan olmadığını bildiren bir cevap vermesi”¹³⁹ Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu durumun vahametini göstermesi açısından önemlidir.

II. Mahmut devlet idaresiyle ve gündelik hayatla ilgili de önemli yenilikler yaptı. Bazı kurumların adını ve yapısını değiştirdi. Ayanlar maaşa bağlandı. Muhtarlıklar kuruldu. Sadece erkek nüfusunun sayımı yapıldı. Yeni okullar açıldı. Anadolu ve Rumeli’de yoğun bir inşaat faaliyetine girişildi. Posta ve Karantina teşkilatı kuruldu. Takvim-i Vakayi adında bir gazete çıkarılmaya başlandı. Batı müziği ülkeye girdi. Avrupa’da daimi elçilikler kuruldu. Avrupa’ya öğrenci gönderildi. Vergi alınması bir düzene bağlandı.

II. Mahmut’un yaptığı yenilikler arasında halkın yaşama alanı da vardır. Padişahın kendisi de dahil olmak üzere yenilikçiler tarafından batı tarzı kıyafetler giyilmeye başlandı. Setre pantolon giyilmesi zorunlu hale geldi. Hatta kızı “Atiyye Sultan’a subay üniforması giydirip saçlarını fes altında toplayarak erkek kıyafetinde, yanına kendinden bir yaş büyük ağabeyi Velihaht Şehzade Sultan Abdülmecid’i verip

¹³⁷ Akşin, *Siyasal Tarih 1789-1908*, s. 107-108.

¹³⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 144. Yılmaz Öztuna, II. Mahmut zaten ölmeseydi Tanzimat’ı kendisi ilan edecekti demektedir.

¹³⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı*, s. 44.

askeri birliklere, seraskerlik makamına, şuraya buraya göndermesi” yeniliklere zaten düşman olan muhafazakarların sabırlarını iyice taşırdı.¹⁴⁰

II. Mahmut içeride yenilik yapmak için canla başla çalışırken Fransızlar Cezayir’i işgal ettiler. Cezayir önceden Osmanlı Devleti’nin atadığı valiler tarafından yönetilirken 1799 yılından beri “dayı” denilen zorbalardan tarafından yönetilmeye başlamıştı.¹⁴¹ Fransa’nın Cezayir’i işgali basit bir sebepten gibi görünse de¹⁴² aslında Fransa, Yunanistan’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Akdeniz’deki dengeleri kendi lehine çevirmek istiyordu. Cezayir Osmanlı Devleti için de önemliydi. Nitekim Cezayir’i kaybeden Osmanlı’nın yıkılışı hızlandı.

Batı karşısında üstünlüğünü kaybeden Osmanlı, Lale Devri ile kapılarını Avrupa’ya açmıştı. İmparatorluğun çöküşünü engellemek için Batı’ya ayak uydurmaya başladığını düşünen devlet adamları Nizam-ı Cedid hareketi adı verilen bir dizi reform yaptılar. II. Mahmut’la radikal bir hal alan reformlar Tanzimat’la birlikte farklı bir boyut kazandı. Tanzimat’ın ilan edilmesinde, Mısır meselesindeki devletin aciziyeti ve devlet adamlarının Batılı devletlerin desteğini almazsa ayakta duramayacağını görmüş olmasının büyük payı vardır.

“Tanzimat, imparatorluğun bütün XIX. Asır tarihini izah eden temel hadisedir. Tanzimat iktisadi ve içtimai temelleri çürütürken yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsüdür.¹⁴³ Aynı zaman da Tanzimat hareketi Fransız İhtilalinin etkisiyle Avrupa’ya yayılan liberal fikirlerin Osmanlı’daki etkisidir¹⁴⁴. Fakat Tanzimat hareketinin tepeden inme olması, halktan gelen bir hareket olmaması ve yaygın bir fikir hareketine dayanmaması nedeniyle beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır.”¹⁴⁵

XIX. yüzyıla gelinceye kadar hükümdarlar Batı karşısında geri kalmışlığın “Batının giderek artan meydan okuyuşunun” altından modern bir ordu kurarak

¹⁴⁰ Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 142.

¹⁴¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 122

¹⁴² Cezayir’in “dayı” denilen son beylerbeyi, İzmirli Hüseyin Paşa, bir borç meselesi yüzünden, 1827’de Fransız konsolosunun suratına yelpazesıyla vurdu. Paris, Bâb-ı Âliye müracaat ederek Dayı Hüseyin Paşa’nın özür dilemesini istedi. Bâb-I Âlinin isteğine rağmen Dayı boyun eğmedi. Bunun üzerine Fransızlar Cezayir’i bombaladılar. “ Hüseyin Hilmi Paşa 5 Temmuz 1830’da teslim oldu.” Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 144-145.

¹⁴³ Halil İnalçık, *Tanzimat Nedir?* Halil İnalçık/Mehmet Seyidanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s.14.

¹⁴⁴ Fermanın tam metni için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 255-258.

¹⁴⁵ Fahir Armaoğlu, 19.yy. *Siyasi Tarihi* (1789- 1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı Ankara 2003, s. 592.

kalkabileceklerini düşünüyorlardı. Fakat XIX. Yüzyıla geldiklerinde bu durumun içinden sadece askeri çözümlerle çıkamayacaklarını anladılar. Modern bir ordunun yanında modern siyasal, toplumsal bir yapının da gerektiğini acı tecrübelerle de olsa gördüler. Bunun için İmparatorluğun “doğu despotizmini terk etmeye” ve “sultanın mutlak hakimiyetinden vazgeçip imparatorluk sınırları içinde yaşayan tebaanın da temel hak ve özgürlüklerden yararlanmasına ikna edilmesi gerekti.”¹⁴⁶ Fakat ne acı ki bu duruma gelinceye kadar devlet bağımsız bir devlet olmaktan çıkmış, Avrupa devletlerinin ortak yarı sömürgesi haline gelmiş bulunuyordu. Bu durumun tek iyi tarafı bir tek devletin sömürgesi olmamasıydı.¹⁴⁷

Tanzimat Fermanı Batı’da ve Osmanlı’da ilk etapta memnuniyetle karşılandı. Batı kamuoyu Hatt-ı Humâyûnu alkışladı. Herkes kanun önünde eşit olacak, bütün haklardan eşit bir şekilde faydalanacak, görünüşe göre bütün tebaaya huzur ve güvenlik sağlayacaktı. Fakat uygulamalar başlayınca durum değişti. Hatt-ı Humâyûnun okunmasında hazır bulunan Rum patriği, Hatt-ı Humâyûn okunup da kırmızı atlastan bir keseye konunca “inşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz” sözüyle tepkisini dile getirmişti. Çünkü Rumlar her zaman ayrıcalıklı millet olmaya alışmıştı.

Müslüman halka gelince, gayri Müslim tebaayla eşit tutulmak hoşlarına gitmedi “Gavura gavur denmeyecekmiş” sözü latife olmuştu. Yine devlet adamları yetkilerinin kısıtlanmasından, mültezimler gelirlerini kaybetmekten, din adamları şeriatın elden gittiğinden, halk, esnaf, sanatkar herkes faklı şikayetlerle homurdanmaya başladı. En dikkat çekici olanı kanunlar nedeniyle yetkilerinin elinden alınmasından şikayet edenler “odasında kılıcını çekip, ah Tanzimat! Ah Tanzimat! Diye mindere vurarak hırsını ve hiddetini gidermeye çalıştı”¹⁴⁸ Bütün bu nedenlerden dolayı Mustafa Reşit Paşa Tanzimat’ın uygulanmasında büyük zorluklarla karşı karşıya kaldı. Böylece Tanzimat başlamadan başarısızlığa mahkum

¹⁴⁶ Ahmad Feroz, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 11-12.

¹⁴⁷ Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s. 25.

¹⁴⁸ “Damat Sait Paşa, Rüştüye okullarında coğrafya derslerinde öğrencilere gösterilen haritaların kafir adeti olduğunu şeriatın buna cevaz Vermediğini “ padişaha şikayet etmiştir. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 185-187.

oldu. Kağıt üzerinde yazılı bütün bu ıslahat eskinin devamından veya tekrarından ibaret kalmaya mahkum oldu.¹⁴⁹

Sonuç olarak Tanzimat hareketi ne azınlıkları ne de Müslüman halkı memnun edebildi. Ne de devlet düzenine köklü bir değişim getirebildi. Büyük devletlerin ise içişlerimize karışmak için ellerini ovuşturdukları bir fırsat oluştu. Her şeye rağmen Tanzimat devlet ve toplum düzeninin aksaklıklarına dikkat çeken, Türk toplumunun demokratikleşmesine ve liberalleşmesine katkıda bulunan bir hareket olmuştur.¹⁵⁰

Osmanlı Devleti, yabancıların devletin içişlerine yani azınlıklara karışmasını önlemek amacıyla Paris Konferansından önce Islahat Fermanını ilan etti.(28 Şubat 1856)Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanının bir adım ilerisine giderek gayri Müslim tebaaya yeni haklar bahşediyordu. Buna göre, Müslüman olmayan tebaa Müslümanlar gibi bütün okullara girebilecek, mülk edinebilecek, bundan böyle gayri Müslim tebaanın ticaret ve ceza davaları laik mahkemelerde görülecek, gayri Müslim tebaa için küçültücü sözler söylenmeyecek “Gavura gavur denmeyecek”, gayri Müslim tebaa da askere alınacak ya da bedel ödeyecek.¹⁵¹

Islahat Fermanının sonu da Tanzimat Fermanının akıbetine uğradı. Yani başarısızlığa uğradı. Bu fermanlar, Halklara eşitlik sağlayacağı yerde halkları kutuplaştırdı. Çünkü kendilerini ülkenin asıl sahibi olarak gören Müslümanların, Müslüman olmayanlara yeni hakların verilmesine tahammülü zordu. Müslüman kesim savaştan savaşa koşarken, gayri Müslim tebaa Batının desteğiyle ekonomide söz sahibi oluyor Avrupaileşiyordu. Bir de buna ek olarak yeni haklar elde etmeleri kabul edilemez bir şeydi. Nitekim çok geçmedi Hristiyanlara yapılan saldırılar Cidde, Lübnan, Şam olaylarına sebep oldu.¹⁵²

Osmanlı'nın ve sonrasında kurulan Türk Devletinin bundan sonraki siyasi durumu Abdurrahman Şeref Bey'in hayatı bölümünde ele alındığı için burada tekrar edilmemiştir.

¹⁴⁹ Halil İnalçık, *Tanzimat'ın Uygulanması Ve Sosyal Tepkiler*, Halil İnalçık/Mehmet Seyidanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara 2006 s. 135.

¹⁵⁰ Armaoğlu, 19. yy. Siyasi Tarihi, s. 592.

¹⁵¹ Islahat Fermanının tam metni için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 258-264.

¹⁵² Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s. 27. Cidde, Lübnan, Şam olayları için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s.210-213; Ayrıca Sina Akşin, *Siyasal Tarih 1789-1909*, 135-137.

B. Dönemin Sosyal Özelliği

Lale Devriyle başlayan Batıya açılma, Batının bazı kurumlarını Osmanlı'ya taşıma serüveni III. Selim'in ıslahatlarında devam etti. II. Mahmut ise daha radikal adımlarla bu serüveni devam ettirdi.

Osmanlı'nın batılılaşma serüveninin ilk adımını teşkil eden Lale Devrinde ilk defa Avrupa'ya elçiler gönderildi. Batının güzelliklerine hayran olan elçiler bu güzellikleri anlata anlata bitiremediler. Batının yeniliklerinin Osmanlı Devleti'nde de boy göstermesinde bu elçilerin büyük rolü oldu. Batıdan kopya edilen mimari, sanat, yaşam tarzı Osmanlı sosyetesinin yaşamına girdi. Patrona Halil İsyanıyla sekteye uğrayan bu serüven, bu hayatın içine girememiş halk tabakası tarafından onaylanmadı. Parklar, bahçeler, köşkler, yerle bir edilerek Batının izleri yok edilmeye çalışıldı.

II. Mahmut döneminde bu yenileşme serüvenine kaldığı yerden devam devam edildi. Lale Devrinde olduğu gibi Batıya elçiler gönderildi. Fakat bu sefer daimi olarak. Bu elçiler Batıda gördüklerini, öğrendiklerini, Batının ilerlemesini sağlayan askeri ve idari düzeni Osmanlı'ya aktaracaklardı. Bu dönemde başta elçiler olmak üzere Batının dili de öğrenilmeye başlandı. Bu durum Batı ile kurulan önemli bir köprü oldu.

II. Mahmut döneminde yenileşme ve Batılılaşma hız kazandı. Batı müziği, tiyatro, bale, Batı tarzı kıyafetler, gazete, çeviri eserler, Batı tarzı yaşam, yeni kurumlar kısacası ülke baştan ayağa yeniliklerle doldu.

Bütün bu yenilikler iki çeşit insan tipini ortaya çıkardı. Birincisi bu yenilikleri benimseyen ve uygulayan, ikincisi ise yeniliklere karşı çıkan yenilikçilere düşman olan bir kesim.

Nihayet Tanzimat'ın ilan edilmesiyle laikliğin de temelleri atıldı. Tanzimat Dönemi sırasında İslam dinine vurgu yapılmadı. Oysa Osmanlı büyük ölçüde din kurallarıyla yönetilen bir ülkeydi. Tanzimat'ın temel vurgusu Müslim ve gayri

Müslim tebaanın eşit haklardan yararlanması hedefiyle de din ayrıcalığı ortadan kaldırılmaya çalışıldı.¹⁵³

Tanzimat Döneminde Müslümanlar ve gayri Müslimler arasından Osmanlılık kimliğini benimsemiş Batı dili kadar Türkçeye de önem veren, çoğu bürokrat olan bir zümre, Osmanlı aydını ortaya çıktı. Başlangıçta Tercüme Odasından yetişen bu aydın kesim zamanla “Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi), Mülkiye, Mekteb-i Tıbbiye gibi modern okullardan yetişmeye başladı.”¹⁵⁴

Osmanlı tarihinde kültür değişmelerinde bürokratların önemli etkisi olmuştur. Ulemanın dinin kurallarına göre hareket edilmesi için gösterdiği uğraşlara rağmen bürokratlar günlük hayatta devletin ve halkın pratik olarak işini görecektir devletin güvenliğini sağlayacak devleti batılı devletlerin seviyesine çıkarmak için ıslah etmek düşünceleriyle meşgul idiler. Bürokratlar için özellikle XVII. Yüzyıla kadar eski usullerle yapılan askeri tesisatın ülkeyi ileriye götürmek için yetmediğini gören bürokratlar daha modern usullerle hareket edilmesi gerektiğine inandılar. “Habsburg ve Romanovlara karşı, doğuda müttefik arayan Fransızların bu dönemde bunu Osmanlı ricaline anlatmaları, yardıma hazır olmaları, yani batının siyasi askeri ilgisi de önemli rol oynadı, böylece Avrupa’da müspet gelişmiş ilimler ilk defa sistemli bir öğretim konusu olarak girdi”¹⁵⁵

XIX. yüzyılda İstanbul ve büyük liman şehirlerinde özellikle devlet ricali ve toplumun önde gelenleri arasında yeni bir yaşam tarzı ortaya çıktı. Kârgir konaklar, okullar, Avrupai mobilyalar ve sofra düzeni, modern tarz elbiseler, harcama ve lüks merakı bir hastalık gibi yayıldı. Ahmet Cevdet Paşa o dönem İstanbul’undaki eğlence yerlerinin şatafatını, güzelliğini, oralardaki eğlence hayatını şöyle anlatır:

“Alle’l- husus eyyam-ı sayfde Boğaziçi ve sâir seyr-ü temaşa malleleri mütalaalardan herkes ictinab ederdi. Dersaadet sahihen nümune-numay-i cennet ve her gûşesi bir gûna cay gâh-i safa ve meserret idi.”¹⁵⁶

¹⁵³ Roderic Davison, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 208-209.

¹⁵⁴ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 236.

¹⁵⁵ Halil İnalçık, *Osmanlılarda Batı’dan Kültür Aktarması*, İstanbul 1996, s. 29.

¹⁵⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* I. Ankara, 1986, s. 20.

XIX. yüzyılda aile yapısı da değişime uğradı. Geleneksel aile yapısının yerini modern adab-ı muaşeret kurallarını benimseyen aileler almaya başladı.¹⁵⁷ Bu değişim en çok kadının hayatında görülüyordu. Kadın dışarı çıkmaya, eğlence yerlerinde boy göstermeye başlamıştı. Kadın gazete, roman, dergi okuyor, tiyatro izliyor, kız okulları açılıyor, en önemlisi kadınlar eğitim görüyordu. Kadın erkek flörtü bile başlamıştı. Namık Kemal, Şemseddin Sami kadın erkek eşitliği üzerine yazılar yazmaya başlamıştı. Çok eşlilik eleştiriliyordu.¹⁵⁸

Bu yüzyılda şehirlerin fiziki yapısında da önemli değişiklikler oldu. “ Saray, Babıali denen sadrazam konağı, Süleymaniye’deki Ağa kapısı ve şeyhülislamlık’tan başka belli başlı resmi bina tanımayan İstanbul’un bir bölümü” yeni devlet daireleri, bankalar, mağazalar, kafeler, karakollar, okullar, sayfiye yerleriyle donatıldı. Beyrut, İzmir, Selanik gibi zengin liman şehirleri de bu zenginlikten payını aldı. XX. Yüzyılın başında bu yeniliklerin birçoğu borç alınan paralarla yapılıyordu. Büyük şehirlerde zenginlerle fakirlerin oturduğu semtler birbirinden ayrılmaya başladı. Aynı sosyal sınıfların yaşadığı mahallelerde ayrı bir argo şive gelişti.¹⁵⁹ Yeni ortaya çıkan bu sosyal yapı belli bir plana dayanmıyordu fakat Batıdan tek tek alınmış parçalardan oluşuyordu.¹⁶⁰

Tanzimat ve arkasından gelen Islahat fermanlarıyla Osmanlı ülkesinde yaşayan azınlıkların durumu Müslümanlara göre daha iyi bir duruma geldi. Büyük devletlerin himayesinde ekonomik ve siyasi güç elde ettiler. Dağılmakta olan Osmanlı toplumunu yeniden bir araya getirmek amacıyla ilan edilen bu fermanlar tam tersi bir etki gösterdi. İmparatorluğun yıkılışına kadar azınlıklarda milliyetçilik duygusu, Türk unsurunda ise İslamcılık ve Osmanlıcılık fikri gelişti. Ancak gerçek Türk milliyetçiliği Atatürk’ün önderliğinde gelişti.¹⁶¹

Son dönem Osmanlı toplumunun siyasetine yön veren, milliyetçilik tohumlarının filizlenmesinde rol oynayan bir aydın grubu Yeni Osmanlılar

¹⁵⁷ Ekrem Işın, *Tanzimat Ailesi Ve Modern Adab-ı Muaşeret, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 419.

¹⁵⁸ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* s. 242-247.

¹⁵⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 248-249.

¹⁶⁰ İlhan Tekeli, *19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 389.

¹⁶¹ Cevdet Küçük, *Osmanlı İmparatorluğu’nda “ Millet Sistemi” Ve Tanzimat, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara 2006 s.402-403.

hareketidir.¹⁶² Bu yeni Osmanlılar hareketi nasıl ortaya çıkmıştır?. Bu hareketin başlangıcını basın hayatı teşkil eder. “ Devlet’in ilk resmi gazetesi” Takvim-i Vekai(1831), daha sonra Ceride-i Havadis(1840) ve nihayet ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval gibi haftalık olarak çıkan gazetelerde yer alan fikirler halka daha kolay ulaşıyordu. Tercüman-ı Ahval Gazetesinin yazarlarından Şinasi ve özellikle vatan ve millet şairi diye bilinen Namık Kemal’in yazıları Yeni Osmanlılar fikrinin oluşmasında öncülük etti. Namık Kemal’in vurgu yaptığı başlangıçta yalnızca köle olmama durumunu anlatan “hürriyet” sözcüğü daha sonra siyasal bir anlam kazandı.¹⁶³ Namık Kemal’in 1873’te Vatan yahut Silistre adlı oyunu sahnelenince hükümet, oyundaki “vatan” kavramından ve sonrasındaki izleyici üzerindeki etkisinden büyük rahatsızlık duymuş olacak ki Namık Kemal’i Magosa’ya sürgüne gönderdi.¹⁶⁴

Vatan düşüncesi iktidarı rahatsız etti. Çünkü vatani sevmek padişahı ihmal etmek anlamına geldiği gibi bu ülkeyi sahiplenmek manasına da gelir, Sahiplenmek ise katılmayı ve demokratik düşünceyi ifade ettiği için mutlakiyetçi anlayış bunu reddetmektedir.¹⁶⁵

Yeni Osmanlılar fikrinin oluşumunda görevinden azledilip Avrupa’ya sürülen Fazıl Paşa’nın da büyük etkisi vardır. Fazıl Paşa Osmanlı’nın sorunlarını inceleyip yazdığı ve yayınladığı mektupta genç Türklerin varlığından söz etmiş, problemlerin çözümü için Meşrutiyetin gerekliliğini ilk kez vurgulamıştır. Mektup olayından sonra Fransa’ya kaçan Namık Kemal, Ali Suavi, Fazıl Paşa’nın da içlerinde bulunduğu 8 kişi Yeni “ Osmanlılar Cemiyetini kurmuşlardır. Paris ve Londra’da faaliyet gösteren Yeni Osmanlılar Cemiyeti reformların laik vasfını da eleştirmiş, imparatorluğun dayandığı ruhi temellerden uzaklaştığını savunmuştur. Padişaha itaat için bir sebep

¹⁶² Kendilerine Yeni Osmanlılar adını Veren bu gruba AVrupa’da “Jeune Turc” adı Verildi. ”Jön Türklük siyasal bir birliktir. Köhneleşen monarşilere karşı direnen bütün ülkelerin muhalifleri bu isimle anıldı. Portekizli Jön Türkler gibi... Bkz. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 259.

¹⁶³ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, s.28.

¹⁶⁴ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, s.29-30.

¹⁶⁵ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, s.29-30.

kalmadığını söyleyerek padişaha karşı çıkmıştır.¹⁶⁶ Oysa liberal bir ortama ve parlamentarizme duyulan özlem saltanata karşı çıkmak demek değildir.¹⁶⁷

Sultan Abdülaziz döneminde Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamit döneminde Jön Türkler adını alan aydınlar, sadece var olan düzene karşı çıkmakla kalmamış Osmanlı'yı Avrupa karşısında geri bırakan kurumların da değişmesini tartışmışlardır. Bu aydınlar edebiyattan gazeteciliğe, eğitimden ekonomiye kadar birçok alana el atmışlardır. Çok yönlülük bu dönemin aydınının genel özelliğidir.¹⁶⁸

Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran sosyal hareket ise Jön Türklerin içinden çıkan İttihat ve Terakki (birlik ve ilerleme) örgütüdür. İttihat ve Terakki örgütünün içinde çok farklı düşünceden ve milletten insan tek amaçla toplanmışlardı; yıllardır ülkeyi baskıyla yönettiğine inandıkları Abdülhamit'e karşı durup anayasayı yeniden yürürlüğe koydurmak. İttihat ve Terakki örgütü kuruluşunun amacını, başta olan hükümetin halkın adalet, eşitlik, hürriyet gibi haklarını ihlal ettiğini, vatan topraklarını yabancılara çiğnettiğini bu yüzden hükümeti Müslüman ve Hristiyan vatandaşlara anlatmak yani şikayet etmek olduğunu açıklıyordu.¹⁶⁹ Çünkü bu döneme gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin dünyadaki prestiji sarsılmış toprakları küçülmüştü. Özellikle 1777-1778 Rus Savaşının feci sonuçları halk arasında da büyük bir ümitsizlik çöküntü ve devlete karşı güvensizlik oluşturmuştu.¹⁷⁰ Osmanlı İmparatorluğu içinde yer almış her millet Osmanlıdan pay almaya kendi kimliğinde var olmaya çalışıyordu. Yıllardır iktidarda olan Sultan II. Abdülhamit ise bir polis devleti kurmuş, Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmış, özgürlükleri kısıtlamıştı. Ülkeyi tek başına yönetmeye çalışıyordu.¹⁷¹

İttihat ve Terakki başka bir rejimle her derdin ilacının bulunabileceğini zannediyorlardı. Farklı fikirlere sahip olsalar da “devlet, millet, din ve ümmet namına birleşiyorlardı.” Dinci Mehmet Akif de milliyetçi Ziya Gökalp de rejimin değişmesi konusunda hemfikirdiler.¹⁷² Ayrıca İttihat ve Terakki bünyesinde

¹⁶⁶ Karpat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda reform hareketleri*, s. 35-36.

¹⁶⁷ Krş. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 266

¹⁶⁸ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 264-267.

¹⁶⁹ Armaoğlu, *19. yy. Siyasi Tarihi*, s.596.

¹⁷⁰ Armaoğlu, *19. yy. Siyasi Tarihi*, s.595.

¹⁷¹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 38.

¹⁷² Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 381-382.

barındırdığı Türkleşmek, İslamlaşmak, Garplılaşmak fikirlerinin hepsini de teşvik ediyordu.¹⁷³ Fakat hareketin geleceği açısından, birinci Jön Türk hareketinde olduğu gibi, “sistemik bir fikir birliğini ve ortak bir görüşü gerçekleştirememiş olmaları” İttihat ve Terakki hareketinin de en büyük kusuruydu.¹⁷⁴

Nihayet 23 Temmuz 1908’de Abdülhamit tarafından ortadan kaldırılan 1876 Anayasası yeniden yürürlüğe girdi. Halk zafer sarhoşluğu yaşadı. Kapalı bir toplum dünyaya açıldı. Sansür kaldırıldı ve imparatorluğun bütün cemaatleri toplulukları kendi fikirlerini özgürce ortaya koyan yayınlar yaptılar. Kadın hareketleri başladı.

Jön Türkler, Abdülhamit’in baskıcı rejim dönemini millet içi bir kayıp olarak gördüklerinden sosyal yapının değişmesine katkıda bulunmak amacıyla hayatın her alanında boy göstermeye başladılar. “Dokunulmamış pek bir şey kalmadı. Sadece siyasal sistemi değiştirmekle kalmadılar, eskisine kıyasla Batı’dan daha çok şey alarak toplumu yeniden biçimlendirmeye çalıştılar.”¹⁷⁵

İttihat ve Terakki iktidar olduktan sonra eleştirdikleri istibdat rejimini kendileri temsil etmeye başladılar. Halk Abdülhamit rejiminin baskısından kurtulduktan birkaç ay sonra Talat-Enver-Cemal paşaların “oligarşik diktatörlük devri” ile karşılaştı. Bu sefer daha da tehlikeliydi. Asker de politikaya alet edilmişti. Böylece tabir yerinde ise devletin temellerine dinamit yerleştirilmiş oldu.¹⁷⁶

İttihat ve Terakkinin etkin olduğu yıllarda ülkenin parçalanması kolaylaştı. Ermeni ayaklanması, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı başta olmak üzere ardı ardına isyanlar ve savaşlar çıktı. Ülke yangın yeri gibiydi. Su gibi insan kanı akıyor, büyük devletler ve azınlıklar imparatorluktan pay kapma yarışına girmişti. Türk askeri, İttihat ve Terakki Partisinin ileri gelenlerinin hayalleri uğruna, kah batıda savaştı. Kah doğuda savaşacak gücü kalmayıp telef oldu.

“Bütün dış ve iç ihtiraslar mazinin bu muhteşem imparatorluğu üzerinde birleşiyorlardı. İktidara el atan fakat tamamen de ele almaya cesaret edemeyen İttihat ve Terakkî Partisi, İttihad-ı Anasır propagandası yapıyordu. Bu siyasetin iflasını, her taraftan

¹⁷³ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988, s.43.

¹⁷⁴ Armaoğlu, *19. yy. Siyasi Tarihi*, s. 597.

¹⁷⁵ Feroz, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 44.

¹⁷⁶ Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 388.

ihanelere uğramak suretiyle görecek olan tecrübesiz parti, birkaç yıl sonra İslamcı, Türkçü ve Turancı politikaya yönelecektir. Türk olmayan kavimlerin ayrılma istekleri karşısında, Türk kavimleri meskûn ülkeler üzerinde kendinde tabii bir hak görmeye başlayacaktır. Yabancı kavimlerin ihaneti Türk milliyetçiliği şuurunu uyandıracaktır. Mustafa Kemal bu şuurun bir temsilcisi olarak milli mücadelenin başına geçecek ve kazanacaktır.”¹⁷⁷

Nihayet Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra ülkenin işgal edilmesi, isyanlar ve ihanetler sebebiyle İttihat-ı Anasır propagandası da iflas etti. Bu üç akım da I. dünya savaşında değişime uğradı. “Son kanlı imtihanda, İslamcılık fikri şehit oldu Türkçülük ve Garpcılık fikirleri de ağır yaralandı”¹⁷⁸ Türk gençliği için İslamcılık da Garpcılık da cazibesini yitirmişti. Çünkü Osmanlı İslamcılık uğruna şehitler verdiği Arabistan’ı kaybetmişti. Yıllardır peşinden gidilen Batı ise son vatan topraklarını işgal ediyordu. I. Dünya Savaşında Enver Paşa’nın Türk Birliği idealiyle Kafkas cephesinde çarpışan 70 bin Türkün şehit düştüğü Sarıkamış hezimetini ise Turan zihniyetini çürütmüştü. Artık öz Türk yurdundan başka himaye edilecek Müslüman kalmamış gibiydi. Böylece Türkçüler yüksek sesle konuşmaya, milli blok oluşturarak Osmanlı Meclisinde İslamcılara ve Garpcılara karşı cephe oluşturmaya başladılar.¹⁷⁹ Fakat bütün bu ideolojilere sahip vatanseverler Kurtuluş Savaşında vatanlarını kurtarmak için bir kez daha bir araya gelecekti.

3-Abdurrahman Şeref Bey’in Yaşadığı Dönemin Eğitim Durumu

Osmanlı Devletinin asıl eğitim-öğretim kurumu medreselerdi. Selçukluların Irak’ı fethinden sonra Şii düşüncesinde sapıklık ve din dışı kabul ettikleri inançlara karşı ehl-i sünnet inancını yaymak, bunun için halkın zihnine hür düşünceyi yerleştirmek, ilim öğrenme yollarını kolaylaştırmak amacıyla açılan medreseler ve medrese eğitimi Osmanlılar döneminde gelişerek devam etti. Osmanlı’nın ihtişamlı dönemlerinde Medreseler sadece dini ilimlerin tedris edildiği kurumlar değil, ilahiyat ilimlerinin yanında fenni ilimler denilen matematik, tıp, coğrafya, edebiyat, astronomi vb. ilimlerin eğitiminin yapıldığı, ülkenin ihtiyacı olan hekimi, muallimi, mühendisi, hatta medresenin kendi ihtiyacı olan din alimlerini ve bilim adamlarını yetiştiren eğitim kurumlarıydı

¹⁷⁷ Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 393.

¹⁷⁸ Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s. 58.

¹⁷⁹ Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s. 46-47.

Özellikle ilmi gelişmeyi destekleyen, alimleri koruyan padişahların devirlerinde, zengin vakıfların da desteğiyle, Osmanlı'da eğitim-öğretim ve eğitimciler, bazı eksikliklere rağmen, altın çağını yaşadı. Yıldırım Beyazıt'ın oğlunu öğretmeni Emir Süleyman'ın dövmesi olayında Yıldırım Beyazıt'ın Emir Süleyman'ın otoritesini oğluna kabul ettirmesi ve öğretmeni desteklemesi, dayak olayının eğitim açısından doğruluğunun yanlışlığının tartışılmasına rağmen, öğretmenin otoritesine sultanın saygısını göstermesi açısından güzel bir örnektir.¹⁸⁰

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra yabancı ilim adamlarını himaye etmesi, yine bu dönemde açılan Sahn-ı Seman medreseleri(Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra İstanbul'da kurduğu en üst düzeyde eğitim yapılan eğitim kurumlarıdır) eğitime zenginlik kazandırdı. Kanuni döneminde ise medreselerde “tabiat ve riyazet ilimleri” daha da önem kazandı.

Fakat XVI sonlarına doğru Osmanlının siyasi konumu, ekonomisi ve diğer kurumları gibi medreselerdeki eğitim –öğretim de bozulmaya başladı. Medreselerin aşırı kalabalıklaşması, medrese öğrencilerinin yüksek kısımlara geçememesi, liyakatin yerini iltimasın alması medreselere kan kaybettirmeye devam etti.¹⁸¹ Bundan sonra tabiat ve riyazet ilimlerine bir düşmanlık başladı.¹⁸² Medreselerde sadece dini ilimler okutulmaya ve medreselerden sadece din adamları yetişmeye başladı. Hatta dini ilimlerle ilgili gelişmeler de neredeyse tamamen durdu. Bir asır öncesine göre dini ve hukuki eserler azaldı.

“Her ne kadar bazı medrese alimlerinin mahdut miktarda telifleri görülüyor ise de, bunlar bir ilmi teliften ziyade tefsir ve hadise dair mütalaalar ile bazı dini, hukuki ve felsefi eserlere haşiye, şerh, talikat ve avamil, izhar, kafiye, kavaide (gramer) gibi herhangi bir ilme ait eserlerin izahından ileri geçmemektedir.”¹⁸³

Osmanlı güçlü dönemlerinde kendisinde bulunan güven ve üstünlük duygusu nedeniyle Batının askeri, siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal gelişmelerine ilgisiz kaldı. Fakat Batı karşısında alınan mağlubiyetler ve bunun sonucunda imzalanan antlaşmalar

¹⁸⁰ Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1999'a*, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999, s. 39.

¹⁸¹ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara 1998, s.15.

¹⁸² Cavit Binbaşoğlu, *Türkiyede Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995 s. 10.

¹⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 1995, C. VI. s. 522

Osmanlının gururunu kırdı, ve Batı karşısında geri kaldığını fark etmesine sebep oldu. Gücünün doruğundayken batıyla ilgilenme gereği duymayan yöneticiler, devletin geri kaldığını görünce mecburen Batıdaki gelişmelerle ilgilenme gereği duydular. XVIII. Yüzyıldan itibaren öncelikli olarak orduda olmak üzere çağdaşlaşma hareketleri başlattılar. Orduda başlayan bu yenileşme hareketleri batı tarzında açılan askeri okullarla eğitimde devam etti.¹⁸⁴

Geleneksel zihniyetin kırılması ve eğitim de dahil olmak üzere her türlü yenileşme hareketinin başlangıcı sayılan Lale Devrinin padişahı III. Ahmet ve sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ülkenin batılılaşması taraftarı idiler. Bu dönemde ihtida ederek Müslüman olan Humbaracı Ahmet Paşa (Comte de Bonneval) ordunun ıslahı için görevlendirildi. Avrupa usulünde açılan Humbaracı Ocağında ilk defa matematik trigonometri gibi dersler okutulmaya başlandı. Patrona Halil isyanı ile bir süre sekteye uğrayan yenileşme hareketleri III. Mustafa döneminde devam etti. Bu dönemde Topçu Mektebi ve Hendese Odasında askeri eserlerin yanında tıbbi ve Avrupa tarihi ile eserler de okutulmaya başlandı.¹⁸⁵ Özellikle Hendesehanenin ömrü kısa sürse ve okuldan ziyade daha çok bir kurs niteliğinde olsa da bu okullar Osmanlının ilk laik okulları sayılmaktadır.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında III. Ahmet'in fermanıyla nihayet Avrupa'dan birkaç asır sonra matbaanın tesisine müsaade edildi. Fakat dini ilimlerin basılmaması şart koşuldu.¹⁸⁶ Matbaanın Osmanlı Devletine bu kadar geç girmesi sebebiyle maarif ülkede uzun süre yayılamadı. Avrupa yeni buluşlar ve müspet ilimler itibariyle bizden çok ileri gitti. Garp kültürü süratle yayıldı.¹⁸⁷ Osmanlının, azınlıkların ve Avrupalıların matbaayı kullandıklarını bildiği halde matbaanın ülkeye gelmesi gecikmişti. Tarafsız ve ayrıntılı olarak araştırılmamakla birlikte matbaanın gecikmesi için ileri sürülen nedenler şunlardır:

1) Osmanlı ulehasının bunu benimseyememesi, dine aykırı ve günah olarak düşünmesi. 2) İstanbul'da yaşayan çok sayıdaki hattat ve müstensihin ekmeklerinden

¹⁸⁴ Cavit Yalçın Bilim, *Osmanlı, Osmanlılarda Eğitimin Çağdaşlaşması Askeri Okullar*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999 C. VIII., s. 237.

¹⁸⁵ Taştan, *Abdurrahman Şeref Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 44

¹⁸⁶ Matbaada ilk basılan eser Arapçadan Türkçeye iki cilt üzerine basılan Van Kulu Lügati olup her iki cildi 1141 Recep (1729 Ocak) ayında basılmıştır. Bunu dört ay sonra Katip Çelebi'nin Osmanlı denizciliğine dair Tuhfetü'l Kibar fi Esfari'l Bihar isimindeki eseridir <http://www.fmtr.com/tarih-ve-inkilap-tarihi/1036054-ilk-osmanli-matbaasinda-basilan-eserler.html,10/05/2011>, 22:58

¹⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. VI., s. 522.

olmasının istenmemesi. 3)” Osmanlıların genel olarak kitaba, kaleme, kağıda, özellikle Kur’an’a duydukları saygı nedeniyle, kitap çoğaltma işini elle yazarak yapmayı daha sevap ve bu saygı ile bağdaşan bir yöntem olarak düşünmeleri” 4) Elle yazılan kitapların daha güvenilir ve göz alıcı olması. 5) Azınlıklardan bir şey almayı Osmanlının gururuna yedirememesi.¹⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu’ ıslahat, modernleşme yani batılılaşma çabaları ve hareketleri askeri, siyasi, idari alanlarda olduğu gibi eğitimde de padişah ve sadrazamların doğrudan yetkisinin ve denetiminin olduğu alanlarda hayata geçirilmiştir. Çünkü bu tür yenilikler halkın ve ulemanın düşünce yapısına ters düşüyor ve tepkisini çekiyordu. Öncelikle halk bu tür yeniliklere hazır değildi.¹⁸⁹

Osmanlı Devleti Batı karşısında aldığı yenilgilerden sonra Batı karşısında geri kaldığını kabullendi. Yöneticiler bu durumdan kurtulmak amacıyla öncelikle askeri alanda olmak üzere zorunlu olarak yenilik yapmaya girişti. Çeşme olayının etkisiyle III. Mustafa zamanında yabancı kaynaklarda “Ecole de Theori”, “Ecole de Mathemetiaves”, “Combre de Gemetrires” diye bilinen “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun” açıldı. Önceleri ders programı basit olan okulun eğitim düzeyi giderek yükseldi. İbrahim Gelenbevi, Palabıyık Mehmet ve Bahadır Efendiler gibi Türk matematikçiler ve yabancı uzmanlar okulda eğitim vermeye başladılar. Tanzimat döneminde okulun birinci ve ikinci sınıf ders programında aritmetik, geometri, cebir, resim, yabancı dil; üçüncü sınıftan itibaren uygulamalı derslerle yine trigonometri, fizik, grafik ve seçmeli Fransızca, İngilizce gibi pozitif bilimleri içeren dersler bulunuyordu. Osmanlının o günkü eğitim sistemi göz önüne alındığında ders içeriği, eğitim kadrosu, eğitim araç ve gereçleri bakımından modern bir okul sayılabilir.¹⁹⁰

III. Selim Batı örneğinde kurduğu Nizam-ı Cedit ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması, gelişen Batının teknolojik bilgilerine sahip öğretmenlerin çoğalması amacıyla Mühendishane-i Berri-i Hümayun adında modern bir okul açtı.¹⁹¹ Bu okulu II Mahmut daha da geliştirdi. Daha sonra Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ile

¹⁸⁸ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 177.

¹⁸⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1991, s. 2.

¹⁹⁰ Bilim, *Osmanlılar’ da Eğitimin Çağdaşlaşması*, s. 238.

¹⁹¹ Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, s. 34-40.

Mühendishane-i Berri-i Hümayun'unun tahsili birleştirildi¹⁹² Mekteb-i Harbiye ve mühendishaneler Deniz Harp Okulu ve Kara Harp Okulu olarak Türk Silahlı Kuvvetlerine subay yetiştiren iki önemli okul olarak eğitimdeki yerini aldı.

Bu dönemdeki eğitimde yenileşme çabaları tam istenilen ölçüde olmasa da meyvelerini vermeye başlamıştır. Müspet ilimler denilen tabiat bilimlerine ait ilmi eserler öncekine oranla artış göstermiştir Bu durumda Batının daha çok tanınma ihtiyacı duyulması ve Batı ile olan temaslar sonucunda Batıdan alınan tercüme eserlerin bir hayli artmasının etkisi olmuştur

“Batı Avrupa ile olan bu temas Damat İbrahim Paşa sadaretinden itibaren başlayarak tedricen artmak suretiyle devam etmiş olup, bu hususta Humbaracıbaşı Ahmet, Hekimoğlu Ali ve Topal Osman Paşa’lar Yirmi sekiz Çelebizade Mehmet Sait Efendi(Paşa) ve Osmanlı Devleti hizmetine girmiş olan Baron dö Tot’un başlıca tesirleri vardır.”¹⁹³

İlim öğrenmenin farz olduğuna inanan bir dinin inananları olarak Osmanlı padişahları ve devletin hayırsever vatandaşları eğitim için eğitim kurumları yaptırmışlar, Bu kurumları yaşatmak için zengin hayır eserleri vakfetmişlerdi. Devletin ve halkın problemlerinin az, gelir düzeylerinin yüksek olduğu zamanlarda önemli bir problemle karşılaşılma. Fakat devlet zayıflayıp halkın gelir seviyesi düşünce vatandaşlar, çocuklarını mektebe göndermeden kısa yoldan para kazanabileceği bir meslek edindirmek amacıyla “usta ya da memur yanına çırak” olarak vermeye başladılar. Devlet bu durumun önüne geçmek amacıyla fermanlar çıkarmıştır.¹⁹⁴ II. Mahmut bu meseleyi çözmek için yayınladığı fermanında, temel eğitimini tamamlamadan henüz beş altı yaşındaki çocukların dünya malı kazanması için okuldan alınıp bir meslek öğrenmek amacıyla usta yanına verildiği, bu durumun çocuğu cahil bıraktığı gibi ileride de çocuğun ilim öğrenmeye hevesini kırdığını belirtmiştir. Bundan böyle kendisi için gerekli olan dini bilgileri öğrenmeden ve devletin izni olmadan sanata verilmiş bir çocuk bulunursa bu çocuğu alanın verenin ve haber vermediği için mektep hocasının Bâbîâliye bildirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹⁵

¹⁹² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 125.

¹⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. VI., s.522.

¹⁹⁴ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s.15.

¹⁹⁵ Bkz. Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 1338

II. Mahmut'un ilköğretimi mecburi yapmak ve bütün halka yaymak için yayınladığı ferman milli eğitime herhangi bir yenilik getirmediği gibi¹⁹⁶ İstanbul'da bile yeterince uygulanmamıştır. Buna sebep olarak da Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile uğraşılması ve Rus- Mısır Savaşı gösterilmektedir. Tüm ülkeye ilköğretim zorunluluğu getirilmesi ise Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir.¹⁹⁷

II. Mahmut'un yaptığı yenilikler eskileriyle kıyaslandığında en önemli farkı reformcularla ulema çatışmasıdır. Bu reformlar 1930-1839 arasında önemli olaylara sebep olmuş, Tanzimat devrinde önemli gelişmelere ve çatışmalara zemin hazırlamıştır. . 1930'dan sonra yapmış olduğu reformlar öncekilere kıyasla daha kapsamlı şuurlu ve cesaret vericidir. Ayrıca Osmanlı toplumunu ilk derin çelişkilerle birlikte Tanzimat'ın ilanına taşıması bakımından da önemlidir. II. Mahmut'un 1924 yılında ulemanın fikirlerini yayınladığı ilköğretim fermanıyla 1938'de eğitim ve öğretim alanında yaptığı yenilikler arasında da tezat vardır. Daha önceki fermanında Osmanlı'nın geleneksel din eğitimine bağlı ilköğretim eğitiminin zorunluluğunu halka duyururken, daha sonra yaptığı yeniliklere bakıldığında eski kurumlarda özellikle askeri alanda, eğitim ve hukuk alanında yenilik yapmanın gerekliliğine inandığı görülmektedir.¹⁹⁸

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı eğitim sisteminin temelini teşkil eden mektep ve medreseler Şeyhülislamlığa bağlıydı. II. Mahmut devrinde sadrazam ve şeyhülislamın görev ve yetkileri değiştirildi. Eğitim ile ilgili konular Meclis-i Vala'da görüşüldü. Eğitim ile ilgili işler ilk defa olarak yeni kurulan "Meclis-i Umur-u Nafia" (faydalı işler meclisi) adlı bir istişare kuruluna verildi. Böylece eğitim de faydalı işlerden sayıldı.¹⁹⁹ Aynı zamanda bu durum eğitimin medresenin tekelden kurtararak devletin denetimi altına alındığının da bir göstergesidir. Nitekim Bundan sonra eğitim ile ilgili teşkilatlanma "Meclis-i Umur-u Nafia'nın bünyesinde gerçekleşti. 1938 yılında bu meclisin hazırlamış olduğu bir raporla medrese dışında modern eğitim veren yeni mekteplerin açılması kararlaştırıldı.²⁰⁰

¹⁹⁶ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 35.

¹⁹⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* s.132.

¹⁹⁸ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 2-4

¹⁹⁹ Cavit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, s. 146.

²⁰⁰ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 3.

Meclis-i Umur-u Nafia'nın hazırlamış olduğu raporun devletin en yüksek organı olan "Darü'ş Şura-yı Bab-ı Ali ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye" tarafından incelenerek üzerinde bazı değişiklikler yapıp padişaha arz edilmesi, padişahın ve en yüksek devlet organlarının maarifle ilgilenmeye başladıklarını göstermektedir.²⁰¹ Meclis-i Umur-u Nafia'nın hazırlamış olduğu rapor Meclis-i Vala ve Dar-uş Şura'da onaylandıktan sonra bu karar gereğince nazırlığına İmamzade Esad Efendi'nin atandığı Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kuruldu. Sıbyan mektepleri ve karar gereğince açılan rüştiyeler 1838 yılında kurulan "Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin idaresine bırakıldı.²⁰² O günkü şartlar göz önünde bulundurulursa Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin, geleneksel medrese anlayışından farklı olarak modern eğitim sistemine götüreceği bir basamak olarak değerlendirilebilir. Fakat Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin kurulması ile geleneksel Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde bir çatlama meydana geldi. Bu çatlama Tanzimat döneminde iyice büyüyen Osmanlı eğitiminde dünya görüşleriyle, eğitim anlayış ve metotlarıyla birbirine tamamen zıt iki kutbun doğmasına yol açtı. Neticede her alanda olduğu gibi, maarif alanında da bir "ikilik (eski-yeni, medrese- mektep, dini-laik, ulema-aydın, doğu-batı, şariat-hukuk, dünyevi-dini, ...vb.)" oluştu. 1846'da da bu kurumun yetkileri yeni kurulan Mekatib-i Umumiye Nezareti'ne aktarıldı.²⁰³

Lale Devrinden beri açılan askeri okullardaki öğrencilere önce Türkçe okuma yazma öğretiliyor, bu eksiklik tamamlandıktan sonra teknik bilgilere geçiliyordu. Bu durum öğretimi zorlaştırıyor ve geciktiriyordu. Sıbyan okullarının bu eksikliğinin farkında olan II. Mahmut sıbyan okullarında yenilik yapması halinde medreselilerin tepkisinden çekiniyordu. Bu nedenle II. Mahmut sıbyan okullarında yenilik yapmak yerine sıbyan okulları ile askeri okullar arasında yer alan rüştiyeleri²⁰⁴ kurmayı tercih etti.²⁰⁵ Meclis-i Umur-u Nafia ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye tarafından Rüştiye açılması kararlaştırıldı. Bu okullardan hem orta öğretime hem de memuriyete adam yetiştirilmesi amaçlandı.²⁰⁶ Rüştiye okulunda öğrenim göreceği çocuklar devlet memurlarının ve tanınmış kişilerinin çocuklarından seçilecekti. Ayrıca modern eğitimde olduğu gibi

²⁰¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de, Çağdaşlaşma*, 1973, s. 161.

²⁰² Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 7.

²⁰³ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi* s. 7.

²⁰⁴ "Çocukların rüş çığına gelinceye kadar bu okullarda okumaları düşünöldüğü için bunlara Rüşdiye adı II. Mahmut tarafından verilmiştir." Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 129.

²⁰⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* s. 129.

²⁰⁶ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 40.

öğrencilerin sıralarda oturarak ders yapmaları da planlar arasındaydı²⁰⁷. Bu okulların bir özelliği de bu günkü ilk mekteplerin temelini oluşturmasıdır.²⁰⁸

Rüştiyelerin mezunları daha ziyade resmi kurumlarda memur olarak görevler aldılar. Bu nedenle ordunun yetişmiş subay ihtiyacını karşılayabilmek için “1845’ten itibaren İstanbul’da ve başlıca il merkezlerinde Askeri Rüştiyeler de açılmaya başladı”²⁰⁹ 1867 yılına kadar Rüştiyelere yalnızca Müslüman talebeler alınırken bu tarihten itibaren büyük devletlere, Osmanlı tebaası arasında fark olmadığını göstermek amacıyla Hristiyan çocukların da bu okullara alınması prensip olarak kabul edildi.²¹⁰

II. Abdülhamit döneminde rüştiyelerin ders programları sık sık değiştirilmiştir. Örneğin Türkçe dersleri artırılarak milli dil ve kültürün gelişmesi amaçlanmıştır. Yine bu hassasiyetle ve rejim için tehlike oluşturacağı için olsa gerek Avrupa devletlerinin teşkilatı ve idaresi ile ilgili yayınların okutulması yasaklanmıştır.²¹¹

Tanzimat döneminin sonuna doğru 619 rüştiye okuluna 40 000 civarında talebe kaydedildi. Modern binalar yapıldı. Öncekine nazaran iki üç misli öğrenci kaydedilmesine rağmen modern eğitime yeterli ilgi olmaması nedeniyle koca imparatorluk olarak bakıldığında bu sayı çok yetersizdir. 1869 yılına kadar Rüştiyelerin sayısında belli bir artış olmasına rağmen vilayetlerde rüştiye üzerine herhangi bir okul açılmadı. İstanbul’da ise birçok meslek okulu ve yüksekokul açıldı. Fakat bu okullara da rüştiyeler dışında talebe yetiştirecek herhangi bir okul yoktu. Dolayısıyla idadilerin²¹² kurulması zaruri hale geldi.²¹³ Siyaset de bu okulların açılmasını gerektiriyordu.²¹⁴ 1872 (6 Kanun-ı Evvel 1229) tarihinde Maarif Nazırı, sadrazama bir tezkere yollayarak idadilerin bir an önce açılması gerektiğini bildiriyordu. Fakat 1869 Nizamnamesi ile

²⁰⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 129.

²⁰⁸ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1-2, 385

²⁰⁹ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s.501-507.

²¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII. S. 201.

²¹¹ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.113.

²¹² Hazırlamak, geliştirmek manasına gelen Arapçadaki “ idadi” kökünden türemiş olan idadi kelimesi, hazırlama yeri demektir. <http://www.eksisozluk.com/show.asp?t=idadi> 12/05/2011; 21:45

²¹³ ” İdadi terimi önceleri, Harp Okulu ve Askeri ve Tıbbiyeye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılmış ve bunlar 1845’te ordu merkezleri Bosna’da açılmıştır. O zaman programları Rüştiyelerden farklı değildi ve 11-14 yaşları arasında öğrenci alıyorlardı. Öğretim süreleri üç sınıflı mahallelerinde, 4. ve son sınıfı da birleşik olarak İstanbul’da idi” Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.144.

²¹⁴ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 114

açılması kararlaştırılan İdadiler, Tanzimat devri sonuna kadar açılmadı. Açılanlar ise öğretmen ve program yönünden oldukça yetersizdi. Çoğu kiralık binalarda geçici olarak açılmıştı. Daha sonra Şura-yı Devlet tarafından idadilerin geliştirilmesinin nizamname gereği olduğu, yükseköğretimin de buna bağlı olduğu kabul edildi.²¹⁵

Tanzimat'ı ilan eden devlet adamları Osmanlı İmparatorluğunu Avrupa devletleri seviyesine çıkaracak reformlar yapmayı planladıkları halde çeşitli siyasi olaylar ve muhafazakâr çevrelerin tutumu dolayısıyla Tanzimat Fermanında eğitimle ilgili herhangi bir yeniliğe yer verilmedi.²¹⁶ Fakat Tanzimat Dönemi özellikle de Abdülhamit dönemi her ne kadar fikirleri baskı altına almaya çalıştığı düşüncesiyle eleştiriye uğrasa da eğitimde birçok yeniliğin ve gelişmenin yaşandığı dönem olmuştur.

Tanzimat döneminde de II. Mahmut döneminde olduğu gibi ilköğretim zorunluluğu getirildi. Bu konuda veli, imam ve muhtarlardan yardım istendi Yapılacak yenilikleri duyuran talimatnamede etkin olarak Arapça kullanılmasının yanında Türkçe okuma yazma dersi konularak Türk diline önem verilmesi, sınıf geçme mecburiyeti, sınıf usulüne geçilmesi, hocalara maaş bağlanması gündeme geldi. Böylece hocalar yardımlarla geçinen değil devletten maaş alan kimseler, camii ve okullar da devlete bağlı kurumlar haline geldiler.²¹⁷ Tanzimat'a kadar yazı öğretilmesi nadir bir olayken 1847 talimatı ile okumanın yanında yazmanın da öğretilmesi okulun amaçları arasında gösterildi. bu dönemde pratikte uygulanmaya devam etse de, falakanın kaldırılması gündeme geldi.²¹⁸ Batı dillerinde yazılan eserler Türkçeye tercüme edilmeye başladı. Yine Türk tarihinin gündeme gelmesi de bu döneme rastladı.²¹⁹

Tanzimat döneminde ortaya çıkan kurumların ihtiyaçlarını karşılayabilmek, tespit edilen eksiklikleri giderebilmek için yeni okullar açıldı. Tanzimat döneminde medrese dışında yeni orta kademe okullara ihtiyaç duyulunca ortaöğretim okulları açılmakla işe başlandı. Bu durumu yani hali hazırdaki ilköğretim sayılan okulların ihtiyaçlarının görmezden gelinmesi ve yeni ilköğretim okulları oluşturulmadan bir üst düzeyde okulların açılması "binaya orta katından başlanması" şeklinde eleştirilmektedir.1938'de

²¹⁵ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.118

²¹⁶ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 8-9.

²¹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI. s. 171.

²¹⁸ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.141-142.

²¹⁹ Demiryürek, *Tanzimat, tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)*, s. 8.

açılmaya başlayan ve çoğalan orta kademe okul, aynı zamanda kurumlara memur yetiştirmek için açılan rüştiyelerin bu ihtiyacı karşılayamadığı kanaati hasıl olunca, yeni ihtiyaçları karşılayabilmek için rüştiyelerden bir üst kademe okul sayılan Mahrec-i Aklam adlı okul kurulmuştur.²²⁰

Osmanlı modern eğitim reformunun gelişmesindeki engelleyen en önemli zorluklardan biri bu reformlar için gerekli sağlam gelir kaynaklarının bulunamaması idi. Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin mali destekçisi olan vakıf sistemi bozulmuş olduğundan vakıflar yeni açılan okulların ihtiyaçlarını karşılamak şöyle dursun, mevcut okulların ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale gelmişti.²²¹

Bir diğer önemli problem ise öğretmen yokluğudur. Tanzimat dönemine kadar yeni açılan askeri ve teknik okullarda öğretmen ihtiyacını subaylar ve yabancı uzmanlar karşılarken, sıbyan okullarında ise az çok dini bilgisi ve biraz okuma yazması olanlar öğretmen olarak görev yapıyorlardı.²²² Fakat modern eğitimin gelişmesi geleneksel medrese zihniyetine bağlı öğretmenlerin atanmasıyla değil yeni usullere göre yetişmiş öğretmenlerin vereceği eğitimle mümkündü. Bu durum prensip olarak da kabul edilmişti.²²³ Bu nedenle Sayıları artan rüştiyelerin öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Maarif Meclisi Sadarete bir arz tezkeresi yazarak Darülmualimin açılmasını teklif etti. Teklifi olumlu karşılayan Sadaret ihtiyaç duyulan öğretmenleri yetiştirmek amacıyla bir öğretmen okulu açılmasına karar verdi. “Makatib-i Umumiye Nezareti’nin başına getirilen, birkaç kez Maarif Nazırlığı yapan Kemal Efendi’nin öncülüğünde ilk kez bir öğretmen okulu Darulmuallimin adıyla Hicri 10 Rebiyülahir 1264 Perşembe günü İstanbul’da Fatih’te açıldı...” Bu okulun açılması Türk eğitim tarihi ve Tanzimat döneminin sivil okullaşması açısından önemli bir atılım olarak görülmektedir.²²⁴ Mutlakiyet döneminde ise daha ziyade ilkokul öğretmeni yetiştirilmeye önem verilmiştir. Fakat her tarafta olan öğretmen açığı, hatta taşra öğretmen okulları bile çoğu zaman imamlar ve medrese öğrencileri tarafından doldurulmuş ya da öğretmensiz kalmıştır.²²⁵

²²⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 143.

²²¹ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.156-157.

²²² Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, s. 172-173.

²²³ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.145.

²²⁴ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 154.

²²⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.216-217.

1838'den 1853 yılına kadar Osmanlı eğitim sistemine katılan eğitim müesseseleri şunlardır:

- 1- Mekteb-i Maarif-i Adli (1839)
- 2- Daru'l funun açma girişimi (1846)
- 3- İstanbul'da beş Rüştiye(1848)
- 4- Daru'l Muallimin (1848)
- 5- Daru'l Maarif (1850)
- 6- Vilayetlerde yirmi beş Rüştiye açma kararının verilmesi (1853)

Tanzimat döneminde okullara konan müspet ilim dersleri ile dini muhtevalı dersler yan yana varlıklarını sürdürdüler. “Öğrenciler, Cumhuriyet yıllarına kadar, bu müspet bilimler ve dini bilimler derslerinde öğrendikleri bazen çelişkili bilgilerin ve öğretmenlerin farklı tutumlarının etkisinde kalmışlardır. Öğrencilerin kafası bu zıt çelişkili fikirlerle altüst olmuş, eski ve geleneksel değerlerden, müspet bilim anlayışına geçmek büyük acılara, sancılara yol açmıştır”²²⁶

XIX. yüzyılda geleneksel Osmanlı eğitim kurumları olan medreselerin yanı sıra açılan Batı tarzındaki okullar arasında mektep medrese çatışması ortaya çıkmaya başladı. Yine bu dönemde mektepli ve medreseli olmak üzere farklı eğitim almış ve birbirlerini kabullenememiş iki zıt kutup insan oluşmaya başladı. Bu tarihten itibaren geleneksel öğretim kurumlarında okutulan derslere ilim Batı tarzındaki okullarda okutulan derslere ise fen adı verildi. Bu nedenle 13 Ocak 1860 günü Kimyager Derviş Paşa'nın konuşması ile açılan üniversiteye²²⁷ Darulilim değil Darulfunun adı verildi.²²⁸

Tanzimat döneminde yeni teşkilatlar kurulmak suretiyle eğitimde kökten bir düzenleme yapılmaya çalışıldı. 1845 yılına kadar maarif meseleleriyle ilgilenilmemesine rağmen Mısır meselesinin halledilmesi(1840), boğazlar konusunda

²²⁶ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 163.

²²⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 148

²²⁸ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, s. 324. Daru'funun 1869'da tekrar açılmış fakat mali sıkıntılar, yeterli nitelikte öğrenci, hoca ve kitap bulunamaması, plansız girişimler, medrese zihniyetinin etkisi gibi nedenlerle başarılı olunamamıştır. Bkz, Yahya akyüz,, *Türk Eğitim Tarihi*. s.148.

Londra Antlaşması'nın imzalanması(1841), reformcu Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazam oluşu gibi gelişmelerin etkisiyle eğitim alanında bir takım gelişmeler başladı. Bu dönemin padişahı Abdülmecit de bizzat 1845 yılında Batılılaşmanın yolunun eğitimden geçtiğini Bab-ı Ali'ye bildirdi.²²⁹

Padişah Abdülmecit'in 1845'teki Hatt-ı Humayun'u üzerine 1838 yılında kurulan fakat eğitim alanında hedeflenen gelişmeyi sağlayamamış olan Mekatib-i Rüştîye Nezareti'nin²³⁰ yerine Muvakkat Meclis-i Maarif kuruldu. Osmanlı'nın Batılılaşma hareketlerinden Muvakkat Meclis-i Maarif'in kuruluşuna kadar eğitimde belli bir kademe sistemi yoktu. Her öğrenci Elif-Ba'dan başlar 15-20 yıl okur, kendi kabiliyetine göre mezun olurdu. Buna ne ilkokul ne de ortaokul demek mümkündü. Bu meseleyi çözmek aynı zamanda resmi kurumlara memur yetiştirmek amacıyla Batılı sisteme göre düzenlenmiş orta kademe okul sayılabilecek rüştîyeler açılmış, fakat sıbyan mektepleri ve medreselere dokunulmamıştı. Ayrıca her kademe okul farklı bir kuruma bağlıydı. Sıbyan okulları Evkaf Nezareti'ne, rüştîyeler Maarif Nezareti'ne, medreseler ise Şeyhülislamlığa bağlıydı. Bunların yanında azınlık okulları²³¹ da önemli bir problemdi.²³²

Muvakkat Meclis-i Maarif'ten bir sonraki adım Osmanlı devlet kuruluşları içinde maarifle doğrudan sorumlu ilk kuruluş olan²³³ Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulmasıyla ıslahatların başlangıcı sayılan Lale Devrinden beri eğitimde kademe kademe yapılan yenilikler bir nizamnameye bağlanıp teşkilatlanmış oldu.²³⁴ Bu meclisin yenilik taraftarı Mustafa Reşit Paşa'nın himayesinde bulunması avantajıyla eğitim ve öğretimin ibresi medresenin tekelinden kurtulup modern eğitim taraftarlarına doğru dönmüş oldu.²³⁵ Böylece "eğitim medrese düzeninin aksine, tam bir devlet işi olarak ele alınmış oldu.

²²⁹ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 9.

²³⁰ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 53.

²³¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman okullarının yanında ülkedeki Musevi ve Hıristiyan vatandaşlar, yabancı misyon ve politik nedenlerle imparatorluktaki azınlıklar için açılan okullara azınlık yabancı okulları denir. Bkz. Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, s. 375.

²³² Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 82.

²³³ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 11

²³⁴ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 83.

²³⁵ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 11-12.

“Maarif-i Umumiye Nezareti’nin görevlerinin en önemlisi hükümetin medreseye karşı tavizkar tutumundan vazgeçip, eğitimin batılı usullere göre yapılmasını benimsemesinin yanında eğitimde milliyetçilik akımını başlatmasıdır.”²³⁶

XIII. Yüzyıla kadar devletin eğitimle doğrudan ilgilenmemesi, okulları herhangi bir denetime tabii tutmaması nedeniyle okul açılması da herhangi bir izne bağlı değildi. “Bu nedenle azınlık ve yabancı okulları çoğalmıştı”²³⁷ Bu okullar devletten bağımsız olarak hareket ediyor, hatta öğrencilere, imparatorluk için zararlı olabilecek fikirleri aşıyordu. Devlet Maarif-i Umumiye Nezareti’ni kurmakla bu problemin önüne geçmeyi Türk unsurunu Avrupalı devletler ve azınlıklar karşısında korumayı amaçlıyordu.²³⁸ Bu konuda şuurlu adımlar atıldığını gösteren en önemli gelişme ise ikinci ve üçüncü derecedeki okullarda öğretimin Türk diliyle yapılmasıdır. Böylece eğitime milli bir karakter verilmesi fikri o dönemin eğitimcileri tarafından benimseniyordu.²³⁹

Özellikle II. Abdülhamit döneminde Maarif Nezareti milli eğitimi geliştirmek için ders kitaplarının hazırlanması ve basılması konusunda yoğun bir çaba harcamıştır.

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı’nın Rusya karşısında yenilmesi ve zayıflığını kabullenmesi, Tanzimat ve dolayısıyla yapılan reformların devleti çöküşten kurtaramaması gibi nedenlerle, Avrupa’ya şirin görünmek ve Avrupa’nın desteğini alarak devletin yıkılışını önlemek için Islahat Fermanı ilan edildi.²⁴⁰ Islahat Fermanı birçok konuda olduğu gibi eğitim konusunda da azınlıklara imtiyazlar verdi. Osmanlı’daki bütün tebaanın eşit olması prensibiyle azınlıklar ve cemaatler Müslüman okullarına girebilecekler, kendi okullarını açabilecekler ve geliştirebileceklerdi. Fakat padişahın tespit edeceği “muhtelit” bir meclis bu okullarda öğretimin ne ve nasıl olacağı öğretmenlerin atamasını teftiş edecekti.²⁴¹

²³⁶ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.17

²³⁷ Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, s.378.

²³⁸ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 16.

²³⁹ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 17

²⁴⁰ Islahat Fermanı için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V. S. 258

²⁴¹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 150.

Islahat Fermanı eğitim –öğretim açısından Türk unsurundan ziyade azınlıkların(gayri Müslim unsurun) işine yaradı. Islahat Fermanının herkese sağlamış olduğu eğitim ve öğretim hakkını sonuna kadar kullanan azınlıklar bu hakkı emellerine alet ettiler. Her millet kendi dilini dinini siyasi fikirlerini eğitim ve öğretim yoluyla yaymak için milli ve dini okullar açtılar ve geliştirdiler. Siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için okulları sıçrama tahtası olarak kullandılar. Yeni nesilleri Osmanlı düşmanı olarak yetiştirmekten çekinmediler. Örneğin bu amacı gerçekleştirmek için “Yahudiler (Alians İsrailit adındaki bir örgüt)” birçok okul açtı.²⁴²”Bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu kültür, eğitim, öğretim, siyasi kanaat ve düşünce yönünden hızlı bir parçalanmaya doğru gitti.²⁴³

Aslında Islahat Fermanı'nın bir amacı da Osmanlı birliğini sağlamak amacıyla Müslim gayri Müslim herkesin eşit şartlar altında eğitimden faydalanmasıydı. Fakat ,gayri Müslim tebaanın ayrılıkçı fikirlerinden çekinildiği için olsa gerek, sıbyan mektepleri ve rüştiye okulları bu iş için sakıncalı görüldü. Henüz ortada olmayan yüksek öğretim bu iş için uygun bulundu. Yüksek okullar için o zamanlarda ıslahatlar için örnek alınan Fransa'ya müracaat edildi.²⁴⁴ Bunda Abdülaziz'in, Ali ve Fuat Paşaların ısrarıyla gittiği Fransa'da gördüklerini Osmanlı'da uygulamak istemesi etkili olmuştu.

“Vilayet Nizamnamesinin hazırlanması ve Mecis-i Vala'nın çeşitli dairelere bölünerek, Fransa'daki gibi Şura-yı Devlet adıyla yeniden teşkili bu teşebbüslere

Daha sonra Fransa'nın etkisiyle reformlar yapılmıştır. Galatasaray Sultanisinin açılması bu reformlardandır.²⁴⁵

Osmanlılık fikrini geliştirmek için ve yeni nesilleri Osmanlılık fikrine bağlamak için açılan Galatasaray Lisesi de ülkedeki her yenilikte olduğu gibi Gayri Müslim toplulukların milliyetçilik fikirlerinin ve Osmanlı Devleti için zararlı fikirlerin odağı haline gelmiştir.

²⁴² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 152.

²⁴³ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 15.

²⁴⁴ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 134.

²⁴⁵ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 134. Galatasaray'da kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultani adı ile sultani terimi ortaya çıktı. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 145.

“1877 yılına kadar Türk ve Müslümanlardan ziyade gayri Müslim unsurların işine yaramıştır. Zira bu okul Türkler arasında Osmanlı toplumundan kopuk, Fransız kültürü etkisinde kalmış, Batının dış görünüşüne hayran bir aydınlar zümresi meydana getirmiştir. Bulgar, Rum ve Ermeniler için de bunun tam tersine milli duyguların aşılandığı yer olmuştur.”²⁴⁶

Asıl hedeflenen amaçlar ise II Abdülhamit döneminde Mekteb-i Mülkiye’de gerçekleşti. 1877’den sonra yüksek okul statüsünü kazanan Mülkiyeye II. Abdülhamit özel bir önem verdi. Mülkiyede yapılan bilinçli ıslahatlar neticesinde Mülkiye milli bir niteliğe büründü. Halktan çok sayıda ücretsiz öğrenci alınarak okulun imkanlarından yararlandırıldı. 1885’te Mülkiye yatılı hale geldi 1886 yılından sonra ise Mülkiyenin programında din derslerine ağırlık verildi. Böylece bu okul gayri Müslimler için çekiciliğini yitirmiş oldu.²⁴⁷ Mülkiyenin İlk yıllarında eğitim kadrosunda bulunan Abdurrahman Şeref Efendi, Mizancı Murat Bey, Recaizade Ekrem Bey gibi eğitimciler Mülkiyenin eğitim seviyesini yükselttiler. Mülkiyede özgür bir düşünce ortamı oluşturdular. Fakat o dönemin özelliği olan jurnalcilik hareketleri sonucunda Mizancı Murat Bey’in Avrupa’ya kaçmasıyla Abdülhamit Mülkiye üzerindeki denetimini artırdı.²⁴⁸

Modernleşme döneminde ortaya çıkan önemli bir kuruluş ise yabancı dillerde yazılmış olan ilmi kitapları milletin ve devletin menfaati icabı tercime etmek, bu yeni ilimleri tanıtmak için kurulmuş olan Tercüme Odasıdır.²⁴⁹ Maarif Nezareti’ne bağlı olarak kurulan bu cemiyetin başına Babıali’deki terceme işlerini yürüten Yahya Efendi getirildi.²⁵⁰ 1833 yılından sonra gelişen Tercüme Odası, Osmanlı’nın Mehmet Ali Paşa’ya yenilip Hünkar İskelesi Antlaşması imzalamasından sonra Avrupa’ya elçiler göndermesiyle yeniden önem kazandı. Çünkü diplomasi yeniden önem

²⁴⁶ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 136. Galatasaray Sultanisi önceleri Fransızlar tarafından idare edildi. Daha sonra Ermeni Vahan Efendi ve Rum Rotyadi Efendi tarafından idare edilen okul, Rum Sava Paşa’nın idareciliği döneminde gelişmeye başladı. Sava Paşa Sultani bünyesinde fen ve edebiyat yüksekokulları açarak ders müfredatından akait derslerini çıkardı. Yerine mitoloji, Yunan ve Roma Tarihleri, İlm-i Asar-ı Atika gibi dersler koydu. Böylece laik bir eğitim sistemini yerleştirmeye çalıştı. Bunun üzerine daha sonraki dönemlerde okulun idareciliğine Türkler getirilmeye başladı. Abdurrahman Şeref de okulun nispeten Türk idaresine geçtiği dönemde atanan idarecilerdendir. Bkz Yahya Kemal Taştan, *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*

²⁴⁷ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi* s. 140.

²⁴⁸ İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993,

²⁴⁹ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 77

²⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, s.73.

kazanmıştı. II. Mahmut terceme odasının elamanlarının maaşlarını yükseltti. Yetenekli elamanların yetişmesi için yönetmelik hazırlattı.²⁵¹

Tercüme Odası'nın asıl güç kazanması ise Tanzimat Döneminde oldu. Tanzimat'ın elit tabakasının önemli görevlere gelebilmek için yükseldikleri bir basamak haline geldi. Öyle ki “Tercüme Odasından geçmek fakir bakkalın oğlunu sadrazam yapar” sözü bu dönemde söylendi. Tercüme Odası bu dönemde Türk dilini ve düşüncesini de etkiledi. Bu dönemde Türkçe kelimeler yerine Batı menşeli sözcükleri kullanmak moda oldu.²⁵² 1871 yılında Tercüme Odası Dışişleri Bakanlığının bir bürosu haline geldi.²⁵³

Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkede büyük ölçüde bir özgürlük ortamı ve bu özgür ortam içinde geniş bir fikir serbestliği oluştu. Bu dönemde azınlık, cemaat ve özel okullar özgürce kendi faaliyetlerini ve ülke için zararlı eylemlerini gerçekleştirebildiler. Devletin bu okulların faaliyetlerini denetleme yetkisi ise sözde kaldı.²⁵⁴

Bu dönemin bir diğer özelliği ise farklı fikir akımlarının ortaya çıkmasıdır. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük havası içinde fikir akımları kendi fikirlerini ortaya koyacak makaleleri, dergileri gazeteleri yayınlamaya, bu fikirleri basında serbestçe tartışmaya başladılar. Örneğin o dönemin başlıca fikir akımlarından “Türkçüler fikirlerini Türk Yurdu ve Milli Tedebbular Mecmuası gibi dergilerde, Garpcılar İctihat Mecmuası'nda, İslamcılar da Sebilürreşat Mecmuası'nda” fikirlerini açıklamışlar, ülkenin içinde bulunduğu durum ve ülkenin geleceği hakkında kafa yormuşlardır.²⁵⁵

Meşrutiyet önemi bazı ilklere de sahne oldu. İstanbul'da özel anaokulları açıldı. Balkan Savaşlarından sonra ise resmi anaokulları açıldı. Fakat hazırlıksız olarak bu işe girişilmesi, kadın öğretmenlerin yetiştirilmemiş olması nedeniyle, Türk çocuklarına Ermeni ve Yahudiler muallim olarak getirildi. Bu muallimler

²⁵¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V., s. 137.

²⁵² Mesail-i politika, nation, liberte, civilization gibi moda kelimeler, nazır yerine münistraca, sahilhane yerine palais, tören kılıcı yerine epe kullanmak moda oldu. Bkz. Cahit bilim, , s. 40-42, <http://dergiler.ankara.e...14.11.2010>, 21:30

²⁵³ Cahit Bilim, Tercüme Odası, s. 40-42, aynı yerde.

²⁵⁴ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 208.

²⁵⁵ Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s.41-42.

Avrupa'daki terkedilmiş yöntemlerle Türk çocuklarını eğitmeye çalıştılar.²⁵⁶ 0-6 yaşın kişiliğin şekillenmesinde çok önemli olduğu göz önünde bulundurulursa çağdışı yöntemlerle yanlış kişilerin eğitiminden geçen bu çocukların ne derece sağlıklı ve milli eğitimin amacına uygun yetişkinler oldukları tartışılır.

Meşrutiyet'in başından itibaren eğitimin problemlerine çareler arayan ilk ve ortaöğretimin iyileşmesinin Darülfünundan geçtiğini düşündüğü için, eğitimde yükseköğretimden başlamak üzere reformlar yapmayı planlayan dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin çabaları başarıya ulaşamadı. Bunun en önemli sebebi de ümitlerin o yıllarda Türk ve Alman işbirliği çerçevesinde Almanya'dan getirilen Alman profesörlere bağlanmasıdır. Ne yazık ki bu profesörler de eğitimden başka her şeyle uğraşarak ümitleri boşa çıkarmışlardır.²⁵⁷

1913 tarihinden itibaren iktidarı ele geçiren ve Meşrutiyet Dönemine damgasını vuran siyasi kuruluş İttihat ve Terakki Partisi'dir. Balkan Savaşları ve yenilgisi "ittihad-ı Anasır" fikrini iflas ettirince İttihat ve Terakki Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık akımlarının etkisiyle eğitime de el atmış oldu.²⁵⁸ Türkçülüğün etkisiyle bütün ecnebi müesseselerde "1915 senesinde Türkçe'nin kullanılmasını mecburi hale sokan ilk kanun çıkarıldı...Türk mekteplerinde edebiyat programları değiştirilip milli edebiyata daha fazla yer verildi..." Garpcılığın etkisiyle mecliste alınan kararlar garp takvimi kullanılmaya başladı.²⁵⁹ İstanbul'da kızlara mahsus bir Darülfünun mektebinin ve ticaret dersleri şubesinin açılması da İttihat ve Terakki Partisinin eğitimle ilgili faaliyetlerindedir.²⁶⁰

1908'den 1922'ye kadar kendilerini genç yaşta mücadele ortamında bulan aydın genç nesil imparatorluğun düşünce hayatını temsil etmişlerdir. Cumhuriyetin kuruluşuna kadar ideallerinin peşinden koşmuş, farklı siyasi akımların tezlerini, farklı siyasi oluşumları savunabilecek ortamı bulabilmişlerdir.²⁶¹ İmparatorluktan TBMM

²⁵⁶ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.231.

²⁵⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.236.

²⁵⁸ Demiryürek, *Tanzimat, tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)*, s. 13.

²⁵⁹ Safa *Türk İnkılabına Bakışlar*, s. 44

²⁶⁰ Demiryürek, *Tanzimat, tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)*, s. 13.

²⁶¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılulaşma Hareketleri*, İstanbul 1996, s.77.

Hükümetine TBMM Hükümetinden Cumhuriyete giden bu tarihi dönemde fikirleriyle var olan şahsiyetlerden birisi de Abdurrahman Şeref Efendi'dir.²⁶²

Abdülhamit rejiminin gizli muhaliflerinden Anadolu hareketinin de destekçilerinden biri olan Abdurrahman Şeref, bu dönemin en güzide iki okulu olan Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultanide muallimlik ve idarecilik yapmıştır. Bu okullardaki görevleri sırasında baskıcı olarak kabul edilen Abdülhamit rejiminin kontrollerinden öğrencileri korumaya çalışmış, idareyi kuşkulandırmadan öğrenciler arasında özgür düşüncüyü yaymaya çalışmıştır. Bu sebepten olsa gerek, Abdülhamit hakkındaki fikirlerini Onun hallinden sonra açıklamıştır²⁶³

²⁶² Demiryürek, *Tanzimat, tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)*, s. 14.

²⁶³ Yahya Kemal Taştan, *Abdurrahman Şeref Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, s. 52.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN BEY'İN EĞİTİM GÖRÜŞLERİ

A. Terbiyenin Tanımı ve Terbiye ile İlgili Görüşleri

a) Terbiye

“Terbiye herhangi bir şeyi tedrici surette kemal derecesine ulaştırmaktır”²⁶⁴Buna göre terbiye “insan olsun, hayvan olsun bitki yada başka bir şey olsun, ilk aşamadan itibaren, onu yavaş yavaş ya da basamak basamak yetişmesi gereken en üst seviyeye çıkarmaktır.”²⁶⁵

Terbiye aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biri olan “rabb” fiilinden oluşmaktadır. “Rabb” aslında terbiye manasına gelen bir mastar olduğu halde mübalağa maksadı ile terbiye edene isim olarak verilmiştir. Rabb yalnız “terbiye eden” ile eşanlamlı değil, aynen terbiye gibi olan ve bundan dolayı zorla ele geçirme, üstün gelme, ihsan, iradesi altına alma ve tasarruf etme, öğretme ve yol gösterme, teklif, emir ve yasak, teşvik, korkutma, gönlünü alma, azarlama gibi terbiye için gerekli olan bütün şeylere sahip, kuvvetli, mükemmel ve kusursuz olan bir terbiye edici demek olur.”²⁶⁶

Terbiye,.Rabbe/yerubbu/Rabben fiilinde gelir. Buna göre” terbiye etmek, düzeltmek, düzene koymak, ıslah etmek”²⁶⁷“ Rab aynı zamanda Allah'ın en çok kullanılan isimlerinden biridir. Terbiye böylece rab kelimesinin kök anlamındaki, sahipliği, babalığı, efendiliği meydana getirme çabası anlamına gelmektedir. Kelime Allah için kullanıldığında Allah'ın varlıkları var edip, büyütüp geliştirmesi, halden hale geçirerek mükemmelleştirmesi demek olmaktadır. “Beni Rabbim terbiye etti ne

²⁶⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Nebioğlu Basımevi, 2. Baskı, İstanbul 1960, s.64-65.

²⁶⁵ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1, Adana 1998, s. 5.

²⁶⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Azim Dağıtım, Tarihsiz, C. I, s. 77

²⁶⁷ Daha geniş manaları için Bkz. İbn-i Manzûr, *Lisanü'l Arab*, I-XIV, 3. Baskı, Dâ sâdır, Beyrut 1994, C. I, s.399-408.

güzel terbiye etti” demesi bu anlamdadır. İnsanlar için kullanıldığında terbiye insanın Allah’ın vekili olarak bu işi üzerine alması, yani insanın insanı terbiye etmek üzere faaliyetlerde bulunması demektir. Terbiye olmak kendiliğinden yaratılıştan sahip olunan değil, yetiştirilme sonucu kazanılan bir durumdur.”²⁶⁸

Terbiye, “Rabiye/ Yerba/ Rabven ya da Rubuvven” fiilinin “topluluk içinde olmak, cereyan etmek meydana gelmek” anlamlarındadır. Buna göre terbiyeyi insanın toplum içindeki oluşmasını gerçekleştiren bir faaliyet alanı olarak algılayabiliriz. Böyle olunca herkesin teslim edeceği gibi eğitime sürekli cereyan eden bir hadise olarak bakabiliriz. Böylece terbiye, terbiye edilmek istenen kimsenin çeşitli aşamalardan geçerek oluşumuna tahakkuk ettirilmesidir. Bu da “geliştirmek, besleyip büyütme, güçlendirmek, yetiştirmek” anlamlarına gelen (Rabba/ yürebbe/ terbiyeten) fiili ile çok sıkı bir ilişki halinde olduğunu gösterir. Buna göre terbiyenin bedenen ruhen ve zihnen aralıksız cereyan etmekte olan bir hadise ya da süreç olduğunu ve bunun beklenen yönde gelişmesini sürdürerek yetişmesini temin etmek üzere belirlenen hedefe doğru ulaşmayı öngören bir istikamet çizdiğini gösterir.”²⁶⁹

“Terbiye” lügat manası olarak “bir şeye neş-vü nema vermek” yani o şeyi geliştirmek, nitelik ve nicelik olarak artırmak, “büyütmek, yükseltmek manalarına gelir.” Fransızca yükseltmek yetiştirmek manasındaki “elevation”, “education” kelimesinin karşılığıdır.²⁷⁰ Yetiştirmek, büyütme yükseltmek manasında çocuk bakıcılarına mürebbiye de denmiştir.

“Her bir varlığın sahip olduğu istidatların gelişmesi için gerekli ortamın hazırlanıp o varlığın akim haldeki istidatlarının faal hale getirilmesinin sağlanmasına terbiye denir.” Buna göre terbiyeyi insan için değerlendirdiğimizde insanın istenen hedefe varması için insanı birtakım süreçlerden geçirip istenilen imkanların kendisine sunulması ve istenilen hedefe varması anlamına gelir.²⁷¹

Terbiye doğumdan ölüme kadar sürekli devam eden bir olaydır. Çocuk için düşünüldüğünde ailesi, büyükleri, ve öğretmenlerinin çocuğun doğuştan getirdiği

²⁶⁸ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s.7

²⁶⁹ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 7.

²⁷⁰ İbrahim Canan, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde terbiye*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 27

²⁷¹ Muhammed Ali Sadat, *İslam Ahlakı* (Tercüme; Cemil Sönmez), Bilge Adam Yayınları 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 17

kabiliyetlerini geliştirmek için yapmış olduğu faaliyetler, çocuğu gelişmesi için gösterdikleri gayret ve çaba, büyükler için düşünöldüğünde insanın kendisini geliştirmek için giriştiği tüm etkinlikler terbiye sayılır.²⁷²

İnsan terbiye edilmeye istidatlı ve kabiliyetli yaratılmıştır. Aynı zamanda insan terbiye edilmeye ihtiyacı içindedir. Terbiye daima olumlu bir anlam da taşır. Terbiye etme faaliyeti bir insanı veya canlıyı bulunduğu seviyeden daha üst bir seviyeye ulaştırma çabası için faaliyetlerin tümüdür. Bu yüzden bir insanın istenen yönde davranış gösterdiğinde “terbiyeli” arzu edilmeyen yönde bir davranış gösterdiğinde ona “terbiyesiz” denmesi bu yüzdendir.²⁷³

İnsanın doğuştan getirdiği yeteneklerinin dış müdahalelerle şekillendirilmesine terbiye denildiğine göre “Ferdin fitratında doğuştan getirdiklerine tabiat, sonradan kazandıklarına kültür diyecek olursak terbiyeyi daha veciz bir ifade ile “teraküm eden beşer kültürünü yeni nesillere aktarmak ve doğuştan getirdiği kapasitelerini inkişâf ettirme faaliyeti” şeklinde tarif etmemiz mümkündür. Bu kültür aktarmasında aktarılan şey dini ve dünyevi olabilir, cemiyetin değerleri olabilir, fitratın yani akli, hissî ve bedenî tevcih ve inkişâfı olabilir.

Şu halde terbiye insanlığı ilkel durumdaki bir insana insanda bulunması gereken değerleri, atalarının sahip olduğu kültürünü öğretip, onu içinde bulunduğu çevre ile uyumlu hale getirip bütün bu sahip olduğu özellikleri yeni nesillere aktarabilecek duruma getirebilmektir. Aynı zamanda terbiye “insanı hayvandan ayıran mümeyyiz vasfıdır.”²⁷⁴

Terbiye tanımlarını özetleyecek olursak:

1-Terbiye köken olarak aynı zamanda Allah’ın isimlerinden biridir, buna göre aynı zamanda her türlü güç ve iradesini kullanarak varlıkları terbiye edene verilen bir isimdir.

2- Terbiye, Allah’ın varlıkları var edip yetiştirip, büyütmesi, halden hale geçirip mükemmelleştirmesi gibi insanın da insanı terbiye etmek üzere bu görevi üzerine almasıdır.

²⁷² Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 9.

²⁷³ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 7.

²⁷⁴ Canan, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, s.30-31.

3- Terbiye sürekli cereyan eden bir hadisedir. Terbiye edilecek insanın beden, ruhen, zihnen aralıksız mükemmelliğe doğru gitmesi için takip edilen bir süreçtir.

4- Terbiye insan olsun, hayvan olsun, bitki olsun kapasitesinin elverdiği ölçüde yetiştirilme, büyütme, eğitme sonucunda nicelik ve nitelik olarak en üst seviyeye ulaşmasıdır.

5- Terbiye, her varlığın sahip olduğu istidatlarını gün yüzüne çıkarabilmesi için belli bir programın ve elverişli bir ortamın hazırlanıp o varlığa sunulmasıdır.

6- Terbiye ana baba ve eğitimcilerin çocuk ve gençleri eğitmek için gösterdikleri gayret ve çabaların tümüdür.

7- İnsanın daha aşağı bir durundan daha üstün bir duruma ya da belli bir seviyeden veya seviyesizlikten daha üst bir seviyeye ulaşma çabasıdır.

8- Terbiye insanın doğuştan getirdiği yeteneklerinin dış müdahalelerle şekillendirilip yeni nesillere aktarılmasıdır.

9- Terbiye insana insanlığı ve yaşadığı çevreye uyumu öğretip insanı yaşadığı asrın seviyesine ulaştıran yegane vasıta.

Buna göre terbiyede sürekli ilerleten, geliştiren, mükemmelleştirmeye çalışan ileriye daha ileriye gösteren olumlu bir yön vardır.²⁷⁵

Günümüzde ise terbiye yerine eğitim kelimesi kullanılmaktadır. Terbiye daha çok kişinin ahlaki yönüyle toplumun genel kabulüne uygun davranışlar yönüyle ilgili görünmektedir. Bir insana terbiyeli terbiyesiz denildiğinde bu davranış onun daha çok eğitilmiş olup olmamasıyla, belli bir eğitimden geçmiş olmamasıyla ilgili değil, toplumun genel kabulüne uygun davranışlar sergilememesiyle ilgilidir. Eğitim denildiğinde ise yaygın veya örgün kişinin belli bir eğitim öğretim faaliyetinden geçmiş olması kastediliyor gibidir.

Eğitimin net bir tanımı yapılmamakla birlikte²⁷⁶ günümüzde eğitim ve terbiye kavramları birbirinin yerine de kullanılmaktadır. terbiye yerine de kullanılan eğitim tanımlarından bazıları şöyledir.

²⁷⁵ Bkz. Canan, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye; Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi; Yavuz, Günümüzde Din Eğitimi; Muhammed Ali Sadat, İslam Ahlakı.

“Eğitim Türkçe bir kelime olan eğmek kökünden gelmektedir”. EĞmek “bir şeyi eğmek” eşya için kullanıldığında bir eşyanın bulunduğu halden başka bir hale getirilmesi, bir insan için düşünöldüğünde insanın davranışlarını güzellikle veya bir baskı unsuruyla bulunduğu durumdan istenilen duruma getirilmesi olarak düşünölebilir. Bu yüzden eğitimin genç yaşta daha etkili olacağını belirtmek için “ağaç yaşken eğilir” ifadesi kullanılmaktadır.²⁷⁷

Eğitim insanın zihinsel istidatlarının gelişmesi için gerekli ortamın sağlanması da diyebiliriz. Zihinsel istidatlar eğitildikçe kuvvet bulur. Buna göre eğitim terbiyenin bir cüz’üdür. Çünkü her ikisi de insanın zihnini konu edinir. Terbiye aynı zamanda eğitime ihtiyaç duyar. Eğitici öğrenci için gerekli ortamı oluşturur, bilgileri belli bir program çerçevesinde öğrenciye sunar. Bu bilgiler doğrultusunda öğrencinin istidatları gelişmeye başlar.²⁷⁸

Eğitimin birbirinden farklı anlamları ifade edecek şekilde kullanıldığını tespit edilmiştir: 1) Disiplin; kasıtlı kültürleme. 2) Sosyal hizmet; kasıtlı kültürleme imkanı sağlama. 3) Kazantı; kasıtlı kültürlemeden alınan nasip. 4) Öğrenim; kasıtlı kültürlemeye maruz kalma seviyesi. 5) Sosyal kurum; kasıtlı kültürlemeye dönük faaliyetler bütünü.²⁷⁹ Bu anlamlar incelendiğinde hepsinin eğitimin kasıtlı kültürleme manasından yola çıktığı görölmektedir.

Eğitim, yönlendirme, yetiştirme, geliştirme, şartlandırma gibi manalarda kullanılmıştır. 1)Yönlendirme; önceden belirlenmiş kuram veya kurallara göre şekillendirme(düzene sokma) demektir. Bu da “ilmi yönlendirme”, rehberlik etme, danışmanlık “içtimai yönlendirme” sosyal ahlaki ve manevi olarak kişiyi topluma kazandırma yani sosyalleştirme. 2) Yetiştirme; yönlendirilen alanda “ilerletme, geliştirme, uzmanlaştırma”ya çalışma işlemi. 3) Büyüme; güç kazanma, kuvvetlenme yani nitelik ve nicelik olarak çoğalma. 4) Şartlandırma; “konusu dar, dozu yüksek veya tek taraflı yönlendirmediir.” Yalnız genel anlamda anlaşılan şartlandırmadan farklı olarak iyiyi kavratmak için yönlendirmediir.

²⁷⁶ Hasan Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997, s. 26.

²⁷⁷ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s.7.

²⁷⁸Sadat, *İslam Ahlakı*, s. 19.

²⁷⁹ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Yelkentepe Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 1979, s. 9-10

Aynı zamanda eğitim; uygulama, alıştırma, pedagoji, eğitimbilim, öğrenim ve öğretim, eğitilmişlik, kültürleme manalarına da kullanılır.²⁸⁰

“Eğitim, belli amaçlara göre insanların davranışlarının planlı olarak değıştirilmesi ve geliştirilmesinin yasa ve ilkelerini bulmaya ve bu amaçla teknikler geliştirmeye çalışan bir bilim dalıdır.”²⁸¹ Bu tanımdan örgün ve yaygın eğitim şeklinde yapılan eğitim faaliyetlerini ve bunların bilimsel altyapılarının kastedildiğı anlaşılıyor.

Öğrenme ve öğretme olayına bağı olan eğitimin kesin ve net bir tarifi yapılamamakla birlikte²⁸² eğitimciler eğitimin “yönlendirme ve yetiştirme faaliyeti ve bilimi” olması üzerinde birleşmektedirler.²⁸³ Genellikle eğitimcilerin üzerinde birleştikleri bir diğere eğitim tanımı ise şöyledir: Eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değışme meydana getirme sürecidir.²⁸⁴ İstendik kelimesiyle bu değışmenin önceden tasarlanmış, kasıtlı kelimesi de önceden tasarlanmamış ve tesadüf eseri olan durumları dışarıda tutmayı kastetmektedir.²⁸⁵

Eğitim “İnsanın kişiliğini besleme süreci ve insan sermayesine yapılan yatırım” olarak kabul edilir. Eğitimin toplumun atalarının öğretilerini geleneklerini, değerlerini seçip, özümseyip, kendinden sonra gelen bireylere aktarabilecek düzeye getirmesi kısaca “istendik nitelikte kültürleme süreci” olduğı düşünölmektedir. Eğitimin istendik kültürleme olan kısmı belli bir plana bağı olmaksızın her an her yerde yapılabilen informal eğitimidir. Bu istendik davranışların belli bir plan dahilinde bireye kazandırılması ise formal eğitimidir.²⁸⁶

Eğitim genel anlamda istendik davranış değıştirme veya oluşturma süreci olduğına göre, bu davranışların bireyin kendi yaşantısı yoluyla oluşması gerekmektedir. Bu duruma öğrenme de denir. Eğitim bireyin kendi yaşantısı yoluyla düzenli, planlı, programlı, hedefleri belli, kasıtlı yani formal olsun veya plansız programsız yani informal olsun istenilen öğrenmeleri kapsaması gerekir. Bireyin

²⁸⁰ Hasan Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997, s. 19-24

²⁸¹ Nurettin Fidan- Münire Erden, *Eğitim Bilimine Giriş*, 1993,

²⁸² Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, s. 26.

²⁸³ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, s. 28.

²⁸⁴ Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, s.13; Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara 2000, s.7; Özcan Demirel, *Öğretme Sanatı*, Pegem Akademi Yayınları, 15. Baskı, Ankara 2009, s. 6.

²⁸⁵ Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, s. 13

²⁸⁶ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 7.

istenilmediği halde öğrendiği “argo konuşma”, “küfür” “çocuğun sınıfta kopya çekmesi” hatalı yan ürün sayılmakta eğitim sayılmamaktadır. Eğitimde bir diğer amaç da bu yan ürünleri en aza indirmektir.²⁸⁷ Demek ki bireyin sosyal çevresinde yaşantısı yoluyla edindiği, okulda arkadaşlarından öğrendiği istenmedik, tasvip edilmeyen davranışlar eğitim sayılmamaktadır. Eğitim sayılabilmesi için istendik olması şarttır.

Eğitim; yönlendirme, yetiştirme, geliştirme, şartlandırma gibi manalara da gelir: 1) Yönlendirme; önceden belirlenmiş kuram veya kurallara göre şekillendirme (düzene sokma) demektir. Bu da “ilmi yönlendirme” rehberlik etme, danışmanlık, “içtimai yönlendirme”, sosyal ahlaki ve manevi olarak kişiyi topluma kazandırma yani sosyalleştirme. 2) Yetiştirme; yönlendirilen alanda “ilerletme, geliştirme, uzmanlaştırma”ya çalışma işlemi. 3) Büyüme, güç kazanma, kuvvetlenme yani nitelik ve nicelik olarak çoğalma. 4) Şartlandırma; “konusu dar dozu yüksek veya tek taraflı yönlendirmedi.” Yalnız genel anlamda anlaşılan şartlandırmadan farklı olarak iyiyi kavratmak için yönlendirmedi. Eğitim aynı zamanda “uygulama”, “alıştırma”, “pedagoji”, “eğitimbilim”, “öğrenim ve öğretim”, “eğitilmişlik”, “kültürleme” manalarına da kullanılır.²⁸⁸

Günümüzde eğitim yerine öğretim, öğretim yerine de eğitim kavramlarının çokça kullanıldığını görmekteyiz. Oysa bu kavramlar birbirinin yerini tutmamaktadır. Eğitimcilerimizden Fatma Varış bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

“Bu iki sözcük çoğu zaman yanlış olarak birbirleri yerine kullanılmakta ve anlamları yanlış olarak birbirlerine karıştırılmaktadır. Oysa bireyin yaşam boyu süren eğitiminin; okulda, planlı ve programlı olarak yürütülen kısmı bireyin öğretimini oluşturur. Bu birey açısından dile getirildiğinde öğretim olur. Bireyin öğretimi.....yıl sürdü gibi. Bu açıdan yaklaşıldığında öğretim, genişliği olan eğitim kavramının alt kesimlerinden biridir. Başka bir deyimle eğitimin içeriğinin bu dilimi önemli bir dilimdir. Önemlidir; zira öğretim sağlamak için devlet büyük parasal yatırım yapmakta, birey yaşamının önemli çağlarını öğretimde geçirmekte ve sonuç olarak topluma katkıda bulunacak psikolojik, sosyal ve ekonomik güvencesi olan kişilerin yetişmesi beklenmektedir.

²⁸⁷ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 92.

²⁸⁸ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, s. 19-24

Eğitim, zaman mekan yönünden kapsamlı, süreli ve çok boyutludur. Öğretimde zaman ve mekan kadar öğretmenin velinin, öğrencinin beklentileri de önem taşır. Eğitimde bilgi dahil her türlü tecrübe üzerinde durulur; bu tecrübe tesadüfi olabilir. Tesadüfi tecrübeler ise eğitsel olabilir fakat olmayabilir de. Öğretim ise güdümlüdür, planlıdır, programlıdır, desteklidir. Öğrencinin öğretmen ile onun sağladığı ortamda etkileşimi önem taşır. Öğretimde bütün öğrenme tecrübelerinin eğitsel olması esastır.

Eğitim de, öğretim de süregeldiği toplumun sosyal, kültürel, politik ve ekonomik olgularından etkilenir. Her ikisi de yerel milli ve milletlerarası özellikler taşır; zira birey etkileşim halinde bulunduğu çevrede eğitim görmektedir. Millidir; zira milli bütünlüğü kalkınmayı ve gelişmeyi hedefler. Uluslararası yönleri vardır; zira eğitimde yapılan araştırmalar, geliştirmeler, izlenen yöntemler ve evrim karşılıklı olarak incelenir. Bu incelemeler sonucunda her millet eğitimde nerede bulunduğunu anlar. Öğretim süreçleri üzerinde araştırma yapan eğitimciler, genellikle, eğitime yapılan yatırımları hak etmeyi ön plana alırlar. Zira öğretim yoluyla ne kadar davranış değiştirilirse birey o kadar güvenceye kavuşacaktır. Bu yönden öğretmen yetiştirme büyük önem taşır; ve eğitim araştırmalarının büyük kesimi, öğretimin geliştirilmesi üzerine yapılır.

Öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesi ve bireyde istenen davranışların gelişmesi için uygulanan süreçlerin tümüdür. Öğretmenin öğreteceği alanda ya da alanlarda, bilgi ve beceri sahibi olması ve eğitim öğretim alanında da teorik ve uygulamalı olarak yetişmesi gerekir.”²⁸⁹

Demek ki eğitim öğretime göre daha kapsayıcı, bireyi her yönden kuşatan planlı, plansız, programlı veya geliş güzel uygulanabilen kasıtlı veya kasıtsız devam eden, yerine göre zaman mekan kavramından bağımsız, hayat boyu devam eden, ulaşılması gereken bir hedeftir. Eğitimin bireye bir uygulanabilir olan, planlı ve programlı, zaman mekan kavramıyla sınırlı olan kısmı ise öğretimdir. Öğretim için buzdağının görünen kısmıdır desek yanlış olmaz

Abdurrahman Şeref Bey terbiyeyi şöyle tanımlamaktadır:

“Terbiye neşvu nema ile artmak yüksek bir yere çıkmak manasında olan rubuv kelimesinden müştaktır” istilahi manası farklı olsa da terbiyenin halk arasında kibar davranışları ve nazik tavırları anlatmak için kullanıldığına dikkat çeken

²⁸⁹ Fatma Varış, *Eğitime Giriş*, 1998, s.18-19

Abdurrahman Şeref, toplumun genel kabulüne uygun davranışlar içinde olanlara terbiyeli çocuk denmesinin de bu yüzden olduğunu belirtmektedir.²⁹⁰

Abdurrahman Şeref Bey terbiye konusunu açıklarken Batılı bazı görüşlere başvurmuştur. Örneğin Eflatun'un:

“Bedene ve ruha kabil olduğu kadar hüsün ve kemal vermektir” şeklinde tarif ettiğini belirtir.²⁹¹ Burada ruhun bedenine olabildiğince mükemmelleştirilmesi üzerinde durmaktadır. Bu ifade ile insanın doğuştan bazı kabiliyet ve yeteneklerle yaratıldığını kabul ediyor. Bu kabiliyet ve yetenekler dışarıdan bir etki olmazsa ortaya çıkamayacak veya uyumlu ve düzenli bir biçimde ortaya çıkamayacaktır. Buna göre insanın doğuştan getirdiği fitratında var olan yetenek ve kabiliyetlerin ortaya çıkması için yapılan bilinçli faaliyetlere terbiye adı verilmektedir.²⁹²

Şu halde insanın tabiatında var olan özellikleri ortaya çıkarabilmesi bu özellikleri kullanabilecek hale getirebilmesi, geliştirdiği bu özellikleri vasıtasıyla kendini ve insan neslini diğer canlılardan farklı ve bu gelişme sonucunda üstün kılabilmesi için eğitim hatta daha geniş kullanımıyla terbiyeden geçmesi şarttır. Abdurrahman Şeref Bey de milletlerin geleceğinin, devletlerin bekasının ve asayişinin terbiye sayesinde mümkün olabileceğini belirtmektedir. Bütün bu gelişmelerin ve medeniyetin terbiye sayesinde mümkün olacağını, terbiyenin insan ve toplum hayatındaki önemini belirtmek için Leibniz “Terbiye işini bana bırakın, size bir asır içinde Avrupa'nın çevresini değiştireyim” demektedir.²⁹³

Abdurrahman Şeref, İngiliz bilim adamlarının görüşlerini ise; terbiye insanda cıbilliyetin müsait olduğu mükemmeliyeti ortaya çıkarmaktadır. Bir çocuğu terbiye etmek demek onun dünya ahiretini hakkıyla ifa edebilecek hale getirmektir. Alman

²⁹⁰ Abdurrahman Şeref Bey, *İlm-i Ahlak*, Maarif nezaret-i celilesinin (631) numaralı ve 14 Recebu'lferre sene 1316 ve 16 Teşrin-i Sani sene 314 tarihli ruhsetnamesiyle matbaa-yiamiredetab olunmuştur. S. 6. Halk arasında biraz da argo olarak, ahlak veya adab-ı muaşeret dediğimiz toplu yaşama kurallarına uygun davranmayan kişiler için, eğitilmemiş, düzene sokulmamış, çevreyi rahatsız eden vb. anlamında: “kalas...odun...yontulmamış...dağdan yeni mi indir...Afrika'dan yenice mi geldin...” şeklinde cümleler kullanılmaktadır. Bkz. Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, s. 20.

²⁹¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 6

²⁹² Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s. 28

²⁹³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 9.

bilim adamı Kant'ın tarifini ise terbiyeden maksadın “bir insanın kendine ve diğerlerine faydalı olmasıdır” şeklinde açıklamaktadır.²⁹⁴

Abdurrahman Şeref “Fenni Pedagoji”de yani çağdaş eğitimde terbiyenin, “selamet-i dîniyye ve saadet-i dünyeviyye ve mehasin-i ahlakiyyeyi iktisab için etfâli hüviyet-i lâyıkada (meslek-i âtisinitâyin) talim etmektir” diye tarif edildiğini kaydeder.²⁹⁵ Bu tarifin daha çok dinsel bir tanım olduğu, “dini selamet”i ön plana aldığı bunun yaptırımının da ödül ve ceza olması gerektiğini, “dünyevi saadet” sözü ile amaçlananın kişinin kendisine ve yakınlarına ödevlerini şeriatın gösterdiği yolda kullanması gerektiği düşünülmektedir.²⁹⁶ Bu tarifleri göz önüne aldığımızda Abdurrahman Şeref Efendi'nin tarif ettiği terbiye, yani günümüzdeki kullanımıyla terbiyenin bir yönü olan eğitim, çocuğun dünya ve ahiret hayatında huzurlu olmasını sağlamalı, çocuğa geleceğini kazandıracak bir meslek edindirmeli, yaşadığı toplumun kurallarını öğrenerek toplumda genel kabul görür hale yani toplumun bir ferdi haline gelebilmelidir.

Abdurrahman Şeref Bey'in terbiye tarifinin I. Meşrutiyet döneminin terbiye tanımına uygundur. Hatta klasik dönem Osmanlı terbiye anlayışına da çok uzak olmadığı görülmektedir. Batılı bilim adamlarının terbiye tariflerini isim kullanarak zikretse de bu tariflerin sadece sözde kaldığı Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim anlayışına yansımadağı eğitimde seleflerinin dogmatik düşüncelerinden ayrıldığı konusunda eleştirilmektedir.²⁹⁷

Abdurrahman Şeref Bey'in kullandığı terbiye manasındaki kelime Arapça kökenli bir kelimedir. ‘Rab’ kökünden gelen efendiliği sahipliği içinde barındıran kelime, Allah'ın varlıkları yaratıp geliştirip mükemmelleştirmesi, insanın da insanı terbiye etmek için bu görevi üstlenmesi manasındadır.²⁹⁸

Abdurrahman Şeref Bey'in kullandığı terbiye Cumhuriyetin ilanına kadar yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir. Halk arasında hala manevi, ahlaki eğitim alanında kullanılmaya devam eden terbiye, günümüzde eğitimin Osmanlıcası yani

²⁹⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 6-7

²⁹⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 6-7

²⁹⁶ Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, S. 61.

²⁹⁷ Bkz. Binbaşoğlu, *Eğitim Bilimleri Tarihi*, s. 28.

²⁹⁸ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s.7

eğitim terbiyenin Türkçesi olarak kullanılsa da ²⁹⁹ terbiye yerine konan eğitim terbiyeyi tam olarak karşılamamaktadır.³⁰⁰

“Terbiye 1940’lı yıllara kadar eğitim kavramı yerine kullanılan bir kavramdır. Ancak etimolojik olarak bu günkü eğitim kavramından farklı anlamları da içermektedir. Özellikle Arapça “Rab” kelimesinden gelmesi Kur’an’da sık kullanılması itibariyle din ile ilişkilidir.” Fakat günümüzde hala terbiye yerine eğitim, eğitim yerine de terbiye kavramını kullananlar çıkabilmektedir.³⁰¹ Aynı zamanda eğitim ne kadar terbiyenin bütün anlamlarını kapsayacak kadar zengin bir yükü yüklenmemiş ise de terbiye kavramının ifade etmediği anlamlara da sahip çıkmıştır. Bu açıdan bakılacak olursa her iki anlam da birbirlerini değişik açılardan tamamlamaktadır.³⁰²

Abdurrahman Şeref Bey terbiye ve tedrisi birbirinden ayırmakta, birbiriyle eş anlamlı olmadığını söylemektedir. Eğitimin fikri koruyup, fikri bir takım bilgilerle doldurmak, terbiyenin ise bahsedilen bilgilerin kuvvetini fikrin istifadesine sunmak olduğunu düşünmektedir. Terbiye ve tedrisin ikisinin aynı olmadığını fakat ikisinin de lüzumlu olduğunu, yerlerinin ayrı olduğunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır: Bir odanın içine gelişigüzel birçok eşya yığmak başka, bu eşyaları lüzumuna göre yerli yerine yerleştirmek başkadır. Bu açıdan bakıldığında:

“iyi teşkil olunmuş fakat gerçeklikten uzak bir fikir veyahut hafızası dolu ve kuvve-i bilgisi zayıf diğer bir fikir de faydasızlıkta biri birinin aynıdır. Mesela içi iyi döşenmemiş bir bina nasıl oturulmaya uygun değilse içine karışık surette birçok eşya doldurulan köhne bir bina da oturulmaya uygun değildir”³⁰³

Çünkü “İnsanı insan yapan bir kısım vasıfların ahenktar bir şekilde tezâhürü ve kemâli” yerli yerinde yapılmış iyi bir terbiye faaliyeti sonucu gerçekleşir. Terbiyeyi bundan ibaret de görmemek gerekir. Terbiye faaliyetinin terbiye sayılabilmesi için insanın içinde yaşadığı cemiyetin değerlerini de öğrenerek fertlikten çıkıp cemiyetin bir uzvu olmasını şart koşmaktadır. Çünkü bu husus kişinin cemiyet içinde yaşayabilmesi için vazgeçilmez bir zarurettir. Buna göre ferdin insanı

²⁹⁹ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, s. 19

³⁰⁰ Canan, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, s. 27

³⁰¹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 2002, s. 20.

³⁰² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s.7

³⁰³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 12-13.

insan yapan özellikleri kazanabilmesi, kemal sahibi olabilmesi, cemiyetin uzvu sayılan bir birey haline gelebilmesi, yani cemiyet tarafından genel kabul görmesi için insanın başarılı bir terbiye faaliyetinden geçmesi gerekmektedir. Buradan bakıldığında eğitim bireyin belli bazı yönlerini geliştirdiğinden “ Her te’deb veya tâlîm terbiyeden sayılmakla beraber her terbiye, mutlaka talim veya te’deb sayılmazlar.”³⁰⁴

Yeni terbiye anlayışı ise “nefsi ıslah”, “nefsi tezhip” için başvurulan bütün bu eski metotları reddetme yolunu seçmiştir. Yeni terbiye anlayışını benimseyenlere göre “ulaşılması gereken ahlaki ve ruhi erdemler yerine çevreyi ve maddeyi tanımaya öncelik” verilme yoluna gidilmiştir. Yeni terbiye sisteminde esas nokta çocuğa bir takım bilgileri klasik bir şekilde ezberletmek çocuğa bilgi depolamak değil, asıl amaç çocuğu iyi tanımak suretiyle onda öğrenme arzusu uyandırmak, öğrenmeyi öğretmek yani Çin atasözünde olduğu gibi balık vermek değil balık tutmayı öğretmektir.³⁰⁵

Bunun altyapısında yakın zamana kadar Kitab-ı Mukaddes’e dayalı eğitime tepki bulunmaktadır. Bu durumu ifrattan kaçarken tefrite yakalanmak olarak kabul edilmektedir. Bu konudaki yeni cereyanları da eskinin ters düz edilmiş hali gibi ayıplarını eskiyi eleştirmek suretiyle kapatmaya çalışılmaktadır.³⁰⁶

Abdurrahman Şeref Efendi eğitimin uygulayıcısı olarak eğitimciyi bir nevi tabibe, pedagoji ilmini de tıp ilmine benzetmektedir. Tabibin hastanın vücudundaki arızayı tedavi ettiği gibi mürebbi de cahillik hastalığına çare olur. Tıp ilmi nasıl insanın bedenindeki uzuvları ve görevlerini tanıyıp hangi tedavinin ve ilacın hangi uzva nasıl tesir ettiğinden hareket ediyorsa, pedagojinin amacı da insanın ruh halini iyi tahlil ederek hangi tür davranışın insan üzerinde nasıl bir etki bırakacağından hareketle eğitimin kurallarını takdir edip ona göre hareket etmeye çalışmaktadır. Çünkü tıp ilmide, pedagoji de beşer tabiatına dayalıdır. Bu ilimlerin kurucuları kanunları ve kuralları doğrudan doğruya beşerin tabiatından çıkarmışlardır ve

³⁰⁴ Canan Hz. *Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, s. 28-29.

³⁰⁵ Canan Hz. *Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, s. 34.

³⁰⁶ Canan Hz. *Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, s. 36.

maksada ulaşmak için kullandıkları yöntemler beşer tabiatının incelenmesi ve gözlemlenmesi neticesidir demektir.³⁰⁷

Abdurrahman Şeref Bey, terbiyenin insanın ahlakına tesiri var mı? Yok mu? Sorusuna verilen, iyi terbiyenin ahlakı güzelleştiremediği gibi, fena terbiyenin de ahlakı çirkinleştiremeyeceği cevabına katılmamaktadır. Ona göre terbiyenin ahlakın oluşmasına azami tesiri vardır. Ahlakı güzelleştiren de, tahrip eden de terbiyedir. Can çıkmayınca huy çıkmaz, darb-ı meseli bu hususa tatbik edilemez. Zaten bu durumun ilimde bir kıymeti de yoktur.³⁰⁸

Terbiyenin tesirinin mutlak olduğu iddiasına da katılmayan Abdurrahman Şeref Bey'e göre bu durum insanların eşit olarak doğması halinde geçerli olabilirdi. Doğuştan bir takım farklılıklarla yaratılan fitratında iyilik de kötülük de mevcut olan insan aldığı terbiye sonucunda insanların beyinleri birbirinden farklı hale gelebilir. Bununla ilgili olarak Abdurrahman Şeref Bey, bu durum terazinin kefesine konacak ağırlığa benzetir, terbiye hangi tarafa konursa o taraf ağır gelir demektir.³⁰⁹ Beyinlerdeki farkı, beyinlerin işleyişini değerlendiremeyeceğimize göre demek ki terbiye alan insanın davranışları farklı hale geliyor.

Abdurrahman Şeref Bey terbiyenin insanı tamamen değiştireceğine de inanmaz. Terbiyenin insanlar üzerindeki tesiri inkar edilemez olduğu halde, fitratta bulunan bir takım özellikler sebebiyle terbiye bazı davranışları tamamıyla izale edemiyor fakat tamir edebiliyor. Terbiye tohumu verimsiz toprağa atılmakla meyveli hale gelmez. Fakat toprağın mezrasında bulunan neşvü ve nemaya tesadüf ettiğinde kamil hale gelebilir demektir. Abdurrahman Şeref Bey bu konuda şöyle bir örnek veriyor:

“Fena tabiatta yaratılan bir adam ne kadar iyi bir terbiye alırsa alsın, bu fena özellikler kendisinden büsbütün gitmez fakat üzerleri örtülür. Fakat iyi tabiatta yaratılan bir adamdaki bu özellikler alacağı terbiye sonucunda belirgin hale gelir.”³¹⁰

Abdurrahman Şeref Bey'in buradaki fitrat terbiye ilişkisine bakışı günümüzün geçerli olan insanın kişiliğinin oluşmasında kalıtım çevre ve eğitimin

³⁰⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 7-8.

³⁰⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 8.

³⁰⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 8

³¹⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 8-9

etkisi konularına ters düşüyor gibi görünmektedir. Çünkü insan eğitilebilir birtakım güçlerle dünyaya gelir. Sonradan aldığı eğitim ve çevrenin etkisiyle kişiliği şekillenir. İnsanlar eşit özelliklere yaratılmamıştır her insanın yaratılışında farklı bir özellik ağır basabilir. Fakat insan tamamen bir kalıba sokulmasa da terbiye sayesinde iyi huylar gelişir. kötü huylar ise törpülenir.³¹¹ “İnsan kalıtsal güçlerle doğan, çevresiyle bu güçlerini değerlendirerek yüceltebilen, bunlarla yeni değerler yaratabilen canlıdır...” İnsan biyolojik olarak değerlendirilirse diğer canlılara göre üstün yapıda olan, toplumsal olarak bakıldığında “kurallar koyarak toplum içinde yaşayabilen” diğer canlılardan daha yüksek özelliklere sahip olan bir varlıktır.³¹² İnsanın eğitilmeyi kabul edebilmesi ise sonsuzluğa duyduğu özlem ile bağlantılıdır.³¹³

İnsan diğer canlılar gibi kalıtımla gelen özelliklere göre değil sonradan aldığı eğitime, terbiyeye, yani hemcinslerinin kendisini eğitmesine göre hareket eder. Çünkü bu eğitime ihtiyaç duyar. İnsan neden eğitilmeye ihtiyaç duyar sorusuna şöyle cevap verilmektedir: “İnsan öz gerçekleştirim gereksinimi” yani kendini gerçekleştirerek belli fikirleri doğrultusunda hareket etmesi, “anlatım ve iletişim gereksinimi”, kendini diğer insanlara ifade etmek ve diğer insanları anlamak istemesi, “ilişki birliği ve birlikte yaşama gereksinimi” insanın doğasında var olan toplumsallaşma ve diğer insanlara duyduğu iletişim ihtiyacı, “sağlıklı yaşama gereksinimi” sağlığını koruyarak toplum içinde yaşamını devam ettirebilmesi, “üretim ve tutumluluk gereksinimi” sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, “araştırma, öğrenme ve sorun çözme gereksinimi” insanın çevresinde gerçekleşen olayları neden sonuç ilişkisi içinde bilmek ve kendini bu olaylarla özdeşleştirmek istemesi ve son olarak “insanın eğitim hakkı” insanın diğer varlıklar gibi güdüleriyle hareket etmek değil öğrendiklerine göre hareket etme zorunluluğunda olması gibi nedenlerle insan eğitilmeye ihtiyaç duyar.³¹⁴

Doğuştan getirdiği yeteneklerine gizil güçler denen insanın bu güçlerinin yeterliliklere dönüşmesi için olgunlaşma ve eğitimle geliştirilmesi gerekir. Kalıtımsal

³¹¹ Gülsen Atlı, *Aile ve Çocuk Eğitimi Üzerine Sohbetler*, Etüt Yayınları, İstanbul 2002, s.59.

³¹² İbrahim Ethem Başaran, *Eğitime Giriş*, 1994, s. 12.

³¹³ Nisa 4/57.

³¹⁴ Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 18-25.

olarak nesilden nesile geçen bu güçler insandan insana farklılık gösterebilir. Her insan kalıtımla bu güçlerin ne kadarı kendine geçtiyse doğduğu çevrede, eğitiminde, öğrenmesinde o kadarını kullanabilir.³¹⁵

Çevre de en az kalıtım kadar insanın eğitiminde ve gelişmesinde etkilidir. Doğuştan birtakım güçlerle bir çevre içine doğan insan bu çevre tarafından şekillendirilir. “Çevre insana etki yapan her şeydir” Çevre insanın gelişmesine ne kadar elverişli ise insanın kalıtımla gelen güçleri o kadar iyi gelişir. Çevre insanın gelişmesine yeterince elverişli değilse, kalıtsal güçleri ne kadar zengin olursa olsun insanın gelişimi yeterince gerçekleşemez.³¹⁶

Belli bazı güçlerle dünyaya gelen insanın anne karnında maruz kaldığı şartlar doğumundan sonra ki çevre şartları, sosyal çevresi, aldığı eğitim, insanı belli bir kalıba sokmakta sosyalleştirmekte, kültürlemektedir Günümüzde eğitimin en az temel ihtiyaçlar kadar önemli olduğu kabul edilmektedir. Eğitime ayrılan pay ve zaman giderek artmaktadır. Günümüzde gelişmişlik düzeyi alınan eğitimin niceliği ve niteliği ile ölçülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. Kemal Atatürk de eğitimin önemini şöyle vurgulamaktadır; “Eğitimidir ki bir ulusu özgür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum olarak yaşatır ya da ulusu yoksulluğa ve köleliğe düşürür.” (M. Kemal Atatürk)

b) Terbiyenin Zamanı

1) Çocukluk Dönemi

Buraya kadar terbiyenin tanımı, terbiye ile ilgili görüşler ve terbiyenin ne kadar gerekli olduğu üzerinde durduk. Temel ihtiyaçlar kadar önemli olan terbiyenin bireye ne zaman verilmesi konusunun açıklığı kavuşturulması gerekmektedir.

Abdurrahman Şeref Bey terbiyenin beşikten mezara kadar olduğu görüşündedir. “Doğduğumuz andan itibaren vücudumuzu, fikrimizi ve ahlakımızı takviye etmeye aydınlatmaya, temizleyip, düzeltmeye başlasak bütün ömrümüzde her an buna devam etsek yine de kendimizi tehzip yani temizleme ve düzeltme ihtiyacımızı külliye gideremeyiz. Noksan ilmimizle hayatı tamamlarız.”

³¹⁵ Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 13.

³¹⁶ Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 13.

Demektedir.³¹⁷ Demek ki insan doğumundan itibaren her an terbiye edilme, aydınlanma, eksikliklerini giderme, aksayan yönlerini düzeltme ihtiyacı içindedir. Abdurrahman Şeref Bey'in bahsettiği insanın sürekli tehzip edilmesi, temizlenmesi, düzeltilmesi gereken yönünden kasıt dinen kötülüğü emreden nefsidir. Çünkü Abdurrahman Şeref'e göre terbiye ve eğitim ferdin hem dini selameti hem de dünya saadeti içindir.

Abdurrahman Şeref Bey'e göre insanın tabiat olarak terbiyeye yatkınlığı çocukluk döneminde başlar. Bu dönem ilk çocukluk dönemi mi, yoksa ilköğretim dönemi mi olduğu belirtilmemekle birlikte "talim ve tedrisin dönemi çocukluk dönemidir" dediğine göre bu dönemin ilköğretim dönemi olması gerekir. Çocukluk döneminde başlayan terbiye gençlik döneminde kuvvet kazanır.³¹⁸

Kur'an-ı Kerimde bildirildiği gibi " annelerinin karnından hiçbir şey bilmezler olarak"³¹⁹ dünyaya gelen insanlar hayatta kendisi için gerekli sağlık bilgisi, gelecek hazırlığı, çevreyi tanıma vb. bütün bilgiyi dünyaya geldikten sonra edinmek mecburiyetindedir.³²⁰

Fakat insan doğuştan birtakım özelliklerle dünyaya gelir insan bedeninin yaşamasının devamını sağlayan "devinimsel güç", insanın neslinin devamını sağlayan "cinsellik", karşılaştığı sorunları zihninin yardımıyla çözebilen "bilişsel güç", insanın duygusal yönünü oluşturan "duyuşsal güç", toplum içinde yaşama yeteneği "toplumsal güç". Bu güçler bireyden bireye farklılaşsa da "birinci doğası" insan ırkının yaşamında mevcut olan güçlerdir.³²¹ Belli bazı güçleri potansiyelinde barındırmakla birlikte insan yavrusu yaratıkların en acizdir. Olgunlaşabilmesi ve bazı şeyleri yapabilmesi için uzun yıllar gereklidir.³²² Doğuştan gelen yeteneklerini birbiriyle uyumlu bir biçimde kullanabilmesi için, toplum içinde yaşamak zorunda olduğu birtakım alışkanlıkları ve toplumsal değerleri gerek kendi dünyası ve ahiret saadeti için gerekse toplumdaki uyumun bozulmaması için bireyin Abdurrahman

³¹⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 9.

³¹⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 9.

³¹⁹ Nahl 16, 78.

³²⁰ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, s. 30.

³²¹ Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 12-13.

³²² Fikret Kanat, *Ailede Çocuk Terbiyesi*, Çankaya Matbaası, Ankara 1941, s. 50.

Şeref Bey'in yaşadığı dönemin terbiye anlayışına göre- bir terbiyeden geçmek zorundadır.³²³

Bebek doğumundan itibaren beş duyusuyla uyarıcıları alır. Bu durum bebeğin duygusal ve bilişsel gelişimi için son derece önemlidir. Anne bebek arasında başlayan bu ilişki annenin bebeğe karşı tutumu bebekte güven ya da güvensizlik duygularını ortaya çıkarır. Bebeklik döneminde sevgi ve ilgi gösterilen, çocukluk döneminde kendine güven kazandırılan, yaptığı işlerde desteklenen çocuklar kendine güvenen ve girişimci çocuklar olurlar. Aksine anne bebek arasında sağlıklı bir ilişki yoksa, anne baba aşırı koruyucu, çocuğun her yaptığını beceremez ve zarar görür endişesiyle engellerse sık sık cezaya başvurlarsa çocukta kuşku ve utanç duygularının gelişmesine, kendi kapasitesinin ortaya çıkamamasına yol açar. Her yaptığı eleştirilen soruları bastırılan çocukta sağlıklı psikolojik bir ruh gelişimi olamaz.³²⁴ Aksine “ben başarılıyım” inancı ile büyütülen çocuğun kişilik gelişimi olumlu olarak etkilenir. Bir sonraki gelişim döneminde sağlıklı ilerler.³²⁵

Çocukluk dönemini ilkel insanın dünyasıyla bir tutanlar ikisinde de irade olmadığını her ikisinin de içgüdüler ve dış etkenlerin tutsağı olduğunu, iradenin oluşumunun ise duyguların ve düşüncelerin oluşumundan sonra ortaya çıktığını düşünenler de mevcuttur.³²⁶

20. yüzyıla kadar çocuğun zekasında, gelişmesinde ve öğrenmesinde ana babadan çocuğa geçen kalıtımın büyük ölçüde belirleyici olduğuna inanılırdı. Günümüzde ise davranışları ve gelişimi etkileyen kalıtımın yanında çocuğun yetiştiği ortamın uyarıcıları ve niteliği “davranışların ortaya çıkmasında organizmanın karşılaştığı belirli zaman dilimleri içindeki uyarıcıların niteliği ve miktarı” da önem kazanmıştır.³²⁷

³²³ Canan, *Hız Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, s. 30

³²⁴ Münire Erden- Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1997, s. 78-79; Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim*, s.20.

³²⁵ Erden-Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s. 81

³²⁶ Bkz. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiyede İnkılap*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1995, s. 86

³²⁷ Erden- Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s. 24-26. Öğrenme üzerinde uyarıcıların zamanı, miktarı ve niteliğinin önemli olduğu Pavlov'un köpeği üzerinde yaptığı araştırmadan sonra önem kazanmıştır.

Kalıtım, zaman ve çevre faktörünün yanında gelişimde üç temel ilke daha vardır: “Gelişim yordama bir sıra izler”; Gelişim baştan ayağa, içten dışa, genelden özele gibi bir sıra izler, “Gelişimde bireysel

Görüldüğü gibi çocuğun eğitimine ve terbiyesine okul çağında değil daha erken yaşlarda başlanması gerekir. Hatta yapılan araştırmalara göre 0-6 yaşında çocuğun kişiliğinin şekillendiği göz önünde bulundurulursa çocuğun eğitim ve terbiyesine bebeklik döneminde başlamak gerekir. Abdurrahman Şeref Bey'in çocuğun eğitimi ve terbiyesi için ilköğretim çağını uygun görmesini ise o dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Eğitim olanaklarının son derece kısıtlı olduğu, halkın çoğunluğunun mektep medrese eğitimi görmek bir yana okuma yazma öğrenmekten bile yoksun olduğu düşünülürse Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim ve terbiye zamanıyla ne kast ettiği daha doğru anlaşılabilir.

2) Gençlik Dönemi

Gençlik dönemi bireyin hayatındaki riskli dönemlerden biridir. Bu dönemde genç kimlik sorunları ve benlik bocalamaları yaşayabilir. Ailesiyle iletişim sorunları yaşayabilir. Aynı zamanda genç eğitimi yoğun olarak sürdürmek zorundadır. Ailenin ve eğitimcilerin ergenlik adı da verilen bu dönemde gence son derece dikkatli yaklaşması sorunları sabırla, büyütmeden çözmesi önerilmektedir

12-18 yaşları arasında rol karmaşası yaşayan ben kimim sorusunu sıkça soran genç kendini gelecekle ilgili karar verme baskısı altında hisseder. Çıkış yolları ararken aile büyükleri ve eğitimcilerinden etkilenir. Genç eğer başarılı olarak kimlik kazanma sorununu çözemezse rol karmaşası yaşar. İleriki yaşlarda güvenli bir şekilde sevgiyi verme alma gücünü kendinde bulamaz. Dostluklar kurmada başarısız olur. Bu sorunu atlatması eğitimciler ve büyüklerine bağlıdır.³²⁸

Aslında gençlik çağının kritik dönemleri, yani ergenlik dönemi her gençte aynı şekilde yaşanacak diye bir kaide yoktur. Genç fitratına göre, gelişim özelliğine göre, ailenin gence tutumuna göre değişebilir. Aynı zamanda farklı kültürlerde de farklı şekilde yaşanabilir.

“Ergenlik çağı evrensel bir gelişim evresidir. Her toplumda, genel olarak bu çağda insanoğlu belirli gelişim özellikleri gösterir. Ancak farklı kültürlerde bu devre yaşantıları farklılık gösterir. Farklı kültürlerin bu çağda gelişim özelliklerine karşı tepkileri farklı

ayrılıklar vardır”; Her birey birbirinden bağımsız bir gelişim süreci takip eder. “Yaşamın değişik dönemlerinde farklı türden gelişmeler önem kazanır”; Bebeklik döneminde bedensel gelişim, ergenlik döneminde psikolojik ve cinsel gelişim ön plandadır. Bkz.Erden-Akman, Eğitim Psikolojisi, s. 31-32

³²⁸ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim*, s. 84-85

olduğu için bu çağ farklı kültürlerde farklı özellikler doğurur. Toplumda bir grup konuşma kabiliyetine ve zihni yeteneklere önem verirken diğer bir grup zarafet ve atletik başarıya önem verebilir. Bir bölgede bir genç kızın entelektüel olması prestijini engellerken diğer bir bölgede, bu aranan bir özellik olarak düşünülebilir”³²⁹

“Ergene kendini tanınması, ilgi ve yeteneklerini keşfetmesi kendine uygun mesleğe yönelmesinde yapılan rehberlik ve bunun yanı sıra ergenin kuşku ve korkularına duyarlı anlayışlı bir yetişkin tutumu, mesleki karar verirken geçirilen karmaşanın süresini azaltacaktır. Böylece kimlik duygusunun gelişimi önemli bir engelle karşılaşmadan devam edecektir.”³³⁰

Aynı zamanda Gençlik döneminde bulunan gençler kendisini eleştirmeyen, fikirlerine saygı duyan, anlayışlı yetişkinlere benzemeye çalışır. Aksi halde sürekli kendini eleştiren, dinlemeyen, yaptıklarını beğenmeyen yetişkinleri çevresinde bulan genç yeni kimlik karmaşasına ve yeni arayışlara girer. Tasvip edilmeyen ilişkilerde ve gruplarda kendini kanıtlama içine girer.³³¹ Çünkü sürekli eleştirilen genç kendini değersiz hissedebilir. Kendini değersiz hisseden genç, şeref ve haysiyet duygularını tatmin etmek için yanlış yollara sapabilir.³³²

Bireyin gençlik dönemini sorunsuz geçirmesi bu dönemde üretken, yaratıcı ve verimli olması kısaca kendini gerçekleştirebilmesi geçirdiği çocukluk dönemine ve önceki dönemleri başarılı olarak atlattığı olmasına bağlıdır. “ Bireyin kendini gerçekleştirme kavramını ilk kez kullanan Maslow’a göre “olanak sağlandığında her insan eninde sonunda kendini gerçekleştirecek gizil güçlerinin farkına varacaktır....Kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için güdülenebilmesi, daha alt basamaklarda yer alan fizyolojik, güvenlik, ait olma ve saygınlık sağlama ile ilgili gereksinimlerinin yeterince doyum sağlamasına bağlıdır.”³³³ Genç eğer önceki dönemleri başarılı olarak atlattamamışsa kendini işe yaramaz hisseder, etrafına ilgisiz davranır, sağlıksız ilişkiler ve bencillik içine girebilir.³³⁴

³²⁹ Varış *Eğitime Giriş*, s. 147

³³⁰ Erden-Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s. 87.

³³¹ Erden-Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s. 84

³³² Kanat, *Ailede Çocuk Terbiyesi*, s. 140

³³³ Erden-Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s. 95.

³³⁴ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim*, s. 85.

Abdurrahman Şeref Bey gençlerin gençlik dönemindeki problemlerine değinmez fakat çocukken alınan eğitimin gençlik döneminde kuvvet bulacağını söyler.³³⁵

Abdurrahman Şeref Bey'e göre çocuğu ve genci terbiye etme hakkı doğrudan doğruya evladının menfaatine hizmet etme vazifesiyle mükellef olan babaya aittir. Fakat devlet baba da umumi sıfatla terbiyeye iştirak etmiştir. Hatta tahsilin lüzumu kadarına mecburiyet getirmiş ve bu eğitimi parasız yapmıştır.³³⁶Buna göre çocuğu ve genci terbiye etme hakkı ve görevi babaya ve devlete aittir.

Çocuğu ve genci terbiye görevi babanın görevi ve hakkı olduğu kadar bu hak annenin de olmalıdır. Çünkü çocuk doğduğu andan itibaren okul hayatına kadar hatta daha sonrasında da daha çok anneyle vakit geçirmektedir. Çocuğun terbiyesine küçük yaşlarda başlanması gerekmektedir. Bu nedenle bugün ileri sayılan memleketlerde çocuğa terbiyenin çok küçük yaşlarda verildiğini görüyoruz. Aynı zamanda ileri milletlerde terbiyenin süresi de artmaktadır. Eğitim yaşı ortalama olarak 2,5 yaşından 18 yaşına kadar yükselmektedir Eğitimciler çocuğun kişiliğinin ilkokul dönemine kadar şekillendiğini söylemektedirler.³³⁷

Çocuğun ilk yıllardaki yaşantıları önemlidir. Hatta Freud çocuğun yaşamının ilk altı yılında geçirdiği yaşantıların izlerinin yetişkinlik yıllarında da varlığını sürdürdüğünü bireyin ileriki hayatının çocukluk yıllarındaki yaşantılara göre şekillendiğini ileri sürmektedir.³³⁸ "...insanın kişiliğinin şekillenmesinde ve gelişiminde başlangıçta anne ve onun yerine geçen yetişkinden başlayarak daha sonra aile, okul, şehir ve dünyadaki diğer insanlar önemli rol oynamaktadır. O halde mutlu insanlardan oluşan mutlu bir topluluk meydana getirmek istiyorsak, bireyin her dönemdeki temel ihtiyaçlarını doyummasını sağlamak, çatışmalarını çözümlemesine yardım etmek üzere çaba harcamamız gerekmektedir"³³⁹

Bizim geleneksel terbiye yöntemimizde Abdurrahman Şeref Bey'in öngördüğü çocuğun terbiyesini babanın yapmasından ziyade, terbiye annenin üstüne

³³⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 9.

³³⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 10.

³³⁷ Bkz. Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s. 41

³³⁸ Bkz. Erden-Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s. 75

³³⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim*, s. 90.

yıkılmış durumdadır. Son zamanlara kadar çocuğun zihninde baba, eve rızık getiren, korkulan, saygı duyulan bir ebeveynidir.³⁴⁰ Abdurrahman Şeref Bey'in terbiyenin babaya ait olması görüşünü onun yaşadığı dönemdeki kadının sosyal statüsünü ve eğitim seviyesini göz önüne alarak anlamaya çalışmamız daha yerinde olabilir. Çocuğun kişiliğinin küçük yaşlarda oluştuğunu düşünürsek, çocukluk çağını daha çok annesinin çevresinde geçiren bir çocuk için bu görüş geçerliliğini yitirmiş görünmektedir.

Abdurrahman Şeref Bey'e göre terbiyenin ilk alınış yeri aile, en geniş yeri ise bireyin mensup olduğu toplum ve toplumun durumudur. İlim ise en büyük mürebbidir.³⁴¹ Demek ki eğitim ve terbiye toplumun en küçük birimi olan ailede başlar. Ailenin çocuğa sağlıklı bir eğitim ve terbiye verebilmesi için öncelikle ailenin eğitilmiş ve yapısının sağlam temeller üzerine oturtulmuş olması gerekir. Bunun için de Bir memlekette aile hayatı ve aile terbiyesi bozulursa terbiye işini devletin üzerine alması bireyleri ve özellikle küçük nesli eğitmek suretiyle yeniden ev hayatı ve ev terbiyesini hayata geçirmesi zorunludur. "Fakat bunun bir hastalık neticesinde alınan tedbirlerden farklı olmadığını kabul etmek lazımdır. Tabii olan hal, hastalık değildir, sıhhattir. Binaenaleyh ilk mühim iş ev hayatına sıhhat ve kuvvet aşlamaktır."³⁴² Bunun için de devletin çocuğun eğitim ve terbiyesine gereken önemi vermesi, maddi ve manevi kaynağı sağlaması gerekmektedir. Oysa insana yapılan bu yatırımlar yeterli olmaktan çok uzaktır. Kalkınmış ülkeler bunun farkına varmış gibi görünürken gelişmemiş ülkelerde insan gücü kaynağının gelişmesi için yapılan yatırımlar, insan gücü potansiyelini geliştirmekten çok uzaktır.³⁴³

B) Terbiyenin Bölümleri

1) Beden Terbiyesi

İnsan bir bütündür. İnsanın ruhunun, nefsinin, zihninin, düşüncelerinin, kişiliğinin eğitime ihtiyacı olduğu gibi, organlarının, duyarlarının, uzuvlarının kısacası bedeninin de eğitime ihtiyacı vardır. Beden eğitimi fikri ilk önce ilkçağ devletlerinde ortaya çıkmıştır. İlkçağ devletlerinde önemli yer tutan beden gelişimi

³⁴⁰ Atlı, *Aile ve Çocuk Eğitimi*, s. 50.

³⁴¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 10.

³⁴² Kanat, *Ailede Çocuk Terbiyesi*, s. 17.

³⁴³ Varış *Eğitime Giriş*, s. 157.

eğitimi özellikle Atina, Isparta, Yunan şehir devletlerinde “Gymnasion” ve “Pentatlon”larda zirveye çıkmış daha sonraları ise yavaş yavaş azalmış ortaçağda ise tamamen terkedilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda beden eğitiminin önemi yeniden tartışılmış ve İngiliz kolejlerinden sonra Batıda bütün okullar ders olarak beden uygulamaya koymuşlardır. Türkiye’de ise “beden eğitiminin okullara girişı” Selim Sırrı (Tarcan)Bey’in çabalarıyla hayata geçirilmiştir.³⁴⁴

Manevi eğitimin beden eğitiminden sonra geleceğini savunan Selim Sırrı Tarcan Batıdaki okulları örnek alarak 7-60 yaş arası erkeklere beden terbiyesi vermek amacıyla bir okul açmıştır. Ayrıca çocukların ilk mürebbisi olarak kadınların da eğitim öğretim faaliyetlerinde görev almalarının önemli olduğunu savunmuştur.³⁴⁵

Osmanlının refah seviyesi ve ekonomisi iyi durumda iken çeşitli spor dallarıyla uğraşılırdı. Ekonominin bozulmasıyla beden eğitimi de durdu ve vücutlar bozulmaya başladı.³⁴⁶

Abdurrahman Şeref Bey’e göre beden terbiyesi, diğer terbiyelerin ikizi olmakla beraber iki sebepten dolayı diğer terbiyelerden ayrılır:

Birincisi şu ki; beden sıhhati ve vücut kuvveti haddi zatında insana lazımdır. Hukemadan birinin “sağlam vücutta salim fikir, işte saadet-i dünyeviyyenin kısa ve manidar tarifi budur” demesi bunu desteklemektedir.

İkincisi; fikir terbiyesinin şartlarından birinin beden sıhhati olup, manevi mertebeler için marazdan arınmış bir bünye gerekir. Beden sıhhatine sahip olmayan insanın hareketleri, fiilleri hatta ibadet ve teati kusurlu olur. Fertleri kuvvetli bünyeye sahip olan bir millet gerek muharebede, gerek milletler arası diğer rekabet sahalarında galibiyeti kısmen kendi taraflarına çekmiş olur. Beden kuvvetinin gelişmesi insanın fiillerinin hakiki sağlam temelidir. Zaten kendi sanatımız olmayıp karşılıksız verilen vücudumuza eziyet etmek aklen ve naklen yasaktır. Sıhhatimizi korumak ve devam ettirmekle mükellefiz.³⁴⁷ Buna göre ilahi bir lütuf olarak verilen bedenimizle birlikte, onu koruma görevi de yine bize verilmiştir. Bedenimize eziyet

³⁴⁴Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 153-154.

³⁴⁵Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 155-156.

³⁴⁶Baltacıođlu, *Terbiyede İnkılap*, s. 38-39.

³⁴⁷Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 10-11

etmek, zarar vermek Allah tarafında yasaklandığı gibi, akılla da izah edilemez. İbadetleri düzgün ve düzenli yapabilmek, bulunduğumuz manevi rütbenin hakkını verebilmek için salim ve sıhhatli bir bedene ihtiyaç vardır. Çünkü vücudun neresinde bir kusur bir hastalık bulunursa insanın aklı o uzuvla meşgul olur. Fakat tam tersine vücudundaki bir maraz sebebiyle acizliğini hissedip daha çok maneviyata sarılanların olduğunu da unutmamak gerekir.

Fertleri sıhhatli bir bedene, kuvvetli bir bünyeye sahip olan milletlerin rakiplerine galip geleceği düşüncesi günümüzde de halen geçerli bir görüş fakat kısmen doğru bir görüştür. Çünkü günümüzde teknoloji ve ekonomi hangi milletin elinde ise o milletin fertleri kazanmaktadır.

Abdurrahman Şeref'e göre beden terbiyesi fikir terbiyesine yardım eder. Çünkü insanda cisim ile ruh ince bir kumaşın tersi ve düzü gibidir. Birini temizleyip, süsleyip diğerini bırakıvermek kumaşın yüzünü temizleyip tersini kirletmeye benzer ki ister istemez lekenin üst tarafa da tesiri olur.³⁴⁸

Abdurrahman Şeref Bey'e göre fikir melekesi neşvü nema bulabilmek için ferah bir mahfaza ister. Fikir kuvveti neşvü nema bulup da kemale erdikten sonra, vazifesini ifa edebilmek için yine sağlam bir vücuda ihtiyaç duyar. Beden terbiyesinde maksat yalnızca büneyi güçlendirmek, sağlığı korumak değil, hayatın güçlüklerine, sıkıntılara vücudu alıştırmak, hayatta gerekli olan ihtiyaçlarını temin edebilmek için hayat mücadelesine hazırlamak yani atiklik, beceriklilik, el çabukluğu gibi özellikleri kazanmak da istenen bir durumdur.³⁴⁹ Yani fikir kuvvetinin korunabilmesi, gelişip düşünceleri hayata geçirebilmesi için öncelikle vücut gibi sağlam bir sığınağa sahip olması şarttır. Fikirler, düşünceler, akıl bir işi yapmaya istek duyar, planlar, uzuvlara komutlar gönderir, eğer uzuvlar yeterince güçlü ve bu işi yapabilecek beceriyi kazanmışsa düşünceler fiiliyata geçirilir. Bunun için de vücudun uzuvların sadece sağlıklı ve güçlü olması yeterli değil, aynı zamanda atiklik, çeviklik, el çabukluğu gibi bazı maharetleri edinmiş olması gerekmektedir. Abdurrahman Şeref'e göre jimnastikle, vücudun organlarını hareket ettirerek onu yorgunluğa alıştırmak ve vücut kuvvetini geliştirmek gereklidir. Vücudun

³⁴⁸Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 11.

³⁴⁹Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 11-12.

mükemmele daha yakın olması karşılaştığı zorluklarla insanın daha kolay başa çıkabilmesi için jimnastik gibi beden eğitimi faaliyetlerinin yapılması gereklidir.³⁵⁰

Aynı zamanda sağlam olmayan vücutta sağlam bir iradenin de olması mümkün değildir. Bunun için sadece vücudun değil ellerin, gözlerin vb. duyu organlarının bile eğitilmesi gerekir. Zaten vücut çalışmayıp sadece kafa çalışırsa vücut genç yaşta yıpranır.³⁵¹ Bunun için de vücudun organlarını geliştirici çeşitli faaliyetlere ihtiyaç vardır. Örneğin futbol sadece vakit öldürmek için oynanan bir oyun değil, aynı zamanda bedeninin bütün uzuvlarını harekete geçiren, insanın dikkatini, hızlı düşünmeyi, planlamayı, grupla hareket etmeyi, rekabeti kendine güveni harekete geçiren bir irade eğitimidir.³⁵² Bu düşünceler de Abdurrahman Şeref'in görüşlerini desteklemektedir.

2) Fikir Terbiyesi

Fikir terbiyesi Abdurrahman Şeref Bey'in deyimiyle terbiyenin ikincisi, terbiyenin en mühimi değilse de önemle üzerinde durulması gereken bir terbiye çeşididir. Fikir terbiyesinin lüzumu en eski zamanlardan beri takdir edilmiş, en ziyade muallime ihtiyaç göstermiş, ve muallimi de en ziyade eden meşgul emiştir terbiye³⁵³

Abdurrahman Şeref'e göre, "Fikir insanın şeref ve imtiyazı olduğu için onu terbiye etmek lazımdır. Bundan birkaç asır öncesine kadar bütün milletler ve topluluklarda yalnız bir çeşit terbiye icra olunurdu", demektedir. Abdurrahman Şeref'e göre bu terbiyede tabiatın yardımı olmadığından muallimin müdahalesi ve yardımı çok gereklidir. Fikri oluşturan, genişleten, takviye eden ve süsleyen her şey fikir terbiyesinin sahası içindedir.³⁵⁴

Abdurrahman Şeref Bey'e göre fikir terbiyesi ve tedrisi birbirinin aynı değildir. Abdurrahman Şeref Bey; tedris fikri koruyup, fikri bir takım bilgilerle doldurmak, terbiyenin ise bahsedilen bilgilerin kuvvetini fikrin istifadesine sunmak

³⁵⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 66.

³⁵¹ Baltacıoğlu, *Terbiyede inkılap*, s. 38-39

³⁵² Baltacıoğlu, *Terbiyede inkılap*, s. 48.

³⁵³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 12.

³⁵⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 12.

olduğunu düşünmektedir. Terbiye ve tedrisin ikisinin aynı olmadığını fakat ikisinin de lüzumlu olduğunu, yerlerinin ayrı olduğunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

“Bir odanın içine gelişigüzel birçok eşya yığmak başka, bu eşyaları lüzumuna göre yerli yerine yerleştirmek başkadır. Bu açıdan bakıldığında, iyi şekil verilmiş fakat malumattan uzak bir fikir veyahut hafızası dolu ve muhakemesi zayıf diğer bir fikir de faydasızlıkta biri birinin aynıdır. Mesela içi iyi döşenmemiş bir bina nasıl oturmaya elverişli değilse içine karışık bir şekilde birçok eşya doldurulan köhne bir bina da oturmaya elverişli değildir.”³⁵⁵

Fikir terbiyesinin verimli olabilmesi öncelikle bireyin bu konuda istekli olması, terbiye edilmeye ihtiyaç duyması ve çaba göstermesi, fikir terbiyesinin belli bir sisteminin olması gerekir. Yoksa zorlamayla yapılmaya çalışılan fikir terbiyesi Abdurrahman Şeref Bey’in haklı olarak belirttiği, bir odanın içine gelişigüzel eşya yığmak, örneğindeki durumdan öteye geçemez. Yani sadece bireye aldığı kadar bilgi depolanmış ve bireyin hafızası bilgilerle doldurulmuş olur. Fikir terbiyesi sadece okulda görülen derslerde de değildir. Bu durum aynı zamanda yöntemlerin, niteliklerin ürünüdür. Kişinin iradesiyle yapılan her hareket fikir terbiyesine katkı sağlar.³⁵⁶

Düşüncenin olgunlaşması ve fikir terbiyesi için öncelikle fikirde faaliyet gerekir. Öğrencilere olaylar arasında muhakeme yeteneğini geliştirmek gerekir. Muhakeme sadece söylemek, ezberlemek, kitap okumaktan ibaret değildir. Muhakemeyi faaliyette serbest bırakmalıyız. Gençler kendi muhakemelerinin ürünü olan bilgilerle donanmalıdır.³⁵⁷ Muhakemenin gelişmesi için daha küçükken çocuğun dikkatini olaylar ve durumlar üzerine çekmelidir. Örneğin, çocukluğunda başka insanların üzüntü ve sıkıntılarına duyarsız kalmış, güzeli taklit etmemiş, güzellik duygusundan yoksun kalmış insanların şefkat ve merhamet duyguları gelişmez.³⁵⁸

3) Din ve Ahlak Terbiyesi

³⁵⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 12-13.

³⁵⁶ Baltacıoğlu, *Terbiyede inkılap*, s. 55.

³⁵⁷ Baltacıoğlu, *Terbiyede inkılap*, s. 40-41.

³⁵⁸ Baltacıoğlu, *Terbiyede inkılap*, s. 42.

Din Allahu Teâlâ tarafından vaz' olunmuş bir kanundur” İnsanlara saadet yollarını gösterdiği gibi onların saadete ermelerine de vesile olur. İnsanlara fitratlarının gereği olarak Allah’a nasıl ibadet edeceklerini ve Allah’ın istediği hayırlı işlere yönelmeyi gösterir.³⁵⁹

Araştırmalara göre doğuştan dindar olan insan en küçük yaşlardan itibaren hayatın kaynağını sorgulamaktadır.³⁶⁰ O halde dindar insanın problemi olan din nedir?

“Din insanın kutsal saydığı gerçeklerle ilişkilerini sağlayan bir kurallar bütünüdür. Bu bütünü oluşturan öğeler, inançlar, öğretiler, değerler, davranışlar, tapınma biçimleri ve kuramsal yapılarıdır”³⁶¹ Dini insan Allah ilişkisi olarak değerlendirecek olursak “Din insanın kayıtsız şartsız var olan mutlak varlığa yönelişi ve O’nun tarafından kuşatılışdır. Kısacası din insan-Allah ilişkisi”dir.³⁶²

İnsanın kendi toplumunun kendi ebeveynlerinin, kendi inandığı değerlerin inançlarını seçmesi gereklerini yerine getirmesi en doğal hakkı olduğu gibi, kendi inandığı değerlerin inançlarını çocuklarına öğretmesi de en doğal hakkıdır. Bu hakların kullanılması ailede din ve ahlak eğitiminin doğal olarak sürdürülmesini sağlar. Bu şekilde her aile çocuklarına kendi değerlerini öğretmek toplumdaki din ve ahlak eğitiminin sürdürülmesine katkıda bulunur.³⁶³

Doğuştan manevi bir varlık, Tanrının, ailesine ve topluma bir emaneti olan çocuk iyi ve “yırtmak”, “yıkma”, “saldırma”, “kızmak”, “cinsel ilişki” ve “yemeğe düşkünlük”, “hayvansal duygular” “şeytanca düşünmek”, “kurnazlık”, “gurur”, “kendini büyük görmek”, “mala düşkünlük”, “tanrıya ait olan özgürlük”, “bağımsızlık” “bilmek” gibi nitelikleri takınmaya çalışmak, “iyiliğe karşı duygusuzluk”, “kötülüklerle karşılık vermek”, “bağnazlık”, “bildiğini uygulamak”, “zalimlik”, “azgınlık” “azmaya yöneliklik”, “kıskançlık”, “zayıflık”, “cimrilik” gibi

³⁵⁹ A. Hamdi Akseki, *İslam Dini*, Nur Yayınları, Ankara 1993, s. 3.

³⁶⁰ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 4

³⁶¹ Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 54

³⁶² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 4

³⁶³ Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 55.

kötü özelliklerin tohumlarını taşır. Eğer din eğitimi almazsa bu kötü özellikler filizlenip kök salar.³⁶⁴

Ahlak ise “nefiste iyice yerleşen bir melekedir ki fiil ve davranışlar fikri zorlamaya ihtiyaç olmadan, bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar” Tarife göre ahlak nefiste iyice yerleşen bir melekedir.³⁶⁵ Bazı insanların doğuştan sahip olduğu edep, haya, fedakarlık gibi güzel özellikler bir melekedir ve insanda ölene kadar bulunur.³⁶⁶

Birde bazı insanların da sahip oldukları cimrilik, hırçınlık, ikiyüzlülük vb. gibi kötü sayılan melekeler vardır. Bu tür melekelerin iyi bir terbiye ile törpülenmesi gerekir. Küçük yaşlarda başlayan iyi bir din ve ahlak terbiyesi ile meleke haline gelene kadar güzel özellikler eğitimle üst seviyeye çıkabilir. Kötü özellikler ise meleke haline gelmeden eğitimle bir dereceye kadar baskı altına alınarak düzeltilebilir.

Çocuğun eğitimi bir bütün olmalıdır. Duygusal, zihinsel, bedensel, sosyal hatta psiko motor alanlardaki eğitim din ve ahlak eğitimi üzerinde etkilidir.³⁶⁷ Üç yaşından itibaren dini içerikli davranışlar ve inançlarla ilgilenmeye başlayan, çevresinde büyüklük sıfatlarıyla özdeşleştirdiği kişiler sayesinde Allah inancına ulaşan³⁶⁸ çocuğun din ve ahlak eğitimi tamamlanırken, diğer alanlardaki eğitimi de din ve ahlak eğitimini aksatıcı değil bütünleyici ve tamamlayıcı olmalıdır.

Toplumdaki geleneklerden birçoğu da kültürel yapısı canlılık kazanmış din kurallarıdır. Bu geleneklerin çocuklara kazandırılması aynı zamanda çocuğa dini kuralların bir kısmının doğal olarak kazandırılmasını sağlar.³⁶⁹

Din ve ahlak terbiyesinin amaçları da dinin amaçlarıyla örtüşür. Din eğitimi dinin temel amacı olan bireyin dünyada ve ahirette mesut olma, bireye Kur’an ve Hz.

³⁶⁴ Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 85-86.

³⁶⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 6.

³⁶⁶ Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlakı*, Nesil Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1993, s. 25-26

³⁶⁷ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, İstanbul 1998 s. 71

³⁶⁸ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s. 193-194.

³⁶⁹ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s. 212.

Muhammed'in ahlakını kazandırma amacını gerçekleştirmesine somut uygulamalarla hizmet eder.³⁷⁰

“İslamiyet'in hedefine uygun olarak, içinde bulunduğu toplum ve zamanın gereklerine göre, bazen kafiri mü'min yapmak bazen günahkar mü'mini günahı daha az hale getirmek, bazen imanın mahiyetine, sınırlarına vakıf olabilmek için mü'mine mesafeler kat ettirmek, bazen de çocuğu iyi bir yetişkin yapmak için ilkeler koyar”³⁷¹ Din eğitiminin amacı iyi vatandaş yetiştirmek değil, dinin kurallarına uygun yaşayan insan yetiştirmektir.³⁷²

Abdurrahman Şeref Bey din ve ahlak terbiyesini, terbiyenin, en mühim kısmı ve insanlığın geleceğinin baş tacı kabul eder. Bu kısımdaki terbiye ve tedrisi kesinlikle birbirinden ayırır. Tedrisi, ilim ve terbiyeyi de, amel ile manalandırır. Bu durumu açıklamak için güzel ahlak sahibi olmak başka, en güzel kitabı yazacak kadar ilme sahip olmak başka şeydir. Örneğini verir. Ona göre bu kısımda istenen ilimden ziyade ameldir. Abdurrahman Şeref, dinsiz ve ahaksız insana da değer vermez ve dinsiz ve ahaksız adamı insan toplumu içinde bir ifrit mesabesinde görür. İyi hal sahibi bir ümmi, yani güzel ahlaklı mü'min bir adam, bozuk ahlaklı, günaha düşkün fakat bilgili bir insandan kat kat üstündür.³⁷³ Gerçekten de ilim sahibi olmak başka, sahip olduğu ilimle amel etmek başkadır. Din ve ahlak ilimlerinin alimi bile olsa sahip olduğu ilmi kendi davranışlarına yansıtıyor, söylediği değerlere uygun yaşamıyorsa toplumun gözünde de bir değeri yoktur.

Fakat Abdurrahman Şeref talim ve tedris ile fikre doldurulan bilgilerin mutlaka kalbe tesir edeceğine inanmaktadır. Onun için “bu terbiye çeşidine kalp terbiyesi de denmiştir”, demektedir.³⁷⁴ İnanıldığı gibi yaşamayan yaşadığı gibi inanmaya başlar sözü bunun için doğru olsa gerektir. İnsanın uğraştığı iş, duyduğu sözler, okudukları ve aldığı eğitim bir süre sonra kişiliğini etkilemeye başlar.

Abdurrahman Şeref Bey'in din ve ahlak terbiyesini terbiyenin en mühim kısmı olarak görmesi, bütün terbiyelerin baş tacı yapması büyük ölçüde yaşadığı

³⁷⁰Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s. 20.

³⁷¹Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s. 21.

³⁷²Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 87

³⁷³Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 13.

³⁷⁴Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 13.

dönemin eğitim özelliği terbiye ve eğitim anlayışıyla yakından ilgilidir. Abdurrahman Şeref'in eğitim ve terbiye anlayışını ve tarifini hatırlayacak olursak; “terbiye- i selameti diniyye ve saadeti dünyeviyye ve mahasini ahlakiyyeyi iktisab için atfale meslek atisini tayin ve talim etmektir”³⁷⁵ demektedir. Buna göre terbiye çocuğa gelecekteki mesleğini, dünya saadetini kazandırdığı gibi, güzel ahlak ve ahiret saadetini de kazandırır.

Abdurrahman Şeref Bey: Ahlak kitapları okuyup anlamak insanı güzel ahlak sahibi yapmıyor. O halde niçin ahlak kitapları mütalaa edelim? diye sorar ve ahlak kitapları mütalaa etmekle elde edilecek faydaları beş maddede açıklar:

Birincisi: Hayatımız boyunca çoğu zaman bir kusur veya günaha maruz kalırız. O günah ve kusurun kaynağı fikrin tereddütlerinden veya batıl tasavvurlardandır. Bu tereddüdü uzaklaştırmak ve batıl tasavvuru doğmadan evvel def etmek için esas kaideleri kuvvetli bir biçimde kalbimizde sorgulamalıyız. Sorgulamanın sonucunda doğru ve sağlam kuralı ortaya çıkarırız.

İkincisi: İlm-i ahlak kaidelerinden çok söz edilmek suretiyle, sözü edilen kaideler kalbin içerilerine doğru iyice yerleşir.

Üçüncüsü: Güzel ahlak sahibi olmak sadece fiillerle değildir. Maksadın da büyük önemi vardır. Basit bir şekilde taklit ve alışkanlıktan meydana gelen vicdan kuvvetini muhakemeden geçirmelidir. Bu hususta ahlak ilminin metinleri ve sıkı bir terbiye lazımdır. Muhakeme esaslarını ne kadar yüksek tutarsak vicdan o kadar aydınlanmış olur.

Dördüncüsü: Hayatımız boyunca pek çok ahlaki zorlukla karşılaşırız ki, bunların çözümlenmesi gerekir. Eğer konuşan nefis bu duruma hazırlanmamış ise sonuçtan pek emin olamaz. Bu durumda en kolay olanı ve nefse en kolay geleni tercih etmesinden korkulur. Bu zaafı gidermek için zor işlerin ortaya çıkmasından evvel nefsi muhakemeye alıştırmakla sağlamlaştırmalıyız.

Abdurrahman Şeref Bey meseleyi daha açık anlatabilmek için burada şu örneği verir: Mesela biri bize emanet bir para bırakıp vefat etse ve bu meseleyi hiç kimse bilmeseydi. O zatın bu paraya ihtiyacı olmayacak derecede zengin bir varisi olsa ve bulunduğu yer gayet uzak olsa, bizim de paraya şiddetle ihtiyacımız bulunsa, nefsi zayıf kişi parayı verip vermemek hususunda biraz tereddüt eder. Hatta belki de açıklanan sebeplerden dolayı parayı hiç

³⁷⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 7

vermemeyi tercih eder. Vicdanen muhakeme ettiğimizde o para bizim olmadığından tereddüt bile etmeden onu iade etmek zorunda kalırız.

Beşincisi: “Her şeyin ilmi cehlinden evladır” Yukarıda da dediğimiz gibi nefse hoş geleni bir kenara bırakarak, kıymetli olanı tercih ederiz.

Abdurrahman Şeref Bey son söz olarak; “ahlak ilminin yararlarını açıkladık ki ahlak ilmi nefsin meylettiklerinin yerine geçemez, fakat nefsi terbiyeye yönlendirir.” Demektedir.³⁷⁶

4) Nefis Terbiyesi

Nefis her insanda doğal olarak bulunan arzu gücü aynı zamanda kötülöklere meyletme hevesidir. Fakat insanı nefis denen bir güçle başa çıkma da mümkündür. Çünkü insanı nefis denen bir güçle yaratan yaratıcı bu güçle başa çıkmanın yollarını da göstermiş aynı zaman da insandan bunu istemiştir. Nefsiyle başa çıkabilen onu denetim altına alabilen insan kendi insanlık değerini yükseltip kendinden istenen kamil insan olma yolunda ilerlemiş olur.

Nefisle başa çıkabilmek, onu eğitebilmek için öncelikle nefsin kuvvetlerini tanımak, insanı nerelerde zayıf düşürdüğünü anlamak gerekir. Böylece insan nefisini dizginleyip, nefsinin hastalıklarını tedavi edip nefsiyle başa çıkabilir. İstenilen ahlaki olgunluğa ulaşım mutlu olabilir.³⁷⁷

“Beden insan için zırhtır, asıl olan nefstir” esas olan nefisse iyi veya kötü davranışları gerçekleştiren, insanı göklere çıkaran veya yerin dibine sokan nefsi iyi tanımak güçlerini, özelliklerini bilmek gerekir.³⁷⁸ Nefsin güçleri işlevlerine göre üçe ayrılır:

1-Allah tarafında gerçekleştirilen vahiy, ilham, keşf, keramet gibi bazı olağanüstülükler insanın ilim ve nefsinin iradesi olmaksızın meydana gelir.

2-“Bu kuvvetlerin bir kısmından da şuur ve düşünce, ihtiyar ve irade ile birtakım etkiler, tezatlar meydana gelir, insanın hayal derecesine ulaşım mükemmelleşmesi saadet mertebelerini kazanması bu kuvvetlerle olur.”

³⁷⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 14-15.

³⁷⁷ Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005 s. 137.

³⁷⁸ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s.138.

3- “Nefsin bazı kuvvetlerinin eserleri sırf tabiatının gerektirdiği şekilde zorunluluk uyarınca meydana gelir. Bu kuvvetler her ne kadar asıl fitratında insana kemal derecesi olmak üzere verilmişse de bunlar tamamen Allah’ın lütfu olup insanın bu kuvvetleri artırarak daha yüksek mükemmellik derecelerini elde etmesi mümkün değildir.”³⁷⁹

Kınalızade Ali Efendi Ahlaki rezilet ve ahlaki hastalıkları da dört bölüme ayırmıştır:

- 1- Şaşkınlık, cahillik gibi temyiz gücünün hastalıkları,
- 2- Öfke, korkaklık, korku gibi öfke gücünün hastalıkları,
- 3- Arzunun fazlalığı, tembellik, üzüntü, kıskançlık gibi arzu gücünün hastalıkları,
- 4- Dilin afetleri, övünmek, cimrilik, ikiyüzlülük gibi diğer hastalıklar.

Nefsin tekamül edebilmesi istenen konuma gelebilmesi için nefsin bu hastalıklardan temizlenmesi gerekir.³⁸⁰

Abdurrahman Şeref’e göre ruh kuvvetini korumak cisim kuvvetini korumaktan daha önemlidir ve insan buna mecburdur. Çünkü cisim ve hayvandan insanın farkı konuşabilen bir nefse sahip olmasıdır. Bu nefsi terbiye edebilmek için öncelikle kendi kendine bırakmamak olaylardan zarar görmesine izin vermemek gerekir. İkincisi nefsi kendi haline bırakmayıp sürekli ikazlarla terbiyeye devam etmek gerekir. Çünkü işlemeyen demirin pas tutması gibi, işlemeyen terbiye edilmeyen uzuv da görevini icra edemez. Muntazam ve sürekli olarak nefisle ilgilenmeye devam etmek gerekir bu da nefsin jimnastiği sayılır.

Abdurrahman Şeref’e göre nefsin terbiyesi için öncelikle vicdana bağlı olan amelleri takviye etmek gerekir. Bunun için öncelikle kendimizi tanımalı yani istidatlarımızı, zevklerimizi, kabiliyetlerimizi inceden inceye tahlil etmeli bazı kusurlarımız ve hatalarımız varsa kendi kendimize bile gizlemeliyiz. Çünkü kişinin hatalarını kendine mazur göstermesi, kendi nefesine karşı müsamahaya cevaz vermektir. İnsanın kendi hatasını mazur görmesi enaniyet ve kendini beğenmişliğin

³⁷⁹ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 147

³⁸⁰ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 227.

nişanesidir. Nefse müsamaha göstermenin sonu ise ahlakın bozulmasına yol açar. Kendi kendini aldatan kimseden ciddiyet beklenemez.³⁸¹

Nefis tahliline iyice alıştıktan sonra tahlilden hasıl olan parçaları inceden inceye muayene edip ayırdıktan sonra ortaya çıkan ayıp ve hatalarımızı itiraf kuvvetine haiz olduktan sonra eğilimlerimizi ve maksatlarımızı vicdanın mahkemesine sunarız. Vicdan hem akılla, hem hisle olan irtibatı, dolayısıyla aklın beğendiği ve ahlak kanunlarına uygun olanları kabul eder, aklın beğenmediklerini kötü gördüklerini ise reddeder. Bu ayırma kuvvetini genişletmek için aklı daima ikaz edip aydınlatmak gerekir. Bunun için de iradenin yardımına ve başkalarının tecrübelerine başvururuz.³⁸²

Abdurrahman Şeref'e göre nefsimizin kuvvetleri içinde şahsiyetimizi en iyi tayin eden iradedir. Seçilmiş olan bizi mesul eden odur. Diğer kuvvetlerin terbiyesi iradenin kuvvetine hizmetçi olmak içindir. Bunun için irade kuvvetini daima hayra sevk etmeliyiz.³⁸³

Abdurrahman Şeref'e göre insan nefsinin kumandanı tamamlayıcısı, fiillerinin hakimi ve tesir edicisi olmalıdır. Heyecana mahal vermeyerek iradenin hakimiyetine müracaat edilmelidir. Bunun içindir ki gazap reddedilmiş, delilik olarak isimlendirilmiştir. Gazaptan zarar görecektir olan nefistir. Gazabın faydası da zararından hafiftir. En sabırlı adamlar bile iradeyi elden bırakarak gazabın şiddetine maruz kalabilirler. O halde nefsi zapt etmenin bir çaresi vardır. O da derhal akıl kuvvetine başvurarak onun muhakemesine fırsat vermek gerekir. Bu durumda hareket edenler gazabın şiddetinden kurtulmuş olurlar. Abdurrahman Şeref, nefsin terbiyesinin bir çaresinin de ihtiyat olduğunu her şeye atlayanların sonunun genellikle mahcubiyetle neticeleneceğini de düşünmektedir. Aynı şekilde ifrat derecesinde yumuşaklığın da nefsi mahvedeceğini ilave eder.³⁸⁴

Abdurrahman Şeref, başkalarının bize değer vermesinin kendi nefsimize verdiğimiz değerden geçtiğini de belirtmiştir. Ona göre insan tabi olarak kendini diğerlerinden daha fazla sever kendi nefsimizi diğerlerinin üstün tutar. O halde nasıl

³⁸¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 67.

³⁸² Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 70.

³⁸³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 71.

³⁸⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 71-72.

başkalarını sevdiğini onları koruyup hürmet etmekle gösteriyorsa kendini koruyup hürmet etmek de görevidir. İnsan kendi nefesine değer vermekle başkalarının da kendisine değer vermesine mazhar olur. Vakar ve haysiyetini muhafaza edenler, alçalma ve zillete düşmekten kaçınanlar, her çeşit hareketinde edep kaidelerine riayet edenler herkesin indinde hürmet kazanırlar. Aksi halde başkalarından hürmet bekleme hakları yoktur.³⁸⁵

C) Abdurrahman Şeref Bey'in Eğitimsiliği

Eğitimsiler öğretmenlere, öğrenmeyi sağlama, sınıfta disiplini sağlama, yerine göre anne, baba veya çocuğun bir büyüğünün yerini alma, başarıyı değerlendirme, çocuğa güven verme, mesleksel ustalık, sınıf lideri, danışman gibi pek çok rol vermektedirler.

Öğretmen sınıfta bütün bu rolleri gerçekleştirebilmesi, başarıyı artırabilmesi için her şeyden önce iyi bir sınıf yöneticisi olmalıdır. Sınıf başarısını artırılmasında yöneticilik özelliği iyi bir eğitimsilik özelliğiyle eşdeğerdir. Öğretmenin ders verirken kullandığı yöntemler, öğretmenin kişisel özellikleri, sosyal çevre, çocuğun sınıf içindeki durumu öğretmenin sınıf yöneticiliğini dolayısıyla başarıyı etkilemektedir.³⁸⁶

Öğretmenin temel hedefi içinde bulunduğu şartlar ne olursa olsun etkili ve verimli bir eğitim öğretim ortamı oluşturabilmesidir.

Bu görevi yerine getirirken de öncelikle neyi nasıl öğreteceğini bilmeli, dersin hedef davranışını tespit edip, bu hedefe ulaşırken kullanması gereken en etkili yöntem ve teknikleri tespit edip kullanmalı yani belli bir planı olmalıdır. Daha sonra da öğrencinin derse aktif katılımını sağlamak için belli bazı önlemleri almalıdır. Son olarak da öğrencinin ne öğrendiğini tespit etmeli ve eksiklerini gidermelidir.³⁸⁷

Öğretmenin sınıftaki rolü yapıcı, koruyucu, öğretici veya daha değişik boyutlarda sınıflandırılabilir. Öğretmenin yapıcı rolünün iki yönlü etkisi vardır. Birincisi ortak bilinç aşılıarak olumlu bir psikoloji oluşturmasıdır Öğretmen aynı zamanda öğrenciler arasında oluşan rekabet ve zıtlasmalar sonucu oluşan sınıf içi

³⁸⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 73-74.

³⁸⁶ Demirel, *Öğretme Sanatı*, s. 204-205.

³⁸⁷ Erden-Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s. 16

geçimsizlikleri gidermek, öğrencileri işbirliği içinde çalıştırmak, karma gruplara rehberlik yapmak zorundadır.³⁸⁸

Öğretmen çok bilmek zorunda değildir fakat bildiğini en iyi şekilde öğretmek zorundadır. "...eğitim temelde yalnız anlatımı değil anlatım(öğretim) yoluyla davranış değişikliğini hedefleyen bir faaliyettir. Bu yalnız bilgi aktarımı ile değil, öğrencinin kalbine girmekle(ondan iz bırakmakla) gerçekleşebilir. Yani öğretmen ve öğrenci uyumu ile veya öğretmenin öğrenci tarafından sevilmesi, sayılması ile tam gerçekleşebilmektedir..."³⁸⁹

Bu kriterler göz önüne alındığında Abdurrahman Şeref Bey, yaşadığı dönemin şartlarına göre iyi bir eğitimcidir. Abdurrahman Şeref uzun yıllar Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde uzun yıllar idarecilik ve öğretmenlik yapmış, öğrencilerini korumuş, kollamış öğrencilerine bir öğretmenden ziyade "...müşfik bir peder..."³⁹⁰ bir devrin düşünce yapısına yön vermede katkısı olabilecek öğrenciler yetiştirmiştir. Efdaleddin Tekiner, Hamdullah Suphi, Tevfik Fikret, Ahmet Haşim, Ahmet Bedii, İbrahim Hakkı Paşa, Kazım Bey bunlar arasında sayılabilir.³⁹¹

Abdurrahman Şeref Bey öğrencilerine "Molla", "Bahçemin çiçekleri", "Şakirdan Efendiler" gibi öğrencilerinin gönlünü okşayacak ifadelerle hitap eder ve "Maiyeti memurlarına karşı hiç laubali olmamakla beraber gayet sevimli idi. Onların her birine derecelerine göre muamele eder, kimseyi kırmazdı."³⁹²

Öğrencilerine ders esnasında ve başka problemlerde "ikaz etme ve tembihte bulunma esnasında kat'iyen fena bir kelime söylemezdi. Bizzat okuttuğu tarih vesaire derslere talebe en büyük şevk ve heves ile toplanır idi. Dersi esnasında onun müfredatına ders, nasihat, emsâli hikâyeler, uyarma, teşvik, velhasıl öğrenciyi tam olarak yetiştirmek için lâzım gelen ne varsa hepsi girer idi. Muayyen ve klasik hikâyeleri var idi ki, her sene dersin aynı zaman ve mevkiinde tekrar olunur idi."³⁹³

³⁸⁸ Demirel, *Öğretme Sanatı*, s. 204.

³⁸⁹ Hasan Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, s. 40-41.

³⁹⁰Efdaleddin, *Abdurrahman Şeref Efendi...*,s. 15.

³⁹¹ Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 79.

³⁹²Efdaleddin Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi...*,s. 15

³⁹³Efdaleddin Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi...*,s. 15

Abdurrahman Şeref Bey ders anlatırken olayları adeta yaşayarak anlatır olayları canlandırır. Örneğin Napolyon Bonapart'ın Moskova seferinden dönüşünü şöyle anlatmıştır:

“Ah... Bu ricat pek acıklıdır. O sene fevkalade kış olduğundan hendekler kar ile dolmuş, yollar kapanmış, iz belli değil. Asker yolunu şaşırıyor. Bundan başka askerin üstünde yok, altında yok. Elbisesi ıslanıyor, kurutmak için ateş yok. Gece ıslak elbise ile yatıyor, hasta oluyor. öyleki yatacak hastahane, bakacak doktor yok. İnsanlar, hastalar kar üstünde inleye inleye ölüyor, bakan yok. Bundan dolayı dehşetli vefayat vuku' buluyordu. Hülâsa ordunun arkasında insanlar mütemadi siyah bir iz bırakıyordu...”³⁹⁴

Abdurrahman Şeref hürriyetle ve yenilikle ilgili gelişmelerden son derece memnuniyetle bahseder, memnuniyetini öğrencilerine yansıtır, öğrencilerine hürriyet ve yenilik fikirlerini aşıladı. Örneğin Tanzimat Fermanı'nın ilanını derste öğrencilerine şöyle anlatmıştır:

“Gülhane Hatt-ı Hümayunu bizdeki devrin başlangıcıdır. Bu hat okunduktan sonra eski Türkiye nihayet buldu ve yeni Türkiye, Tanzimat Türkiyesi başladı Siz bu hat okunduktan çok sonra dünyaya geldiniz. Eski Türkiye ne idi bilmezsiniz. Zavallı Reşit Paşa Hatt-ı Hümayunu alıp evden çıkarken vasiyetini yazmış ve ailesine veda etmişti. Halka öyle şeyler söyleyecekti ki bunda ölüm tehlikesi vardı. Teşebbüs ettiği ıslahat ve Tanzimat ahalinin içinde tam manasıyla kaç taraflara malikti bunu kimse bilmiyordu. Ufak bir hareket, işi beğenmeyen herhangi bir adamın itiraz sadası ortalığı alt üst edebilir ve onun belki meydana bir parçası kalmazdı. O gün yağmur şiddetle yağıyordu. Ahâli buna rağmen her taraftan gelerek Gülhane'ye yığıldı. Ve genç Reşit Paşa, Osmanlı Tarihi'nin en şayan-ı dikkat simalarından biri olan bu harikulâde adam yavaş vavaş binlerce adamın ne olacak sualiyle dolu gözleri ortasında minbere basamak basamak çıktı. Hattı okumaya başladığı vakit, yanında olanlar gördüler ki, kül gibi olmuş, dudaklarında bir katre kan kalmamış, elleri titriyor, sesi titriyordu. Reşit Paşa titreye titreye hattı okudu. Çünkü ölüme razı idi. Eğer Reşit Paşa ölüme razı olmasaydı bugün memleketimiz çok geri kalırdı ve içinde tahsil ettiğiniz bu hayırlı mektep gibi müesseseler meydana gelmezdi. Onu hayırla yad edelim.”³⁹⁵

Abdurrahman Şeref Bey öğrencilerini korur, kollar, öğrenci ile ilgili bir olay olduğu vakit öğrencilerinin menfaatine olan tarafı tercih ederdi. Mekteb-i Mülkiye'de idareci iken öğrencilerden İskender Astvazaduryan'ın sözlü sınavında o

³⁹⁴ Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 88

³⁹⁵ Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 86

da yer almıştır. Abdurrahman Şeref'e hayatı boyunca minnettar kaldığını belirten bu öğrenci olayı şöyle anlatır:

“Maliye muallimimiz Portakal Mihail Paşa, gayet ciddi bir zat, tabassusu sevmediği gibi korkak, süfli talebeden de hoşlanmazdı. 5. sınıfta bulunduğumuz zaman, imtihana girdim. İmtihan müdir (Abdurrahman Şeref) Bey'in odasında oluyordu. Müdür Bey de imtihanda hazırды. Muallimimiz (Portakal Mihail Paşa) ile aramda aşağıdaki sual-cevap vuku' buldu.

-Devletin tiftik vergisi ne kadardır?

- kadar liradır.

-Tiftik vergisi nedir?

-Beher tiftik keçisinden alınan vergidir.

-Hiç tiftik keçisi gördünüz mü?

-Hayır efendim görmedim.

Bu cevap üzerine hocamız çok kızarak bana:

-Çalışmamışsınız, derse dikkat etmemişsiniz... gibi birçok sözler söylemeye başladı.

Buna cevaben de:

-Efendim ben burada hayvanat dersinden değil, maliye dersinden imtihan veriyorum. Keçiyi görüp görmediğimin maliye dersi ile hiç alâkası yoktur, dedim. Bunun üzerine Abdurrahman Şeref Bey derhal sözümü keserek:

-İskender, geçen gün sokakta mektebin (Mülkiye'nin) köşesinde bana selâma durduğun vakit orada bir keçi vardı. Görmedin mi? Diye sordu. Bunun üzerine kendimi topladım. Çünkü buyurduğu hâl vuku' bulmamış idi. Derhal:

-Evet efendim gördüm demeye mecbur oldum. Son cevabım muallimin hoşuna gitti ve bana:

-Talebe derse iyi dikkat etmelidir, dedi. Hiddeti geçmişti. Bana 8 numara verdi. Ben de müdir Abdurrahman Şeref Bey'e hayatım boyunca minnettar kaldım.”³⁹⁶

Abdurrahman Şeref Bey derste öğrencinin ilgisini derse çekmeyi mutlaka başarır, varsa kendi hatalarını öğrenciye yansıtmamanın çarelerini bulurdu. Bunun

³⁹⁶Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 87 Abdurrahman Şeref Bey'in öğrencinin lehine olan benzer bir davranışı için bak Efdaleddin Efendi s. 26.

için öğrenciden de daima saygı sevgi görmüştür. Ayrıca Abdurrahman Şeref'e göre "Hocalık kabre kadar süren bir illettir"³⁹⁷

"Üstadın ders esnasında muhafazasına pek ziyade itina ettiği bir adeti vardı. Söz söylerken gözlerini kapar öyle konuşurdu. Eski terbiye usullerine merbut hocamız bu sayede kendisiyle bizim aramızda bir resmîyet perdesi indirmiş olurdu. O bilirdi ki göz göze geldiğimiz vakit biraz birbirimize karışmış oluruz ve bu hocalığın vakarına menafidir...Daima hakiki bir tasvir kudreti gösteren hikâyesinin mühim bir kısmına bizi ta içimizden alâkadar ettiğine kani olduğu dakikada hürmetle burnunun iki yanında belki bu mühim mücaveretten dolayı olduğundan daha küçük görünen ufacık gözlerini yarı açarak talebesini gözlüğü'nün camları arkasından süzerek seve seve gülümserdi."³⁹⁸

"Konuşması ve anlatması yazılarına hiç benzemiyor, sade ve sevimli bir dil kullanıyordu. Kendisi biraz kekeme idi, fakat elinde bulundurduğu bir mendille kekeleyiği zaman ağzını kapatır; bu halini hiç belli etmezdi. Sınıfta dolaşarak ders anlatır, zamanın nezaketine rağmen tarihten talebenin istifadesini sağlar, fikir uyanıklığının yollarını bulurdu."³⁹⁹

Abdurrahman Şeref Bey Galatasaray Lisesi ve Mülküye Mektebi'nde uzun süren idarecilikleri sırasında okulların eğitim seviyesini üst düzeye çıkarmak için çalışmalar yapmış, öğretmenlerin seçiminde titiz davranmıştır.

"Bir muallimlik münhal olursa o ders için en ehil olan bir zat taharri eder, reyini sorar, uzun uzadıya tetkik eder, muvaffakiyetini alır, nihayet karar verir icabına bakardı."⁴⁰⁰

Gerçekten de Abdurrahman Şeref Bey'in bu okullardaki uzun süren müdürlükleri sırasında eğitim düzeyini yükseltmekle yükseltmiş ve her iki okulu ve öğrencileri her türlü tehlikeden korumuştur

Abdurrahman Şeref Bey idarecilik yaptığı yıllardaki istibdat rejiminin okulları ve öğrenimi nasıl kontrol altında tuttuğunu, ilmi eserleri sansürlediğini Abdülhamit'in hallinden sonra şöyle açıklamaktadır. Çünkü Abdurrahman Şeref Abdülhamit rejiminin gizli muhalifi olmasına rağmen Abdülhamit başta iken onun hakkındaki fikirlerini açıklamamıştır:

³⁹⁷Efdaledin Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi...*,s. 32

³⁹⁸Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 85.

³⁹⁹Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 85-86.

⁴⁰⁰ Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul 1964, s. 211.

“İstibdadın en büyük düşmanı maârifle ve matbuat add olunmuştur. Zira ilim ile hal ve hakikat münkeşif olduğundan millet daha kolay zic’i tahakkümde tutulmak mütalaasına mebni üzerinden cehaletin zail olmaması aksâ-yı emel edinilerek mekteplerde ulûm ve funûn tedrîsâtı bin türlü tazyîkât ve takayyüdât ile tahdît edilmiş ve programdan çıkarılmıştır. Dershânelerde muallimlerin sözlerine varıncaya kadar sansür altına alındığından ağzından kaçırıldığı bir söz ekseriya bîgarazâne olduğu halde bile su-i tefsire uğrayarak bir muallimin azl ve nefyine kadar gidildiği emsâl-i kesîresiyle sabittir. Teneffüşhânelerde talebenin musahabetleri bile taht-ı teftişte bulundurulup falan sözü söyledi diye niceleri Irak ve Fizan çöllerinde fenâ bulmuş ve istikbâl-i devlet birçok havarik –i isti’dâddansuver-i fecia ile mahrum kılınmıştır. Hocalar, şakirtlar, kitaplar, velhasıl bütün millet...” padişahın sansüründen payını almıştır.⁴⁰¹

Abdurrahman Şeref Bey uzun süren idarecilik yıllarında Abdülhamit döneminin baskılarından ve o dönemde yaygın olarak devam eden jurnalcılık hareketlerinden hem öğrencilerini hem de idarecisi olduğu Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi’ni korumaya çalışmıştır. Bu okulların müdürü olduğu dönemde bu okullardaki öğrencileri batı zihniyetinde, özgürlük ve demokrasi taraftarı yetiştirmek için elinden geleni yapmıştır. Örneğin Abdülhamit’in baskılarına rağmen öğrenciye Fransız ihtilalini anlatmaktan çekinmemiştir. Kendisi, Memlekette Kanun-ı Esasi ve hürriyet olmadığı sıralarda da bile talebeye “hürriyet verilmez alınır” dediğini gururla söylemiştir⁴⁰²

Abdurrahman Şeref Bey Maarif Nazırı olduğu dönemlerde de eğitimi geliştirmeye gayret etmiş, bunun için okullar açmaya yeni öğretmenler yetiştirmeye, eğitim-öğretim için ödenek imkanları bulmaya çalışmıştır. Eğitimdeki başarının oluşturulan sistemin, yapılan plan ve programın sürekliliğinde olduğunu gören Abdurrahman Şeref, “eğitimin bir yaz boz tahtası olarak görülemeyeceğini bakan olarak bulunduğu sırada göstermiş ve öğretim yılı ortasında ders veya müfredat programı değişikliğine karşı çıkmıştır.”⁴⁰³

⁴⁰¹ Bayram Kodaman-Ali Ünal, *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.7

⁴⁰² Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 89.

⁴⁰³ Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 222.

Ali Çankaya Mücellitoğlu'nun şu sözü Abdurrahman Şeref Bey'in eğitimciliğini tespit açısından önemlidir. "Rahmetlinin türü kendine mahsus bir öğretmen olduğunda bütün öğrencileri birleşmektedir"⁴⁰⁴

D)İlim Öğrenmenin Gerekliliği

Abdurrahman Şeref Bey'e göre hayvandan insanı ayırt eden düşünce ve akıl etme olduğu gibi sanayinin, fennin ve bütün faydalı işlerin kaynağı da düşünce ve akıl etmedir. Çünkü eşyanın hakikatini onun vasıtasıyla biliriz. Yine bütün mevcudatın yaratıcısı olan Allah Teala Hazretleri'ne karşı kulluk vecibemizi ve peygamberine olan görevlerimizi bu yolla biliriz. Bütün bunlar için öncelikle ilim öğrenmeye, fikrimizi terbiye etmeye mecburuz.⁴⁰⁵

Fikir terbiyesi deyince akla gelen tahsil ve ilim öğrenmektir. Tahsil sadece mektepteki öğrendiğimiz ilim ve fenden ibaret değildir. Mektep dersleri olsa olsa ilmin hazinelerinin anahtarıdır. Sadece mektepte değil bütün ömrümüz boyunca tahsillimizi sürdürmeye ve ilim öğrenmeye heves etmeliyiz. Çünkü fikrimizin mertebelerine ve meşguliyetlerimizin derecelerine göre öğrenilecek ilim ve ilim öğrenmeye zaman bulmak mümkündür. Tabi ki tahsil yolunda daima hakikate vasıl olmaya, yanılma ve delaletten kaçınmaya, safsatayı hakikat gibi kabul etmemeye, şayet hataya düşersek derhal gidermeye gayret etmeliyiz.⁴⁰⁶

Abdurrahman Şeref ilim çeşitlerini bölümlere ayırmış, her bir ilim çeşidinin zihnin bir başka bölümünü aydınlattığını insanın ulu hilkatini daha iyi anlamasına yardım ettiğini tespit etmiştir:

1-Dini ilimler; dini ilimler bize gerçeğin hakikatini bahşederek ahiret saadetine ulaşacak bilgiyi bize öğretirken, dünyamızı düzenleyip aydınlatır.

2-Matematikle ilgili ilimler; muhakeme ve mukayesemizi takviye eder. Zihni iyice düşünmeden bir şeyi kabul edivermekten sakındırır ve aklın metanetine yardım eder.

⁴⁰⁴Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 89.

⁴⁰⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 67-68.

⁴⁰⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 68.

3-Tabii ilimler; felsefe, kimya ve tabiat ilimleri gibi ilimler maddi alemi ve cisimlerin mahiyet ve hareketlerini bize göstererek madde ve olayların tahlil ve terkibine zihni alıştırmakla dikkatimizi keskinleştirir ve tecrübelerimizi artırır.

4-Tarih; tarih ilimleri bizi mazinin ve ecdadımızın tecrübelerinden yararlanarak bu tecrübelerden dersler çıkarmamızı sağlar.

4-Şiir ve edebiyat; edebi zevkimizi terbiye ederek hayalimizi parlatır böylece fikrimiz maddiyattan daha yüce bir aleme terfi eder.

Abdurrahman Şeref ilim ve fennin yalnız zihnin düzenlenmesi için gerekli olduğunu da kabul etmez bu ilimleri ahlaki vazifeleri tanımak için yardımcı görür. Çünkü zihnimizi hiçbir faydası olmayacak meselelerle ve müşkilatla yormamın ve doldurmanın caiz olmadığını düşünür. Ona göre ilim öğrenmekten maksat insanlığın ilerlemesine maddi manevi katkıda bulunmaktır. Aynı zamanda her şeyde olduğu gibi tahsil ve talim konusunda da itidalden ayrılmamak gerekir. Vücudu belli bir şeye hasredip diğer görevleri terk etmek elzem değildir.⁴⁰⁷

E)Eğitimcilere Yapılan Tavsiyeler

Abdurrahman Şeref Bey'e göre eğitimciler memleketin geleceği olan çocukları yetiştirmeye memur olduklarından vazifelerinin büyüklüğü ölçüsünde büyük mesuliyete sahiptirler. Ona göre öğretmen tabibe benzer. Tabip hastanın vücudundaki arızayı tedavi ettiği gibi, öğretmen de cahillik hastalığını tedavi eder.⁴⁰⁸

Abdurrahman Şeref Bey özellikle dini ve ahlaki eğitime daha fazla yer verilmesi gerektiğine inandığı, dini ve ahlaki eğitimi diğer eğitim türlerinden daha kıymetli gördüğü için diğer eğitimcilere de ahlaki kuralların herşeyin üstünde tutulmasını tavsiye etmiştir

1)Şefkatle Yaklaşma

İnsanda genellikle diğer varlıklara özel olarak da hemcinslerine duyduğu sevgi fitri ve doğaldır. Bu sevgi insanların birbirlerine yakınlık oluşturmalarına ve yaşamın vazgeçilmezi olan toplumsal ilişkilerin güçlenmesine zemin hazırlar. Alınan iyi bir terbiye sonucunda fitri ve doğal olan birincil basamaktaki sevgi çeşidi daha üst

⁴⁰⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 68-69.

⁴⁰⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 8 ve 111.

düzyeyde mana dolu bir sevgi basamağına dönüşür. Birincil basamaktaki sevgi anne sevgisi gibi doğal olarak ortaya çıktığı halde, ikincil basamaktaki sevgide ise akıl değerler ve tedbirin etkisi kendini hissettirir.⁴⁰⁹ Eğitimde eğiten ve eğitilen arasındaki sevgi ikincil basamaktaki sevgiye örnektir ve eğitim ortamını rahatlatır.

Eğitim sırasında çocuğun verileri daha iyi alması ve hem eğiten hem de eğitilen için rahat bir ortamın oluşması için arada sevgi ve güvenin oluşması şarttır. Çocuğa uygulanacak baskı, korku ve şiddet gibi eğitimde asla olmaması gereken olaylar ise sevgi ve güven ortamını sarsacağı gibi tamamen ortadan kaldıracaktır. Bu şekilde yapılmaya çalışılan eğitim ise kalıcı davranış değişikliğine yol açmaz. Eğitilende geçici bir süre davranış değişikliği oluştursa bile eğitilende kin ve nefret duygularının ortaya çıkmasının önüne geçemez.⁴¹⁰

Sevilen ve şefkat gören çocuk sevgi içinde büyüyecek kendisi de çevresine sevgi ile yaklaşacaktır. Ailesi yanında olmadığına bile onları memnun etmek için onlar gibi davranmaya devam edecektir. Aksi durumda ise ailesinin istediklerinin tam tersini yapacaktır. Çünkü kendisi de sevgi ve güven ihtiyacından yoksundur.⁴¹¹

Eğer çocuğun üzerinde otorite kurulacaksa ki bu gereklidir baskı ve korkudan ziyade sevgi unsuru içinde kurulmalıdır. Fakat otorite sevgi dengesinin iyi kurulması gereklidir. Çocuğa duyulan sevgi ve şefkat çocuğu başıboşluğa ve serseriliğe sürükleyecek kadar hatalarının üstünü örtücü olmamalıdır. Aynı şekilde otorite de çocuğu isyana, pısrıklığa veya vicdandan mahrumiyete itecek kadar sert ve sevgisiz olmamalıdır⁴¹²

Disiplin sevgi arasında bir denge kurmak gerekir. Sevgi gösterilmeyen sadece kurallarla eğitilmeye çalışılan çocuğun duygu dünyası altüst olur. Kaybedecek bir şeyi olmadığını düşünen çocuk kurallara ya sadece korktuğu için uyar ya da kuralları umursamaz. Çocuk eğer sevildiğini bilirse disiplin kurallarına daha iyi uyabilir.

⁴⁰⁹ M. Ali Sadat, *İslam Ahlakı*, Tercüme; Cemil Sönmez, Bilge Adam Yayınları, İstanbul 1905 (1. Baskı), s. 126

⁴¹⁰ M. Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, Nobel Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2008, s. 134

⁴¹¹ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 133- 134.

⁴¹² Mahmut Çamdibi, *Ailede Çocuğun Ahlak Terbiyesi, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 113.

Küçüklerin eğitiminde sevgi ve şefkatin yanında zaman zaman mükafatlara başvurulmalıdır. Bu konuda yapılan araştırmalarda öğretmenler % 43,9, öğrenciler % 45,9 oranında bu fikre inanmaktadırlar. Kur'an-ı Kerim'de de bu konu ayetlerle teyit edilmektedir ki peygamberler de zaman zaman bu yola başvurmuştur.⁴¹³

Mükafatlar da maddi ödüllerden ziyade “sevgi ve ilgi göstermek”, “takdir ve tebrik etmek”, “çocuğu güzel sözlerle övmek” çocuğu daha ziyade memnun edecektir.⁴¹⁴

Eğitimin temelinde sevgi ve hoşgörü olmalıdır. Fakat herkese karşı hoşgörünün ölçüsü aynı olmadığı gibi aynı şekilde disiplin de uygulanmaz. Çünkü Hz. Peygamber de herkese derecesine göre davranmış ve böyle davranılmasını tavsiye etmiştir. Buna göre eğitim ferdi olmalı sevgi şefkat kadar disiplin de bir eğitim vasıtası olmalıdır. Çocuğu şefkatle disipline edebilmek için şu sıra takip edilmelidir

1-Önce iyinin kötünün ne olduğu anlatılmalı.

2-İyi şeyler yaptığında yüzüne karşı takdir edilmemeli.

3-Çocuk iyi veya kötü davranışlarında başkalarıyla kıyaslanmamalı.

4-Çocuğun hataları bazen görmezden gelinmeli, çocuk başkalarının yanında utandırılmamalı.

5-Çocuğun gizlice bazı şeyleri yapmasına fırsat verilmemeli.

6-Olumsuz davranışlarda çocuğun inadı kırılmalı.

Bu son noktada bazı İslam eğitimcileri yapılan olumlu telkinlere rağmen hatalı davranıştan vazgeçmeyen çocuk veya öğrencinin dövülebileceğini, ancak bunun bir ölçüsü ve sınırı olması gerektiğini ifade ederken İbn Sahnun, Kabisî, İbn Miskeveyh, İbn Sina, Gazali, İbn'l Hacc, İbnu'l Cevziyye, Mâverdi, İbn Haldun, Alaaddin Çelebi, Taşköprüzade, İsmail Hakkı gibi bazıları ise kesinlikle dayağa

⁴¹³ Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, 148.

⁴¹⁴ M. Emin Ay, *Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 373.

başvurmamak gerektiğini, dayakla bir sonuç alınamayacağını savunmuşlardır.⁴¹⁵ Bu gün gelinen noktada ise dayaksız bir eğitim görüşünün baskın olduğunu söyleyebiliriz.

Abdurrahman Şeref Bey'e göre herkes şefkat göstermekte cömert olabilir. Çünkü insan fitratı insanların huzursuzluğuna büsbütün kayıtsız kalmaz. Bu durum insanın diğer insanların iyilik ve selametlerini sağlama konusunda istekli olduğunu göstermektedir. İnsan diğer insanların iyilik ve selametini istediğinde, onların onlara şefkat gösterip onların iyilik ve gönül rahatlıklarını vasıtaları ölçüsünde sağladığında kendi canından veya kişiliğinden bir şey eksilmez. Yapacağı şey sadece diğerlerinin haysiyet ve şerefine saygı göstermek, onlara yardım etmek, gönüllerini almaktan ibarettir.⁴¹⁶

Abdurrahman Şeref şefkatimizin ve merhametimizin herkesi kuşatmasından yanadır. Mesela yolunu şaşırılmış bir yolcuya yol göstermek, ıdıksız birine ışığımızdan ışığını yaktırmak,⁴¹⁷ bilğimizden yararlanmak isteyen birine aklımız yettiğinde yol göstermek, tehlikede bulunan birini bundan haberdar etmek, şefkat ve iyilikseverliğe ait fiillerdendir. Bu vazifenin ifası o kadar kolay ve masrafsızdır ki bunu esirgeyecek kadar bencil, kibirli ve taş yürekli olmak insaniyete yakışmaz. Diğerleri hakkındaki kayıtsızlık bencilliğin son derecesidir.⁴¹⁸

Merhamet ve şefkatin yolu birazda kendimiz için istediğimiz iyiliği başkaları için de isteyebilecek yüce gönüllülüğe sahip olabilmekten geçer Merhamet, yaratıkların iyiliğini isteyip onlara acıtıp, onlara yardım etme arzusunu hissedip,

⁴¹⁵ M. Emin Ay, *İslam Eğitime Göre Disiplin, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Şanlıurfa 1994, s. 244. "7 yaşından 10 yaşına kadar namaz eğitimi almış hala namaz kılmamakla direnen çocuk için Peygamberimizin verdiği ruhsat kullanılabilir. Burada şunu unutmamak lazımdır. Hayatında hiçbir çocuğu bunu neden yaptın!? Bunu neden yapmadın!? Diye kınamayan bir peygamberin bu konudaki ruhsatı, ihmal edildiğinde kesinlikle problem doğuracağına dikkat çekmek içindir!"

"Çocuğu dövemilmenin ikinci şartı, 7 yaştan 10 yaşın sonuna kadar 3-4 sene onu bu konuda eğitmek için çaba sarf etmiş olmaktır. Bu çaba gösterilmeden çocuğu dövme yoluna başvurmak haksızlık olacaktır."

"Üçüncü şart ise çocuğu döverken yaptığımız işin eğitim değeri taşımış olmasına dikkat etmektir... Kızgınlığı gidermek için olmamalıdır." Aksi halde çocuk namazdan hatta ibadetten bile soğuyabilir. Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s. 231-232

⁴¹⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 137-138.

⁴¹⁷ Abdurrahman Şeref, iyilik ve şefkat konusunda cimri birinin ışığının ziyası eksilir diye başkasına kendi ışığından ışığını bile yaktırmadığını belirtmektedir. Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 138

⁴¹⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 138.

bizim sahip olduğumuz iyilik ve güzelliklere onları da dahil etme isteğini duymaktır. Merhamet aynı zamanda adaleti içine alacak kadar geniş olduğu gibi hem de adalet ve eşitlik duygusunun kaynağıdır.

“Şu farkla ki merhamet sadece bir duygu, insanı iyilik yapmaya, adil olmaya sevk eden bir motördür. Merhamet duygusunun harekete geçmesinden sonra aklî ve mantıkî birtakım hesapların neticesinde adalet ve eşitlik gerçekleşebilir... Birine layık olduğunu vermek adalet, çok daha fazlasını vermek ise merhamettir. Suçluya hakettiği cezayı vermekle adalet yerini bulmuş olur; ama onu bir zavallı telakki edip affedilmesi ona merhamet etmektir ki, adaletin tatbikinden daha zor ve daha asıldır. Kısacası insanı manen arındırıp yücelten ve Allah’a yaklaştıran ilahi bir lütuftur.”⁴¹⁹

2)Hataları Bağışlama

Her insan hata yapabilir. Hata yapmak insana özgü bir olaydır. Yüce Allah iyi insanların özelliklerini belirtirken hatasında ısrar etmeyenler olarak belirtmektedir. Yine Allah’ın hataları bağışlayıcı, tövbeleri kabul edici olması⁴²⁰ insanın hata yapıcı bir özellikte olduğunu göstermektedir. Önemli olan hata yapıcı özellikte olan insanın hatasının diğer bireyler tarafından nasıl karşılanıp düzeltildiği veya düzeltilip düzeltilmediğidir. Bu durum hatanın yapılması kadar önemlidir.

Bizim ülkemiz geleneğinde son yıllarda azalmış olsa da, özellikle küçükler hata yaptığında, hatanın düzeltilme yöntemi baskı, korkutma, azarlama hatta dayaktır. Daha da önemlisi bu yöntemin yararlı bir eğitim aracı olarak kullanılması ve yararlı olduğu düşüncesidir. Bunun önemli bir eğitim hatası olduğunu düşünüyor ve bu konunun tarihsel süreci üzerinde durulmasını yararlı görüyoruz.

Amasyalı Hüseyin oğlu Ali tarafından 1453’te yazılan “Tarik’ül Edep”(Eğitim Yolu) adlı eserde, Osmanlılarda dayaktan söz edilmektedir Dayak olayı daha sonra falaka ile karıştırılmış ve yasal hale gelmiştir. “Tazimat döneminde “Usul-i Cedit” adı verilen hareketle, eğitim anlayışı, yöntemleri, araç ve gereçleri değişmeye başlayınca, disiplin sağlamada kullanılan yöntemler de değişmeye başladı

⁴¹⁹ Kandemir, Örneklerle *İslam Ahlakı*, s. 159-160.

⁴²⁰ Nahl, 16/61

1847(1263) yılında çıkan Sıbyan Mektebi Talimatnamesi ile falaka yasaklanmıştır.” Bu dönemde Tanzimatın başından beri uygulanan eğitim yöntemleri biraz değişikliğe uğrasa da çocuğun kabahatinin derecesine göre çeşitli yıldırma ve dövme şekilleri uygulanmıştır. 1881 yılında Sıbyan Mekteplerinde yeni yöntemlerin uygulaması gündeme gelmiş, Uygulamaları öğrenmek isteyen öğretmenlere İstanbul’da bir kurs düzenlenmiştir. Bu dönemde bakanlık yeni yöntemleri eğitimin gündemine almak istemiş fakat disiplin yani dayak bunun dışında kalmıştır.⁴²¹

Ceza özellikle dayak istenmeyen davranışların bastırılmasında geçici bir çözüm olabilir. Fakat istendik yönde davranış değişikliğine sebep olmadığı gibi, ceza veren kişiye, yaptığı işe, derse karşı olumsuz duygular geliştirebilir. Yine çocuk ceza veren kişinin davranışlarını örnek alarak saldırgan bir kişiliğe dönüşebilir. Cezanın aynısını kendisinden zayıflara, arkadaşlarına hatta ileride kendi çocuklarına uygulayabilir.⁴²² Yine çocuğun doğal olarak yapması gereken örneğin yazı yazma olayını ceza olarak aynı cümleyi defalarca yazdırmak, iğneciye götürmekle tehdit etmek çocuğu bu işlerden nefret eder hale getirebilir.⁴²³

Dayak gibi ağır cezalar çocuğun psikolojisine, kişiliğine zarar verdiği gibi çocukta yalan, ikiyüzlülük saldırganlık gibi ahlaki bozulmalara da yol açabilir. Dayak cezasıyla ve baskıyla yapılan eğitim ve özellikle din eğitimi bu baskının kalktığı yıllar olan ergenlik döneminde öğrendiği değerlere sırt çevirme gibi bir sonuca da yol açabilir. Hatta ceza ve baskı ortadan kalktıktan sonra olumsuz davranış daha şiddetle ortaya çıkabilir. Diğer bir olumsuz sonuç ise hakaret, azarlama ve kişiliğin rencide edilmesi sonucu haysiyeti zarar gören çocukta haysiyetsizlik, ikiyüzlülük, kendini değersiz hissetme gibi çocuğun şahsiyeti istenmeyecek şekilde şekillenebilir. Eğer çocuk bir cezayı hakediyorsa sevgi ve ilgiden mahrum bırakma, sevdiği bir şeyden mahrum etme gibi manevi cezalar daha etkili olacaktır.⁴²⁴

Kabahat işleyen çocuk için ceza ölçülü ve katlanılabilir olmalıdır. Özellikle ağır ve incitici sözler başkalarının yanında ise çocuğun vicdanını yaralar. Bu

⁴²¹Binbaşıoğlu, *Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, s. 11. Dayak konusunda Yıldırım Beyazıt’ın oğlu Emir Süleyman’ın öğretmeni tarafından dövülmesi olayı bkz. Yahya Akyüz S. 39.

⁴²² Erden-Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s. 135.

⁴²³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim*, s. 112.

⁴²⁴ Ay, *Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler*, s.; 324.Krş. Erden-Akman, *Eğitim Psikolojisi*, s.134; Krş. Kanat, *Ailede Çocuk Eğitimi*, s. 138

cezalandırma yönteminin tekrarında ise çocuk bu durumu kabullenip inatlaşmaya gidebilir. Böylece cezalandırmadan kimse karlı çıkmaz. Önemli olan çocuğun gururu kırılmadan verilen cezayı ben hak ettim düşüncesine varabilmesini sağlamaktır. Özellikle başkalarının duymasının utanç verici olduğu düşüncesi çocuğa kabul ettirilebilirse çocuk bu suçun utancını vicdanında hissedip bununla başedebilir. Fakat diğer insanların işin içine karışması halinde çocuk arsızlaşıp kendini savunma gayreti içine girebilir.⁴²⁵

“İnsanı kabalaştıran, kendine güvenini sarsan ve kendini tanımasını güçleştiren dayak gibi fiziki cezalar çocuğun terbiyesinde uygun cezalar değildir. Cezalar çocuğa niçin fena olduğunu anlatmalıdır. En iyi cezalar kabahatli çocuğa karşılıklı ilişkileri hissettiren cezalardır. Ve kabahatle ceza arasında muhteva mâhiyet alâkasını anlatır mahiyette olmalıdır. Suç ne tür ise ceza da o suçun işlenişini ihtivâ ettiği anlamda olmalıdır. Yoksa şiddetli veya suçla uygun nispette olması şart değildir. Böylece ceza çocuğa bu suçu işlemesiyle beşeri münasebetlerde ne gibi bir yanlışlığa düştüğünü anlama imkanı verir.”⁴²⁶

Bütün bunları söylerken çocuğun tamamen disiplinsiz yetiştirilmesi akla gelmemelidir. Özellikle bebeklik ve çocukluk döneminde disiplin kazanmak eğitim açısından önemlidir. Çocuk böylece kendi istekleri ve toplumun kısıtlamaları arasında bir denge kurabilir.⁴²⁷ Ayrıca insanlar disiplin kuralları yanlı ve kararsız olmadığı, adil ve demokratik olduğu sürece disiplinli olmayı istemektedirler.⁴²⁸ Disiplin ferdin günlük hayatında ve yaşamı boyunca karşılaştığı olaylarda kendisinin ihtiyaç duyacağı, toplumda yaşaması için gerekli birtakım özellikleri kazandırdığı, gibi eğitimin kendisi de bir disiplindir.⁴²⁹

Eğitimde esas olan adam yetiştirmek bireyi hayata hazırlamaktır. Bunun için öncelikle dayaklı baskıcı ve ezberci disiplin sistemini ve eğitim metotlarını değiştirmeliyiz.⁴³⁰

⁴²⁵ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 138-139

⁴²⁶ Çamdibi, *Ailede Çocuğun Ahlak Terbiyesi*, s. 113

⁴²⁷ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 71

⁴²⁸ Başaran, *Eğitime giriş*, s. 35.

⁴²⁹ Ay, *İslam Eğitime Göre Disiplin*, s. 234; Başaran, *Eğitime giriş*, s. 34.

⁴³⁰ Baltacıoğlu, *Terbiyede inkılap*, s. 23.

“...ulusal ahlakımız uygarlık ilkeleriyle, özgür düşüncelerle geliştirilmeli ve güçlendirilmelidir. Bu çok önemlidir dikkatinizi çekerim, korkutma ilkesine dayandırılan ahlak, ahlak değildir.”⁴³¹

Eğitimciler eğitimde ve beşeri münasebetlerde cezadan çok mükafatın bir araç olarak kullanılması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Çünkü ödül güzel bir davranışa teşvik amacı taşıırken cezalandırmak “kötü bir davranışı engellemek ve iyi davranışı zorla yaptırmak” anlamı taşır.⁴³² Bunun yanında yapılan her iyi ve güzel işe mükafat vermek de karşılıksız ve mükafatsız iş yapmayan kişileri ortaya çıkaracağı için zararlı bir yöntem olabilir. Bunun yerine çocuğa teşekkür etmek takdir edildiğini belli etmek yeterli olabilir.⁴³³

“Mükafat çocukta vazifesini yapma şuurunu geliştirmiyorsa tamamen yararsızdır.” Eğer çocuk o mükafatı niçin aldığını bilmiyorsa sadece yaptığı iş için bir karşılık olduğunu düşünürse bundan sonraki yaptığı işlerin karşılığını bekleyen “menfaatçi bir tip” ortaya çıkar. Çocuk her yaptığı iş için karşılık beklemeye başlar Kendisi ve başkaları için bir iş yapmanın, fedakarlığın hazzını alamaz Başkalarını anlamaya çevresiyle uyumsuz davranışlar sergileyen, Arkadaşlarını küçük görüp kibirlenen ve gurura kapılan bir karaktere bürünebilir. “Bu da onun sosyalleşmesini engeller. Yani mükafatlar lüzumundan fazla takdire yol açmamalıdır. Ailede çocuğa verilecek en büyük mükafat kendi kendine güven duyacak, nefesine hakim olacak şekilde yetiştirmektir.”⁴³⁴

Abdurrahman Şeref Bey’e göre eğitilenlere şefkatle yapılabilecek en güzel davranış mürüvvetin en yüksek derecesi kabahatlılara bağışlama ile muamele etmektir. Biri bize hakaret etse, bizi hor görse onu cezalandırmak meşru değildir. Hatta cezalandırılan kişi cezalandıranı dava etse kimse tarafından ayıplanamaz.⁴³⁵

Abdurrahman Şeref’e göre şefkat ve iyilikseverliğimizi daha da genişleterek zayıf, fikirli, kapalı vicdanlı ve kendimizden acizlerin kusurlarını bile görmezden gelerek ve hiç kimseyi küçük görmeyerek merhamet ve şefkatle muamele etmeliyiz.

⁴³¹ Başaran, Eğitime giriş, s. 127.

⁴³² Aydın, Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi, s. 72.

⁴³³ Atlı, Aile ve Çocuk Eğitimi, s. 96.

⁴³⁴ Abdullah Özbek, Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi 2*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 62.

⁴³⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 139.

Hangi adam vardır ki hiç hata yapmadım diye övünebilsin? diye sorar ve eğer o küçük hataları birbirimize bağışlamazsak hayat çekilmez olur der.⁴³⁶

Birçok küçük hatalar vardır ki onlara şiddetle muamele etmek onların en doğru ilacı değildir. Abdurrahman Şeref Bey'e göre hata ne kadar çok olursa olsun, ahlak kaidelerine aykırı bile olsa lüzumsuz sertlik ve şiddet o hatayı düzeltereğine hata yapanı ümitsizliğe sürükler.⁴³⁷ Abdurrahman Şeref Bey'in bu düşüncesi kendisinin eğitimde izlediği yöntemini de göz önünde bulundurarak, kendi dönemine göre orijinal sayılabilir ve günümüzdeki eğitim anlayışıyla paralellik arz eder.

Abdurrahman Şeref yalnızca şefkat ve af çemberini geniş tutarak yapılan hataları yalnız af ile iktifa etmeyip, yapılan kötülöklere bile iyilikle cevap verilmesini tavsiye eder. Böyle iyiliksever, yüksek ahlaklı kimselere hayran olmamanın mümkün olmadığını söyler ve "iyiliğe iyilik her kişinin karı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı"dır der

3)Nezaket

Büyüklere ve özellikle küçüklere şefkat ve nezaketle davranmak, bunu hayat tarzı haline getirmek gerekir. Çünkü nezaketsiz bir ortam içinde büyüyen çocuk büyüdüğünde başkalarına nezaketle davranmayacaktır.⁴³⁸

Uzmanlara göre bazı psikolojik rahatsızlıkların temelinde bile çocuğun büyüttüğü kaygıları ve kişiliğinin rencide edilmesi vardır. Çocukluk çağında çocuğun ihtiyaç duyduğu ilgi beklentisi ve bağımsızlığın negatif davranışlarla baskı altına alınması daha sonraki yıllarda psikolojik rahatsızlıkları tetikler.⁴³⁹

Küçüklerle nezaketle davranmanın birinci yolu onları ciddiye almaktır. Anlattıkları ne kadar çocukça ve bizim için basit olursa olsun onları ciddiyetle dinlememiz gerekir. Baştan savıldığında ve onlara kaba davranıldığında en az büyükler kadar duygulanır ve üzülürler.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 138.

⁴³⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 138.

⁴³⁸ Atlı, *Aile ve Çocuk Eğitimi*, s. 68.

⁴³⁹ Atlı, *Aile ve Çocuk Eğitimi*, s. 75

⁴⁴⁰ Atlı, *Aile ve Çocuk Eğitimi*, s. 73

“Anne babaların çoğu yetişkinlere aşağılayıcı sözler söylediğinde onların kırılacağını, ilişkilerinin zedeleneceğini çok iyi bilir. Ancak aynı şeyi çocuklara yapınca her nedense onların kırılacaklarına ve ilişkilerinin bozulacağına inanmaz. Çoğu çocukların eleştirilmeleri gerektiğini ve üstüne üstlük bunu çocukların iyiliği için çok sık tekrarlamının “iyi anne babalık” görevi olduğunu şiddetle savunur.”

Anne babalar çocuklarını yetişkinleri kabul ettikleri gibi çocuklarının da bir şahsiyetlerinin olabileceğini kabullenmekte zorlanırlar. biri büyükler için öbürü çocuklar için olmak üzere iki farklı dil kullanırlar. Bu düşüncenin değişmesi ve çocukların da yetişkinler gibi bir şahsiyetinin olduğunun kabullenilmesi sadece bedenlerinin küçük olduğunun farkına varılması gerekmektedir⁴⁴¹

Abdurrahman Şeref Bey, insanlara nezaketle davranmayı sadece adab-ı muaşeret kuralı olarak görmez ona göre nezaketle davranmak ahlaki bir vazifedir. Çünkü bu durum insanlığın bir gereğidir. Nezaket aynı zamanda insanlarla olan münasebeti ve muamelatı latif ve hoş bir daire içinde tutarak toplumun ahlaki yapısının ince ve duygulu olmasına tesir eder. Kaba sözden korunmak toplumsal ve bireysel ilişkilerin bozulmasına engel olur. Abdurrahman Şeref, nezaketsizlik ve kabalıkta güzellik bulunamayacağını, kabalığın ilişkileri mutlaka yıpratacağını “Hiçbir canı cinayetini işleyeceğinde süslü halde bulunmaz” örneğiyle gösterir.⁴⁴²

⁴⁴¹ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 139.

⁴⁴² Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 149.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN DİN VE AHLAK GÖRÜŞLERİ

Ahlak bir melekedir. Meleke⁴⁴³ “nefiste iyice yerleşen şekil” demektir. Örneğin cömertlik, haya, edep gibi güzel meziyetler fitraten insanda var ise o güzel özellik insanda ölene kadar kalır. İnsan kötü duruma düşse bile güzel özelliğini muhafaza edebilir. “Ahlakın mühim bir özelliği insan tabiatına iyice yerleşmiş olmasıdır.”⁴⁴⁴

“Ahlak insan nefsinde yerleşen öyle bir melekedir ki fiil ve davranışlar hiçbir zorlamaya ihtiyaç olmadan bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar Ahlak ilmi her şahsın halleri davranışları ile ilgilidir. Ahlak kelimesinin tekili ise hulkur”⁴⁴⁵ Ahlaki hükümlerin neler olduğunu, hükümlerin mahiyetini inceleyen ahlak bilimine nazari(teorik ahlak) denir. Uyulması gereken, ve hayatımızın her alanını kaplamış ahlak kuralları ise ameli yani pratik ahlaktır.⁴⁴⁶Faydalıyı, iyiyi, güzeli haz duymak, mutlu olmak, fayda sağlamak, acıdan kurtulmak için aracı kabul eden ahlak sistemine mutluluk ahlakı, iyiyi amaçlayan yani niyete dayanan ahlak sistemine ödev ahlakı denir.⁴⁴⁷

“Ahlak, insanın bir amaca yönelik olarak kendi arzusu ile iyi davranışlarda bulunup kötülükten uzak olmasıdır. Yine ahlak bir toplumda insanların uymak zorunda oldukları davranış kurallarıdır.”⁴⁴⁸ Ahlak toplumu bir arada tutan manevi bir bağdır. Toplumun devamlılığı ahlaka bağlıdır. Ahlakın olduğu toplumda insanlar genel geçer ahlak

⁴⁴³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 6.

⁴⁴⁴ Kandemir, *İslam Ahlakı*, s. 25-26.

⁴⁴⁵ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 107

⁴⁴⁶ Kandemir, *İslam Ahlakı*, s. 32.

⁴⁴⁷ Hüseyin Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları 2. Baskı, Ankara 1991, s.15-20

⁴⁴⁸ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 1

kaidelerini bilir ve diğer insanların nasıl davranacağını tahmin edebilir. Böylece kendini güvende hisseder.⁴⁴⁹

Ahlak iyi hareketleri onaylar teşvik eder, topluma göre kötü sayılan davranışları ise men etmeye çalışır. Mükemmel insanın nasıl olması gerektiğini, onun için neyin hayır neyin şer olduğunu, insanın hangi davranışlara uyması gerektiğini, yapmazsa sonuçlarının neler olduğunu bildirir. Böylece ideal insanı belirlemeye çalışır. Bunu yaparken de psikoloji, sosyoloji, hukuk ve din ilkeleri ile ilişkiye girer⁴⁵⁰

Toplumu bir arada tutan dinler de büyük ölçüde birer ahlaki sistemdir. İnsanların davranışlarını iyi, kötü diye değer yargılarına göre değerlendirir. Bu değer yargıları her toplumda mevcuttur.⁴⁵¹

Fakat din ve ahlak kurallarının benzeşen ve ayrılan yönleri vardır. Benzeşir çünkü ikisi de kurallar koyar. Ayrılır çünkü dinsiz insanların da ahlaki değerleri olabilir. Allah'a inanan bir insanın inancını yaşamasındaki sebep ahlakilikten daha fazla sebepler içerir. Din ahlaka göre daha şümulüdür. Örneğin adam öldürme ahlaki açıdan kötü dini açıdan hem kötü hem günahdır. Dindar bir insan aynı zamanda ahlaklıdır. Çünkü din ve ahlak iç içedir.⁴⁵²

Abdurrahman Şeref Bey ahlakı mütekaddiminin (eski alimler) ağzından tasnif etmektedir. Ve ahlakı açıklaması ahlakı tasnif etmekten ibarettir.

Onlara göre ahlak, ahlak-ı hasene (güzel ahlak) ve ahlak-ı kabiha (çirkin ahlak) olmak üzere iki kısma ayrılır.

Ahlak-ı hasene ise hikmet, iffet, şecaat ve adalet olmak üzere dört bölüme, bu bölümlerin her biri birçok bölümlere ayrılır.⁴⁵³

Abdurrahman Şeref Bey'e göre mesela hikmet, hak ile batılı, iyi ile kötüyü, güzel ve çirkin ayırt etmeye zihni alıştırıcı güzel bir haslet olup, ifratı olan şeytanet gibi kötü fiiller ve tefriti olan cahillik ve anlayışsızlık utanılacak fiillerdendir. Yine

⁴⁴⁹ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 1-2

⁴⁵⁰ Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi'de, Aile*, s. 6.

⁴⁵¹ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 1-2

⁴⁵² Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile*, s. 8-9.

⁴⁵³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 55.

aynı şekilde şecaat (yiğitlik, cesaret) güzel bir ahlak olup ifratı olan kör cesaret ve tefriti olan korkaklık kötü ahlaktan sayılır. Yine iffetin tefriti de şehveviyettir.⁴⁵⁴

Abdurrahman Şeref Bey öncelikle insanın vazifelerini ele almış ve insanın vazifelerini sosyolojik olarak beş sınıfa ayırmıştır. Buna göre:

1- İnsan başta kendi nefesine karşı birtakım vazifelerle mükelleftir. Robinson gibi diğer insanlardan soyutlansa bile bu vazifelerin mükellefiyetinden kurtulamaz. Bu duruma “vazayif-i nefsiyye” (Nefis vazifesi) denir.

2- İnsan toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Doğduğu evde annesi, babası, kardeşleri, akrabası daha sonra eşi, çocukları ile maddi manevi bir münasebet içindedir. Bu durum “vazayif-i beytiyye” (Aileye olan görevler) diye isimlendirilir.

3- “Aileler de yalnız yaşamazlar. Bir yere gelerek köyler, şehirler, memleketler ve devletler teşkil etmişlerdir.” İnsanın sahip olduğu mala mülke ve toprağında yaşadığı devlete karşı da bir takım vazifeleri vardır ki bunlara da “vazayif-i medeniyye” (Toplumsal vazifeler) denir.

4- İnsanlar memleket, hükümet, mezhep, milliyet, farkı göz önüne alınmazsa hepsi kardeşirler. Onları insaniyet adı altında bir sınıfa dahil edebiliriz. İşte o zaman diğer insanlara karşı da bir takım vazifeleri olur ki buna da “vazayif –i insaniyye” (İnsanlık vazifesi) denir.

5- İnsanı yaratan ve bunca nimeti kendisine veren bir yaratıcısı vardır. O’na karşı da birtakım kulluk vazifesi vardır ki buna da “vazayif-i diniyye” (Dini vazifeler) denir.⁴⁵⁵

A. Kişinin Kendine Karşı Görevleri

a) Yaşamın Vazgeçilmezliği

Abdurrahman Şeref Bey, diğer insanlara karşı birtakım vazifeleri olan insanın kendisine karşı bir vazifesinin olamayacağını, çünkü bir insanın hem alacaklı hem de borçlu olamayacağını savunanların görüşlerine katılmamaktadır. Abdurrahman Şeref’e göre insan bütün hemcinslerinden soyutlanmış olsa bile yaratılış gayesinin gereklerini yerine getirme mükellefiyetinden kendini kurtaramaz. Çünkü insan

⁴⁵⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 56.

⁴⁵⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 58-59..

nefsine karşı bazı mükellefiyetlerle bağlıdır. İnsan boş bir adaya atılmış olsa bile bu vazife arkamızdan bizi takip eder. İnsan bu görevle kendisi kendini görevlendirmedeği gibi bu görevi istediği zaman feshedemez.⁴⁵⁶

Abdurrahman Şeref Bey nefis vazifesini, insanın cisim ve ruhtan oluşması dolayısıyla insanın cismine olan vazifeleri ve ruhuna olan vazifeleri olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Bu tasniften sonra Abdurrahman Şeref Bey kişinin cismine ve ruhuna zarar veren intihar olayına geniş yer vermektedir. “... birinci kademedede vucud-i cismi ve akliyi bir anda mahveden muntahar (intihar eden) ile kavgaya tutuşuruz. Hatta intihar şöyle dursun kuvayi cismaniye ve ruhaniyemizi zayıflandıracak surette bir uzvumuzu kat ve tahrip etmek dahi katiyen merduttur” bu şekilde kendimizi vazifemiz dışında yok eder veya uzuvlarımızın fonksiyonlarını eksiltmek suretiyle başkalarına muhtaç oluruz. Oysa kendimizi eksiltmek değil artırmak ve mükemmelleştirmekle görevliyiz. Demek suretiyle herhangi bir uzvumuza zarar vermeye ve intihara kesinlikle karşı çıkmaktadır⁴⁵⁷

Abdurrahman Şeref'e göre intiharın başlıca sebebi vücudun uğradığı eziyetlerden ziyade ruhun kederidir. Kişinin intihara kalkışmasının ve cesaret etmesinin başlıca yardımcısı da alkollü içkilerdir. Fakat kaderin hükmüne ve Hakk'a itimadı olan insanlar bu derece ümitsizliğe düşmezler.⁴⁵⁸

Abdurrahman Şeref, İslam dinine göre insanın kendini katletmesinin başkalarını katletmesinden daha çirkin bir olay olduğunu belirtmektedir. Kendisini bir alet ile öldürene cehennemde o alet ile azap edileceği hadislerde belirtilmektedir. Nitekim kendisini öldürenin cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı tartışmalı bir konudur. Çünkü Peygamber Asr ı Saadette intihar eden bir kişinin cenaze namazını kılmamıştır.⁴⁵⁹ Abdurrahman Şeref Bey intihar edecek kişinin sorabileceği bütün sorulara cevap vererek neden intihar edilemeyeceğini açıklamaktadır:

⁴⁵⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 59.

⁴⁵⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 60.

⁴⁵⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 60.

⁴⁵⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 61

Abdurrahman Şeref Bey'e göre insan ilk olarak nefsinin mutlak sahibi ve hakimidir. Fakat bu hak olan tasarrufu kendini hayra yönlendirmekten ibarettir. Yine insanı besleyip büyüten akrabasının, ahabplarının, mülk ve devletinin hatta bütün insanların kendi üzerinde hakları vardır. İntihar etmek onlara olan şükran borcunu ödememek ve inkar etmektir.⁴⁶⁰

Onlar bizi terk edip yalnız bırakmış olsalar bile bizim de vazifelerimizi terk etmemiz gerekmez. Çünkü sadece bizi tanıyanlara bize emek verene borçlu değiliz. Gelecekteki nesle de borçluyuz. Bu gün hiç tanımadığımız adamlardan faydalanmaktayız.⁴⁶¹

Hasta ve hiçbir işe yaramaz durumda ve diğerlerine faydasız bir insanın bile intihar etme gibi bir mazereti olamaz. Çünkü acılara ve elemlere cesurane bir şekilde sabır eden kimse bu sabrından büyük fazilet elde etmiş olur. İkincisi kişi çocuklarına kendisine hizmet etme ve kendini örnek alma fırsatı vermiş olur. Hem kendini katledecek derecede ruh ve beden cesaretine sahip olan kişi kendini dünyada barındırmak için bir sebep bulabilir. Böylece çocuklarını kendine hizmet etme fırsatından külliye mahrum etmemiş olur.⁴⁶²

Abdurrahman Şeref Bey illetli ve faydasız bir uzvun katline cevaz veriyorlar da niçin büsbütün faydasız olan vücudun katline cevaz vermiyorlar? Sorusuna illetli bir uzvu katletmek vücudun geri kalan kısmını kurtarmak içindir. Oysa insan kendisini bir karakol neferi gibi addetmelidir. İzin gelmeden yerini terk etmesi büyük günahdır. Ayrıca hastalık ve maraz Allah-u Teâla'nın şanından değildir. İnsanın başına gelen birçok olumsuzluk, haysiyetsizlik insanın kendi ihmali veya hatası yüzündendir. Eğer ecel emri gelmemiş ise elemler ve hastalıklar ya tahammül edilebilir bir dereceye iner veyahut da büsbütün geçer. Şeklinde cevap vermektedir.⁴⁶³

Abdurrahman Şeref Bey insanın canına kıymasını tamamen dini açıdan değerlendirmekte ve intihar edecek kişiye dini deliller sunmaktadır. Ve şöyle demektedir:

⁴⁶⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 61-62.

⁴⁶¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 62.

⁴⁶² Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 62.

⁴⁶³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 63.

“Hükemadan biri intihar teşebbüsünde bulunana şu yolda hitap ediyor: “ey yas ve işret deminde sırf kendini kurtarmak emeli ile binayı ilahiyi tahrip eden müntehir! Başka türlü ve daha iyi yolda kendini kurtarmaya say edemez mi idik? O demde perdeyi zellam gözlerini satretmiş olur. Bu fillinden dolayı düçar olacağın mesuliyet ve yarın huzuru Hakk’da çekeceğin azap gözüne görünmez, fakat bir gün daha yaşasam ve bir günceğez daha halıkı Teala hazretlerine ibadet etsem ve ifai vezai fi ubuviyetimi bir günceğez daha temdit eylesem fikri niçin kalbine tevarüt etmiyor. Fiili intihara teşebbüs anında, ölmeden bir iyilik daha edeyim, varayım bir fakiri bineva ve muhtacı muavenet kimse bulayım. Ona ne kadar cüz’i olursa olsun bir ianede bulunayım de ve git öyle birini ara. Her defasında böyle hareket edersen görürsün ki sende dahi dünya da bütün bütün beyhude değilmişsin. Senden ziyade muhtaç olanlara hizmet ettikçe ve vacibi Teâla’ya bir günlük ibadeti daha kendine mevcibi fellah ad eyledikçe kalbin niyatıhaseneye açılır ve nuru hak kararmış olan gözlerini aydınlatır.” Ayrıca intihar edecek kişinin hiçbir mazeretinin olmadığını, muharebelerde gösterilen fedakarlığın ise intihardan sayılmadığını ve övülen yiğitçe davranışlardan olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁴

b) Çalışma Zorunluluğu

Abdurrahman Şeref Bey’e göre İnsanın maddi manevi çok sayıda ihtiyacı vardır. Beden ve fikir sağlığını korumak, geliştirmek insanın maddi ihtiyaçlarının da elde edilmesiyle mümkündür. Maddi gelirden mahrum ve yarını garanti altında olmayan kimse günlük kuru ihtiyaçlara mahkum olur ve bütün benliğini saran maişet endişesi nedeniyle akli melekelerini geliştirme mecalini kendinde bulamaz. Kar ve kazancın daimi esiri olan insan geleceğini garanti altında hissetmez. Çünkü insan cismi ve ruhu için maddi kazançlara ihtiyaç duyar. Aynı zamanda herkesin ihtiyacı da bir değildir. İhtiyaçlarda nesebin, akran ve emsalin tesiri de tesiri vardır.⁴⁶⁵ Ayrıca kişinin bulunduğu çağın, yaş durumunun, yaşadığı muhitin hatta kişiliğinin bile ihtiyaçlarında etkisinin olması doğaldır.

Abdurrahman Şeref, çalışmadan hiçbir şeyin kazanılmayacağını ülemadan birinin şöyle dediğini belirtmektedir: “İnsan çıplak dünyaya gelmişti fakat dünya büsbütün çıplak değildi. Beşerin bir kısmı mahluk, bir kısmı ilkel durumda idi. Fakat insanın onlardan yararlanması için bir şekilde emek ve çaba harcaması gerekmektedir

⁴⁶⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 64-65

⁴⁶⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 77-78.

idi. Bu bakımdan insanın bir ağaca çıkıp onun meyvesini koparıp yemesi bile bir emek ve kazanç değil midir? Çalışıp kazanmakla ilerleme hasıl olduğu gibi, ilerleme ile de çalışmanın önemi şekli ve çeşidi arttı. İnsan akıl ve zekası, iradesi sanatı sayesinde mevcut unsurları hakimiyeti altına aldı. Eğer çalışmasaydı insanın ihtiyaçlarını karşılaması hayvanların derecesinde kalırdı. Çünkü insanlar ancak çalışmaları ve kazanmaları sonucunda yaşayabilirler⁴⁶⁶ Ayrıca dinimiz de çalışıp kazanmayı başkasına yük olmamayı emretmektedir⁴⁶⁷

Abdurrahman Şeref'e göre çalışma ve kazanma sonucu insanda bir sevinç düşüncesi hasıl olur. Çalışma genel geçer bir kanundur, zengin bile bu kanunun dışında değildir. Servetini korumak için güzel bir idareye ve malını muhafazaya ihtiyaç duyar. Bedenen o kadar aktif olarak çalışmak zorunda olmasa bile zihnen çalışır durumdadır.

Aynı zamanda çalışıp kazanmak beden ve ruhun gelişmesine hizmet eder. Çalışıp kazanmakla meşgul olmak ruh ve beden için faydalı bir idman ve jimnastik hükmündedir. Münasip bir işle uğraşan ve çalışıp kazanmaya alışan azalar dinlenme zamanlarında da layıkıyla dinlenir ve bu durumdan lezzet alır. Kemal ve noksanlık bakımından biri diğerinin tamamlayıcısı durumunda olan beden ve ruhtan biri diğerinin sıhhat ve kuvvetinden diğeri de berikinin duruluk ve selametinden faydalanır.

Sonuçta azaları faal olan bir vücut muntazam ve olgun bir hayata malik olmuş olur. Faaliyetin zıddı olan tembellikte ise insan bir yorgunluk, bir bitkinlik, bir iştahsızlık hisseder. Hayatından bir tat ve lezzet alamaz olur. Tembel bir kimsenin bedeni ve ruhu bu durumdan kurtulmak şöyle dursun mevcut güzel hasletlerini de kaybeder.⁴⁶⁸

Abdurrahman Şeref'e göre çalışma ve kazanmakla insan geleceğini garanti altına alarak kendi saadetine hizmet eder. Ayrıca çalışan insan istirahat anında sakin ve lüzumlu insan kabilindedir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 78-79.

⁴⁶⁷ Bkz. Çalışmakla ilgili ayetler: Nisa,32; Kasas, 77; Şuara, 20; Necm, 38-42; Leyl, 4.

⁴⁶⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 79.

⁴⁶⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 80.

Abdurrahman Şeref çalışmanın dini açıdan da gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu konuda, insan çalışmasıyla ilim ve servet sahibi olarak kendini bahtiyar hisseder. Ameliyle Halık ve Hakk'ı, adalet ve meşruiyeti bilir. Kendi iradesini Tanrı'nın iradesine bağlar. Böylece muhtaçlara yardım eder, hayırlı ve faydalı bir insan olarak vazifesini icraya muvaffak olmuş bir kulun rahatlığıyla yuvasında mesut olur, demektedir.⁴⁷⁰

Fakirlik ve zorluk tahammülü zor bir durum olup, bu hale düşeni birtakım istenmeyen olaylara ve fenalıklara sevk edebilir. Bu durumun çaresi ancak çalışmaktır.⁴⁷¹

Abdurrahman Şeref çalışmayı aile açısından da değerlendirmiş, bu değerlendirmesinden Abdurrahman Şeref'in ailedeki rol dağılımına bakışı hakkında ve Abdurrahman Şeref'in yaşadığı dönemin aile yapısı ile ilgili bilgi edinebiliyoruz. O bu konuda şöyle demektedir:

“ Say ve amel intizamı beyte tesiri azim icra eder. Her gün vazayifini hasan ifa eden bir reis aile ve ya efrat-ı ailenin mükellefini tatlı bir yorgunluğa, vakarlı bir neşe ile hanelerine avdet eylerler. O aile de bil mukabile kendileri için çalışan bu gayretli erkekleri kemali muhabbet ve hürmetle kabul eder, her kes ala meratibihim hizmetlerinde kusur etmemeğe gayret ve haklarında ibraz memnuniyet mahmideteyler. Bu vecihle aile bir muhabbeti mütekebileye, bir intizamı tamme nail olarak mesut olur.”⁴⁷²

Abdurrahman Şeref Bey'in buradaki değerlendirmesinden o dönemdeki klasik rol dağılımı yani erkeğin dışarıda ailesi için çalışan, para kazanan ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayan ailenin reisi bir birey olduğunu anlıyoruz. Diğer bireylerin özellikle kadının ise dışarıda çalışan ve para kazanan bireyler olmadığını ve erkeğe ailenin reisi olarak hürmette, muhabbette ve hizmette kusur etmemeleri gerektiğini anlıyoruz. Bu durum ile yani Abdurrahman Şeref'in savunduğu aile ile günümüzdeki aile yapısı ve ailedeki roller birebir örtüşmemektedir. Günümüzde kadının iş hayatında yeri giderek artmaktadır. Dolayısıyla tam manasıyla olmasa da günümüzdeki kadının ailedeki söz hakkı ve sorumluluğu artmaktadır.

⁴⁷⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 80

⁴⁷¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 80.

⁴⁷² Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 80-81

Abdurrahman Şeref'e göre çalışıp çabalamayı terk edip evinde oturan aile reisleri ve büyüklerinin aileleri birçok sıkıntıya maruz kalırlar. Evlerinde boş oturan aile erkekleri çoluk çocuğunun her kabahatini görürler. Aile üyeleri birbirlerine olan saygılarını yitirirler. Bir de temel ihtiyaçların karşılanmaması buna eklenince aile için felaket olur

Çalışmanın memleketin aşayış ve huzuruna da büyük etkisi vardır. Çalışmanın tadını almış, alın teriyle kazanmaya alışmış olan insanlar daima işiyle gücüyle meşgul olmak isterler. Memleketin asayişinin ve kendi rahatlarının sekteye uğramasını kesinlikle arzu etmezler. Böylece devletin asayiş ve ekonomisine katkıda bulunurlar. Halbuki meşru dairede çalışıp mertçe maişetini temin edemeyen insanlar asalak geçinmek isteyerek halkın malına göz diktikleri gibi devlete de her açıdan yük olurlar. Hatta bunların becerikli ve kurnaz olanları dolandırıcılık, yankesicilik, daha zalim olanları eşkıyalık gibi uygunsuz yollarla halka zarar verirler. Memleketin emniyet ve asayişini ihlal ederek genel ticaret ve serveti zarara uğratırlar. Devlet bunların şer ve belasından kurtulmak için bir hayli servet ve fedakarlık sarf etmeye mecbur olur. Buradan da anlaşılıyor ki işiyle gücüyle meşgul olan insanlar diğer inanların huzuru ve güvenliği, devletin asayiş ve ekonomisi için büyük güvencedir.⁴⁷³

Abdurrahman Şeref Bey'in yapmış olduğu tespitler daha da önemi artmış bir vaziyette günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Her gün televizyon ve radyo haberlerinde gazete manşetlerinde işsizliğin neden olduğu hırsızlık olaylarını, aile dramlarını, işsizliğin sebep olduğu problemler nedeniyle işlenen cinayetleri, geçirilen cinnetleri duyuyor ve görüyoruz. Özellikle hırsızlık nedeniyle insanlar evlerinde kendilerini rahat hissedememekte hatta canlarını emniyette hissedememektedirler. Öyle ki devletler sağlığa, eğitime ve kalkınmaya ayırması gereken bütçelerinin bir kısmını ülkenin asayişine ve güvenliğine ayırmaktadır. Yine günümüzde bir ülkenin gelişmişliği de işsizlik oranıyla doğru orantılı kabul edilmektedir.

Abdurrahman Şeref'e göre elde edilen kazancın bir kısmı ise tasarruf edilmelidir. Çünkü bütün kazancını tüketen bir insan gelecekte asla emin olamaz. Hayat meşgalesi içinde her türlü tehlikeye maruz kalabilecek olan insan tasarruftan

⁴⁷³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 81-82.

nasıl müstağni olabilir? “İştten artmaz dişten artar” sözü tasarrufun esasıdır. İnsan vücudunun sıhhat ve kuvveti en verimli olduğu gençlik günlerinde kazancının bir kısmını tasarruf ederse, istikbalden emin olur ve ihtiyarlık günlerinde en azından ekonomik olarak rahat eder. Vakti zamanında tasarrufa riayet etmeyenler yaşlılık zamanlarında namerde avuç açacak hale gelir. İstikballerini düşünmeyenler kendilerine acımamışlar demektir. Bu kişilerin yaşlılık günlerinde de merhamet dilenmeye hakları yoktur.⁴⁷⁴

Abdurrahman Şeref Bey’e göre yerine göre tasarruf edebilen kişinin yeri geldiğinde de eli açık olabilmelidir. Abdurrahman Şeref, Beşeriyete yardım etme imkanına sahip olduğu halde en az birkaç kişinin ihtiyacını karşılamayanları namertlikle nitelendirmektedir. Yardımlaşmanın medeni kanunda yeri olmasa da bu durum genel geçer bir ahlak kanunudur. Yardım edenin verdiği mal itibar, hürmet, hüsn-ü zan gibi insanın hemcinsinden beklediği en büyük mükafatları kazandıran bir sermayedir. Bu açıdan bakıldığında yardımlaşmanın zarar edeni yoktur. Her konuda olduğu gibi bu konuda da itidalden ayrılmamak cömertlik adı altında saçıp savurmamak ahlaki bir kuraldır.⁴⁷⁵

C) Evlilik

Yaratılış itibariyle tek başına yaşayamayan insanın hayatta birçok şeye, para, mal, mülk, eşya, neslin korunması için eş, neslin devamı için çocuklar, çocukların eğitilmeleri, barınmaları için aileye ihtiyaç duyar.⁴⁷⁶

Küçük bir sosyal kurum olmasına rağmen büyük bir misyon üstlenen aile insanlığın temeli, toplumun çekirdeği olduğu gibi insanlığın karakter özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadır. “Hatta denilebilir ki, aile sadece beşeriyetin değil aynı zamanda medeniyetin de ilk kaynağı sayılmaktadır.”⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 82

⁴⁷⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 83.

⁴⁷⁶ Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi’de Aile*, s. 97-98.

⁴⁷⁷ Musa Kazım Yılmaz, *İslami Aile Kurumu ve Fertlerin Sorumlulukları, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 21

İnsan diğer varlıklardan farklı kılan güzel hasletler sadece okul ortamında bireye bir şeyler aktarmakla öğrenilmez. Bu değerler önce taklit halinde, sonra prova edilerek meleke haline gelebilir.⁴⁷⁸

“Allah’a ve yakınlarımızdan başlamak üzere bütün insanlara karşı vazifelerimizi aile ocağında yaşayarak öğrendiğimiz gibi şahsiyetimizi oluşturan başka davranışları, bizimle diğer varlıklar arasındaki münasebetleri de aile mektebinde öğreniriz.” Güzel davranışları önce telkin yoluyla sonra da kendimize mal ederek içselleştiririz. “Aile, kişiyi dinin istediği ferdi ve içtimai olgunluğa eriştirmek, mükemmel bir ahlaki şahsiyete sahip kılmak için vazgeçilmez bir müessesedir.”⁴⁷⁹

Bu güzel davranışlar okuldan ziyade ailede öğrenilir. Çünkü sadece bilmek yetmez, uygulama gerekir. Uygulayarak kendimize mal etmemiz gerekir. Ailede duygusal taraf daha hakim olduğundan, çocuk ailesine duygusal olarak bağlı olduğundan onların telkinlerini daha kolay alır.⁴⁸⁰

Dinimiz de toplumda ailelerin oluşmasını yeni nesillerin aile içinde geleceğe hazırlanmalarını teşvik etmektedir. Kur’an’daki bazı ayetlere göre⁴⁸¹ evlenmek suretiyle eşler birbirini tamamlayıp yeni nesillerin oluşmasına sebep olurlar. “Evlilik insan tabiatının gereğidir. Evlenmekten kaçınan kimseler farkında olmadan kendilerini huzursuzluğa ve yalnızlığa terk etmekte, yaratılışının gereklerine aykırı hareket etmektedir.”⁴⁸²

Abdurrahman Şeref Bey evliliği, “bir kadınla bir erkeğin kendi rızalarıyla vücutlarını ve yaşayışlarını birbirlerine bağlamalarıdır.” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre evlilik tabii ihtiyaçların, insan tabiatına yerleştirilmiş sosyal ihtiyaçların ve karşılıklı muhabbetin bir ürünüdür.⁴⁸³

Abdurrahman Şeref evliliğin ve dolayısıyla ailenin toplum, neslin devamı, çocukların eğitimi ve toplumun kültürünü öğrenmesi için gerekli olduğunu belirtmekte ve

⁴⁷⁸ Kandemir, *İslam Ahlakı*, s. 198.

⁴⁷⁹ Kandemir, *İslam Ahlakı*, s. 199.

⁴⁸⁰ Kandemir, *İslam Ahlakı*, s. 198-199.

⁴⁸¹ Bakara, 2/187, Rum, 30/21, Araf, 7/189, Furkan, 25/74.

⁴⁸² Kandemir, *İslam Ahlakı*, s. 201.

⁴⁸³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 83-84.

“İzdivaç aileyi teşkil eder aileler de cemiyeti teşkil eder. Ailelerin nifakı memlekete tesir eder. İzdivacatın azalması o cemiyeti zayıflatır tekessürü ve ailelerin hüsnü muaşeretini o cemiyete kuvvet verir. Her izdivaç azayı cemiyeti biri birine bağlayan muhkem bağlardan biridir. Evlat ailenin mahsulüdür. Ailede hüsnü muaşeret varsa çocuk iyi bakılır ve iyi terbiye olunur yoksa hızlan ve harmana mukarin olur. Çocuk büyüyüp de adam olunca eğer ailesi nezdinde ahlak-ı hasene kispetmişse devlet onun hüsnü halinden müstefittir. Eğer aile perişan hal ise yetişen çocuklar terbiyece nakıs olacağından memleket için kuvveyi-i faile ve muhassile olacağına bir bar-ı giran ve bazen de def-i lazım şerh ve zarar membaı olur.” Demektedir. ona göre sağlıklı nesillerin devamı hatta devletin bekası için bile sağlıklı evlilikler ve aileler gereklidir.⁴⁸⁴

Abdurrahman Şeref Bey’e göre, evliliğin ehemmiyeti ve lüzumuna dair ayet ve hadisler Kur’an ve Nebi’de şerefini bulmuştur. Hangi din ve mezhebe ait olursa olsun milletlerin evlilik müessesesi kanunların en önemli kısmında yerini almıştır. Çünkü yalnız başına bir insan eksik insandır. Bir vücudu tam husule getirmek için bir eşe ihtiyaç vardır. evlilik halinde hayat yükü hafifler ve kolaylaşır. Sıkıntı ve kederler bölünür. Zevkler ve mutluluklar katlanarak artar. Yaşam dört elde bulunduğu için düzene girer. İktisatlı ve güzel idare ailenin refahını ziynetlendirir. Nikahtan sonra kendini bir baba addetmeye başlayan erkeğin çalışmaya ve kazanmaya olan isteği artar. Cenab-ı Hak da onun emeğini bereketlendirir.⁴⁸⁵

Abdurrahman Şeref Bey evlilik olayına erkekler açısından bakmakta evlilik müessesesini Kur’an ve hadislerde yer alan dini hükümler açısından değerlendirmektedir. Klasik ahlak eğitimcilerinin evlilik hususundaki görüşleri ve Abdurrahman Şeref’in yaşadığı dönemin sosyal yapısı göz önünde bulundurulursa bu görüşlerin orijinal bir tarafı olmamakla birlikte normal karşılanması gerekir.

Bekar insan ise eşsiz ve yardımcısızdır. Cisminin ihtiyacı olan bakıcısı ve sıkıntı ve ıstırap zamanlarında sıkıntısını paylaşacak bir dert ortağı yoktur. O kişi evliliğin ve çoluk çocuğun tadını tadamamış, hayatın zevklerinden mahrum kalmış, kendisi gittikten sonrada vücudundan geriye bir şey bırakmamıştır.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 93.

⁴⁸⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 84.

⁴⁸⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 85.

Abdurrahman Şeref Bey'e göre evlilikten alınacak haz ve evliliğin letafeti evlenilen kişinin ahlakı ve tabiatı ile ilgilidir. İyi bir kadına sahip olan kişi dünyanın hazinedarıdır. Fakat onu bulmak o kadar kolay değildir. Bununla beraber erkek, eş seçimi konusunda bazı tecrübelerden yararlanırsa bu konuda isabet etmiş olur.⁴⁸⁷

Abdurrahman Şeref, evlilik olayında genel kurallara göre erkeğin talep eden kadının ise talep edilen olması gerektiğini, Avrupa kanunlarında olduğu gibi evlenecek erkeğin yaşının en az yirmi beş olması gerektiğini, hiç olmazsa eşine kuru ekmek yedirecek ve eşinin en zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir güce ve kazanca malik olması gerektiğini, ilmen ve terbiyeten kendinden aşağı derecede olan eşini kusurlarına bakmadan idare edebilecek, kendi istediği hal üzere yönlendirebilecek sabır ve metanete sahip olması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁸⁸

Abdurrahman Şeref, kadının ise sağlıklı olması gerektiğini, kadının bedeninin halinin ise görüşlerine itimat ettiğimiz bir yakınımızdan öğrenilebileceğini, kadını görmekle bir şey kazanamayacağımızı savunmaktadır. Kadının ahlaki özelliklerinin cismani özelliklerinden önemli olduğunu, bunun ise tespit edilmesinin kolay olmadığını, bunu ise kadının kendisinden ziyade ebeveyninden, mürebbilerinden, büyüdüğü ailenin hal ve şanından tetkik ederek öğrenebileceğimizi belirtmektedir.⁴⁸⁹ Abdurrahman Şeref ahlak ve evlilik hususunda genellikle dinin emirlerine uygun açıklamalara yer vermektedir. Kadınların seçimi konusunda da peygamberimizin, güzel ahlaklı kadının tercih edilmesi tavsiyelerine uygun hareket ediyor görünse de yine peygamberimizin, evlenilecek kişinin görülmesi gerektiği hususundaki tavsiyeleriyle uygun düşmemektedir. Bu durum Abdurrahman Şeref'in, Asr-ı Saadet'teki uygulamaların aksine görüşleri ifrat ve tefrite varan Gazali gibi İslam alimlerinden etkilendiğini göstermektedir.

Abdurrahman Şeref kadının eğitim durumuna da değinmektedir.

“... kadında çendan malumat aramakta fayda yoktur. Hatta kudemanın kavli muhtarınca erkeği taşrada bulunduğu vakit ona mektup yazabilecek kadar ve muamelatı ruzmerrede lazım olduğu mertebe hesap ve kitap kafidir. Lakin mehasın-ı ahlakiye ve güzel bir terbiye lazımdır? Hakkıyla hanesinin hizmetini gören bir kadına vaktini roman okumakla

⁴⁸⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 85.

⁴⁸⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 85

⁴⁸⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 85-86.

ve ya rasaddat-ı nücumiye ile emrar eden kadını tercih eden erkek çok yoktur zan olunur. Hususen ki bizden alem olan kadının tahtı kahrında yaşamak bir beladır.”⁴⁹⁰

Bunu söylemekle birlikte Abdurrahman Şeref Bey 1921 yılında Vakit Gazetesinde “Kadınlarımız ve Terbiye-i Nisvan” adlı yazısında, kız çocuklarına erkekler gibi okuma şansının verilmediğinden, ilkokuldan sonra kızların eğitim hayatlarının sona erdiğinden, erkekler gibi kızların da eğitilmesi için gerekli alt yapının hazırlanmasının geciktiğinden şikayet etmekte ve daha önceki kadınların eğitimi ile ilgili fikirlerinden “Pederlerimizin kavline göre diye söz etmektedir. Ona göre artık “kadınlarımızı çok okutuyoruz” diyenler azalmış, kızların eğitim hayatındaki başarıları ortaya çıkmıştır.⁴⁹¹ Yine ona göre kadınların okumaması toplum nazarında toplumun geleceği ve yeni nesillerin terbiyesi açısından tehlikelidir.⁴⁹²

Abdurrahman Şeref Bey’in kadınların eğitimi konusunda iki farklı görüş beyan etmesindeki sebep onun yaşadığı döneme gelinceye kadar geçen eğitim süreci ve kadınların eğitim geleneği olmalıdır Osmanlı’nın son dönemine gelinceye kadar geçirilen eğitim sürecine bir de kadınlar ve kız çocukları açısından değerlendirmek yerinde olacaktır.

Osmanlı’da kız çocuklarının eğitim ve öğretimine az da olsa değer verilmiş nadir de olsa gerekli dini eğitimi almakla birlikte şiir, tasavvuf, edebiyat ve sanat alanında ustalaşan kadınlar mevcuttu.⁴⁹³ Fakat “eğitim tarihinde kızların eğitimi sistemli olarak, çok geç ele alınmıştır. Kızların sistemli eğitimi ilk defa Rönesansla başlamaktadır: hem de özellikle asil kadının eğitimi şeklinde ele alınmıştır. Ondan önceki devrelerde ‘eğitim’ yalnızca erkek çocuklarının eğitimi şeklinde kabul edilegelmiştir. Bu husus da ataerkil aile geleneğinin bir sonucu olarak belirlenmiştir”

“Bu akım 16. ve 17. Yüzyıllardan itibaren İngiliz ve Fransız kültür çevrelerinde ilk defa sistemli olarak başlamıştır. Özellikle F.d.S.d.M. de Fenolen

⁴⁹⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 86

⁴⁹¹ Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 82.

⁴⁹² Demiryürek, *Tazimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 83
Abdurrahman Şeref Bey’in Maarif Nazırı iken Meclis’te yaptığı bir konuşmada da “Her yerden muallime istiyorlar, Biz inas mektebi isteriz diyorlar ki, hakları da vardır” şeklinde konuşmaktadır.

⁴⁹³ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, 384.

(1651-1715) tarafından işlenmiştir.” Daha sonra gelişen şartlara, eğitim imkanlarına modernleşmeye kadın hareketlerine bağlı olarak bu konu gündeme gelmiştir⁴⁹⁴

Osmanlı’da ise kızların da devlet eliyle eğitilmesi fikri ilk olarak Tanzimat döneminde olmuştur. Yayınlanan bir nizamname ile 6-11 yaşlarındaki kız çocuklarının sıbyan mektebine mecburi olarak devam etmesi, okulların bir kısmının kızlara tahsis edilmesi öngörülmüştür.⁴⁹⁵

Yine bu nizamnameye göre özellikle büyük şehirlerde öğrenim süresi dört yıl olan kız rüştiyeleri açılacak, bu okullarda din, yazı, Osmanlıca, Arapça Farsça, geometri, tarih, coğrafya, musiki ve beden eğitimi okutulacaktır. Bütün kız okullarının öğretmenleri hanım olacaktır. Bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak için de İstanbul’da 1870 yılında Daru-l Muallimat açılmıştır⁴⁹⁶ Bu nizamname ve okulların açılması kızların eğitimi ve kadının sosyal hayata atılması için önemli olmuştur.

Kadının eğitiminin ciddi bir problem olarak ele alınması ise II. Meşrutiyet dönemine rastlar. Bu dönemde kadının toplumdaki yeri ve sosyal statüsüne eğilen, kadının eğitimden geri kalmasını, sosyal sorunlara, erkeklerin halet-i ruhiyelerine yabancı kalmalarını eleştiren, bu duruma çareler arayanlardan biri de Halide Edip’tir. Feminizm hareketlerini de irdeleyen Halide Edip, belli bir eğitime tabii tutulmadan kendilerine verilecek hakları elde eden kadınların bu hakları bilinçli bir şekilde kullanamayacaklarını, bu hakların kimi kadını mutaassıp ellerde köle yaparken kimisi de süslü bir kukladan ileri geçemeyeceğini savunmuştur. Ona göre çözüm

⁴⁹⁴ Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 148.

⁴⁹⁵ Faruk Bayraktar, *İslam’a Göre Kadının Eğitim Öğretimi, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 83.

⁴⁹⁶ Faruk Bayraktar, *İslam’a Göre Kadının Eğitim Öğretimi, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 83. Bu okulda ilk yıl haftada iki saat ikinci ve üçüncü yıl haftada bir saat meslek dersleri okutulmuştur. Bu dersler “usul-i tedris” ya da “usul-i talim” ve mektep idaresi hakkında derslerdi. Bkz. Binbaşıoğlu, *Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, s. 24. Kız öğretmen okulunun açılışında bir konuşma yapan Maarif Nazırı Saffet Paşa, özetle, insanlar doğduğu günden okula gidene kadar annesi tarafından eğitildiğini, bizim kadınlarımızın Avrupa’nın çeşitli okullarında çalışan kadınlardan hiçbir farkının olmadığını, kadının eğitimini dinin engellemediğini, kaldı ki eğitime engel bulunduğu için geri kalındığını vurgulamaktadır. Bkz. TV, 1217 (15 Muharrem 1287) “Bu önemli bir konuydu; çünkü bir nazır ilk kez açıkça kızların okumasının dine aykırı olmadığını dile getiriyordu” Cavit Yalçın Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, s. 28. Ayrıca krş. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 245, 539

kadının Frenk taklitçiliğinden uzak, vatan ve millet ideallerine sahip hür ve güçlü iradeyle yetiştirilen kadınlarda ve bunların yetiştireceği çocuklardadır.⁴⁹⁷

Kadınlara ilgili gelişmeler devam etti.

“...19. yüzyılın sonlarında doğrudan doğruya kadın eğitiminden söz eden ‘Terbiye-i Nisvan’ (kadınların eğitimi) adlı bir kitap yayımlanmıştır. 107 sayfalık bu kitapta, zamanına göre, oldukça ileri eğitim bilgileri veriliyor”⁴⁹⁸

Kızlar için İnâs Dâru’lFunûnu adındaki süresi üç yıl olan ilk yüksek okul 12 Eylül 1914’te açıldı. Bu okulda “kızlar yine ayrı sınıflarda ders görecektirdi. Bir süre sonra kız öğrenciler, erkek öğrencilerin derslerine devan ederek kendi sınıflarını boykot ettiler. Böylece karma üniversite kendiliğinden meydana geldi.”⁴⁹⁹

B) İnsanların Birbirlerine Olan Görevleri

Bir arada yaşamak insanlar için vazgeçilmez bir hayat tarzıdır. Toplum hayatı içinde yaşayan insanlar birbirlerini çeşitli yönlerden etkilerler.⁵⁰⁰ İyiliği emretmeyi, kötülükten nefytmeyi, birbirlerine değer vermeyi, büyüklere saygılı olmayı, küçükleri sevmeyi korumayı, zayıflara merhamet etmeyi aynı toplum içinde öğrenirler. Yine bu toplum içinde toplumun değerlerine ve kurallarına, örflerine, adetlerine, geleneklerine, ahlaki değerlerine ve maneviyatına göre yeni nesilleri yetiştirirler. Kısacası insanlar toplumda bir birey olmayı yani toplumsallaşmayı öğrenirler. Toplumun devamının sürmesi, toplumun ahenginin bozulmaması için insanların topluma yani insanlara bir takım görevlerinin olması son derece kaçınılmazdır.

Kur’an’daki bazı ayetlerde⁵⁰¹ insanların toplumlar milletler halinde yaratıldığı belirtilmekte ve “...bu tarz hayatın insanlara tanışmak, yardımlaşmak, sevişmek ve güzel ahlak kaidelerini tatbik ederek daha güzel, daha büyük cemiyetler haline gelmek ve korunmak gibi bir takım avantajlar sağlayacağı anlatılmaktadır.”⁵⁰²

⁴⁹⁷ Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, s. 149-150. 1909’da Teali-i Nisvan Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Halide Edip kadını sosyal hayata sokmak için pek çok okulun ve kursun açılışına da katkı sağlamıştır. Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, s. 149-150

⁴⁹⁸ Binbaşıoğlu, Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma, s. 68.

⁴⁹⁹ Ergün, Maarif Tarihi, c. I-II, s. 668-685.

⁵⁰⁰ Dodurgalı, Ailede din Eğitimi, s. 391.

⁵⁰¹ Bkz. Hucurat 49/13

⁵⁰² Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Azim Dağıtım, C VII. s. 212.

“İnsanların bir arada yaşayabilmesinin zeminini, tanışma bilişme ile belirleyen bu ayet, bu tespiti ile de kültürel birliğin önemini vurgulamaktadır. Toplum hayatında birlik ve beraberliğin sürmesi büyük ölçüde toplum kültürünün canlı olarak yaşanmasına bağlıdır.”⁵⁰³

Abdurrahman Şeref Bey’e göre insan medeni bir varlıktır. Hayvanlar gibi yalnız başına yaşayamaz. Maddeten ve manen toplum içinde yaşamaya mecburdur. Çünkü insanın yapısı kendi ihtiyaçlarını kendi karşılamak ve için uygun değildir. Hatta sıcaktan soğuktan korunamaz. Yalnız kalırsa fikirleri tekamül edemez. Oysa insanlığın ilerlemesi fikirlerin tekamülüne bağlıdır.⁵⁰⁴

Hissiyat ve temayüllerin benzerliği insanlığı birbirine yaklaştırır. Bu açıdan bakıldığında ırk, mezhep ve dilleri tek bir topluluk olarak müşahede edebiliriz. O vakit bütün insanlar bir aile ve kardeş olurlar. Öyleyse ailenin fertleri aynı ihtiyaçlara tabii, aynı tehlikeye maruz, aynı ideallere sahip olduğu için yardımlaşmak zorundadırlar. Her fert diğerine yardım etmekle kendinden bir şey eksiltmiş olmaz. Her fert bir sıkıntıya maruz kalırsa diğerleri de bundan etkilenir. İnsanlar aynı zamanda kendi başlarına buyruk olmayıp birtakım kanun, kural, emir ve yasaklara bağlıdırlar. İşte insanların görevleri adaletten doğan kanunlara, kerem ve şefkatten doğan ahlak kurallarına uygun yaşamaktır.⁵⁰⁵

Abdurrahman Şeref’e göre her şeyden önce kişilerin yaşamaya hakları vardır. Çünkü hayat bir bahş-i ilahidir. İnsana bir kere sunulan bir fırsattır İnsan kamil insan olma yolundadır. Bir adamı katledince hedefe varma yolunda olan en kıymetli vasıtayı ortadan kaldırmış oluruz. Bir de insan vücudu Cenab-ı Hakk’ın binasıdır. Onu yıkmak kadar çirkin bir şey olamaz. Her fert hayatı, görevleri, amelleri ve ahlaki mertebesiyle insanlık heyetinin bir kaynağıdır. Bir kişinin Katli bu kaynağı sona erdireceğinden davacısı bütün insanlıktır.⁵⁰⁶ Abdurrahman Şeref, nefis-i müdafaa ve muharebe anındaki kişiyi katletme olayını meşru sayar, fakat öç alma kan gütmeyi eleştirir. Yine kanunsuz yere kişilerin hapis ve tevkif edilmeleri de men edilen davranışlardandır.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 284.

⁵⁰⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 112

⁵⁰⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 112-113

⁵⁰⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 114.

⁵⁰⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 116-117.

İkincisi kişinin namus ve haysiyetinin korunmaya hakkı vardır. Abdurrahman Şeref kişinin namus ve haysiyetine saldırmayı büyük rezalet ve ayıp olarak nitelendirmektedir ve diğerlerinin şerefini lekeleyecek fiil ve hareketlerden arınmayı tavsiye etmektedir. Alay etmek, aşağılamak, hakaret, sövme, eleştirme, iftira, dedikodu, iğneleme bu tür çirkin fiillerdendir. Ona göre namus ve haysiyet kazanılması zor olan bir manevi vazife olduğu için korunmaya değer.

Bu kısım fiillerin insanı yüzüne karşı yapılanlarına istihza(alay), tahkir(hakaret), şetm(sövme) isimlendirilir. Bunların en hafifi istihza en kabası şetmdir. Müstehzinin ne miskin yürekli cüretsiz bir insan olduğu ortadadır. Bir kimsenin yüzüne karşı sövmek ise terbiye sahibi bir insanın karı değildir. Bir insana sözle veya fiille hakaret ettiğimizde o kişi ona müstahak değilse haksızlık etmiş kendi terbiyesizliğimizi ve insana olan hürmetsizliğimizi göstermiş oluruz. Eğer o kişi buna müstahak ise af ve kerem Allah'tan gelen bir özellik iken biz nefsimize göre hareket etmiş, intikama müracaat etmiş oluruz. Her iki durumda da ahlaki kanundan ayrılmış oluruz.⁵⁰⁸

Aynı hareketler kişinin arkasından yapıldığında yine hataları örtmek gerekirken açıp insanlara duyurulduğu için ahlaki kurallardan ayrılmış oluruz. Bir işimizi yapmadıkları için resmi yerlerdeki kişilerin arkasından hakaret etmek de aynı kategoriye girer. Aynı şekilde söz taşımak, gammazlık yapmak, kişilerin arkasından konuşmak onların itibarından, ahbablığından faydalanma amacı taşıdığı için gayri ahlakidir. Kişileri hicvetmek için yazılan şiirler yazılar daha da kötüdür. Çünkü bunların tesiri yıllarca yok olmaz.⁵⁰⁹

Üçüncüsü vicdanlar taarruzdan korunmuş olmalıdır. Çünkü her kavme hatta insanlığın en aşağı derecesinde bulunan vahşiye bile Hak Teala'nın merhameti mükafat ve mücazatıyla muamele etmişlerdir. Bunlar en kadim haklardır. Cümlemizi yaratan da birdir. Ehl-i Kitabın, Mecusi'nin Halıkı başka değildir. Kaldı ki herkes atasından gördüğü mezhebe bağlanmakta, ait olduğu mezhebi diğerlerine tercih etmektedir. Hangi mezhepten olursa olsun bir insanın mukadderatına

⁵⁰⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 119.

⁵⁰⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 121-122.

dokunmakla beşeriyetin kalbinin en tatlı hissine dokunmuş olur. Bu kişilerin saldırıya karşı şiddetli müdafaaıyla karşılaşması son derece normal olmalıdır.⁵¹⁰

Abdurrahman Şeref Bey tarihin kanlı mezhep kavgalarıyla dopdolu olduğunu belirtmekte ve Avrupa'nın bazı yerlerinde Musevilere yapılan taciz ve hakaretleri kınamakta, devletlerin bu durumun önüne geçmesi gerektiğini de eklemektedir. Ehl-i İslam'ın ise başka dinlere ve mezheplere son derece saygılı olduğunu düşünmektedir.⁵¹¹ Bu düşünceler Abdurrahman Şeref'in insanlar arasında fark gözetmediğini, din, ırk, mezhep farklılıklarına saygılı olduğunu göstermektedir. Fakat İslam tarihinde de zaman zaman kanlı mezhep çatışmalarının olduğunu bir tarihçi olarak unutmamış gibi görünmektedir.

Dördüncüsü de insanların mal ve mülkleri korunmuş olmalıdır: İnsan vücudu korunmak için yiyecek ve giysi, barınmak için vesait ve adavete muhtaçtır. Bunları kısmen kazanarak kısmen de yaratılmış olarak bulur. Eşya üzerindeki tasarrufu onu elde etmek ve korumak için sarf ettiği gayretten ileri gelir. Abdurrahman Şeref'e göre kişinin mal üzerinde tasarruf hakkı üçtür. Bunlar malı elde etme ve değiştirme, hibe etme ve miras bırakmadır. Bu hakları kimsenin elinden kimsenin alma hakkı yoktur.⁵¹²

B) İnsanların Devlete Olan Görevleri

Farklı tabiatlarda, isteklerde bir takım arzuları olan ve bu arzularına mutlaka ulaşmaya çalışan birbirinden farklı insan bir toplum halinde yaşamak zorundadır. İnsanlar arasında sürekli bir çekişme ve çatışma vardır. Bu çatışmalar insanların birbirlerini yok etmek istemesine kadar varır. Bu çatışmaları önleyecek, toplumda bir arada yaşamı mümkün kılacak bir idareye ihtiyaç vardır. Ancak yönetim sayesinde insanların diğerlerinin haklarını çiğnmeden isteklerine ulaşması mümkündür. Bunu da ancak devlet sağlar.⁵¹³

“Devlet hukuki ve siyasi bir realitedir. Beraberce yaşayan insanları sayıları ve halleri ne olursa olsun var ettikleri topluluktaki müşterek iradelerini başka

⁵¹⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 122-123.

⁵¹¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 123.

⁵¹² Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 127.

⁵¹³ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 441-442.

topluluklardan ayıracak kudrete erdirdikleri zaman orada devlet doğmuş olur.”⁵¹⁴ Devleti oluşturan ise millettir. Çünkü insanlar devletin varlığına ve devamlılığına inanıp gerektiğinde onu savunmazlarsa devlet diye bir şey var olmaz. Fransa Kralı XIV. Louis “devlet demek ben demeğim” derken yanılmıştı. O öldükten sonra da devlet devam etti çünkü devleti var eden millettir.⁵¹⁵ Bu duru da gösteriyor ki öncelikle devletin oluşması ve yaşaması için de birlikte yaşama şuuruna ermiş insanlara ihtiyaç vardır. Bu nedenle eğitiminde bir amacı da milletin devam etmesi için gerekli olan devlete bilinçli üyeler yetiştirmektir.⁵¹⁶

Abdurrahman Şeref Bey monarşi geleneğinde yetişmiş bu düzende yaşayan bir insan olduğu için devlete bakışı devlet görevlerini değerlendirişi de dönemin şartlarına göredir. Kendi fikri yapısı veya da şartlar ve zorlamalar nedeniyle düşünceleri ve yazdıkları bu düzenden bağımsız değildir. Ona göre vatandaşın birinci vazifesi devlet başkanına itaattir. Hatta devlet değil de kabile veya aşirette bile olsa emir olana itaat gerekir. Bu dini bir vazifedir. Çünkü cemiyetin intizamını sağlamak, devletin ve insanların hukukunu korumak, vatandaşlarını himaye etmek, devletin topraklarını ve vatandaşların mülklerini korumak, devletin devamı için, ihtiyacı olan vergileri toplamak, kanunları icra etmek ve askeri idare etmek için her cemiyetin başına bir hükümdar gereklidir. Hükümdar devletin sahip olduğu organları bir arada tutan en yüce bağ ve güçtür. Bu güç ve bağ olmayınca devletin dağılması muhakkak olduğundan hükümdara tabiiyet ve itaat şarttır.⁵¹⁷

Abdurrahman Şeref Bey o dönemin geleneğinde olduğu padişahın kendilerini besleyip onlara yer ve yurt sağladığı, musibet ve felaketlerden kendilerini koruduğu, kendilerini sulh ve selamet içinde yaşattığı, her çeşit medenilikten kendilerini faydalandırdığı için velinimetimiz padişahımız efendimiz diye hitap ettiği padişahın sağlığına, duacıdır ve “Biz ise matbu mufham, vekili beni Ekrem, veliminetibi nimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin kaffeyi evamir ve iradatı hümayunlarına muti ve fermanber olmakla beraber devamı sıhhat ve afiyet cihandarilerine ve izdiyati şevket ve setveti hilafet penahilerine ve memalikimahrusayı şahanelerinin keffayıâfât ve mesaipttenmes’un ve sulh ve selahfuyuzundan ve her nevi âsârıumraniyede müstefit ve

⁵¹⁴ Hasan Ali Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, Kültür Bakanlığı Yayınları (1. Baskı), Ankara 1993, s. 150

⁵¹⁵ Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, s. 150

⁵¹⁶ Başaran, *Eğitime Giriş*, s. 90

⁵¹⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 104.

mütena'aim olmasınaavkat-ı hamsede duacıyız. Nefisi nefisi şahaneleri zillullahfil'alem ve “elmülükümülhemün ” sırrına mahzar olmakla enzar-ı abîdane ve sadıkanemizde mukaddestir. Memleketimizin sahibi ve arz ve mal gibi bil'cümle hukuk-ı medeniyemizin hâmesi ve intisabıyla müftahar olduğumuz Osmanlılığın noktayı ulyayı şerefi olmalarıyla rızayı hümayunlarını tahsil eylemek ve teveccüh ve hayır dua-yı velinimetlerine nail olmak mucibi fellahımız ve zatı hilafet şehanelerine sadakat ve istikamet birinci sıfatımız ve uğur-ı cihanbanilerinde fedayı can etmek ahas amali bendeganemizdir.”

Demek suretiyle, padişahın Tanrının gölgesi olduğunu, padişah hariç Osmanlı toprağında yaşayan herkesin padişahın kulları olduğunu ve herkesin bu mukaddes makama hizmet etmeyi ve biat etmeyi kendine bir borç bilmesi gerektiğini kabul etmektedir.⁵¹⁸

Abdurrahman Şeref Bey'e göre kanunlar da padişahın görünür gücü ve devletin görünüşteki ikinci idarecisi olduğu için onlara da itaat gereklidir. Memleket ehlinin hepsi kanunların himayesinden yararlandığı için kanunlara uymakla mükelleftir. Aynı zamanda uymayanları da yetkili mercilere bildirmekle mükelleftir. Kanuna uymayan adam kendi nefisine ve kötü niyetine göre hüküm irat etmiş demektir. Her fert bu şekilde davranırsa cemiyetin karışıklık içinde kalması doğaldır.⁵¹⁹

Bir vatandaşın devletine karşı ikinci vazifesi vergisini yerinde ve zamanında ödemektir. Çünkü sahip olunan kaynaklar ayrı ayrı hiçbir derdin ilacı olamaz fakat devlet hazinesinde toplandığı zaman bir işe yarar. Abdurrahman Şeref Bey bu konuda, ‘vergi vatandaşların, idare ve idamesine, emniyet ve selametine devletin kefil olması için vatandaşların devlete ödedikleri sigorta taksiti gibidir’ ve ‘devletin vatandaşlarına yaptığı muazzam hizmeti daha kolay yapabilmesi için vatandaşların aldığı abonman bileti gibidir’ görüşlerini desteklemektedir. Sosyalistlerin bu konudaki görüşlerini ise boş ve hatalı bulmaktadır. Ona göre vergi ile mükellef olanlar görevlerini yapmayacak olurlarsa umumi binanın ayakta kalması mümkün değildir. Kasten vergilerini geciktirenler ise umumi hizmetin gecikmesine ve rehavetine sebep olurlar ve mesuliyet altına girerler.⁵²⁰

⁵¹⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 105.

⁵¹⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 105.

⁵²⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 106-107

Vatandaşın üçüncü görevi ise askerlik hizmetini yerine getirmesidir. Abdurrahman Şeref Bey'e göre askerlik hizmeti bütün memleket ehline ait bir vazifedir. Askerlik hizmeti de bir çeşit vergidir fakat bedeli para değil kandır.

“Biz küçükken büyüklerimiz bizi muhafaza ettiler. İhtiyar olduğumuz zaman bizi gençler muhafaza edeceklerdir. Binaen aleyh kuvayi vücudiyemizin kemal devrinde biz de o vazife ile mükellefimiz.” Demektedir.⁵²¹

Abdurrahman Şeref'e göre bütün insanlar fani ve bir birinin devamı daim olan ise devleti umumiyedir. Devletin herhangi bir organı tehlike altında olduğu zaman düşmana karşı gitmek memleketlinin en büyük vazifesidir. Bu vazifeyi inkar edenleri veya yerine getirmeyenleri toplum reddeder. Bu tür adamlar devleti zayıflatır pederlerinin kabahatinden dolayı çocukları da cezalanmış olur. Yine askerlik vazifesinde tembellik üşenme nimete karşı küfür ve ülkesine karşı büyük haksızlıktır.⁵²²

Her bir asker bir kuvvet değerinde olduğu için komutanlarının onları boş yere heba etmemesi gerektiğini de belirtmektedir.⁵²³ Abdurrahman Şeref'e göre insanlar devlet için bir kuvvettir. İnsanların tek tek öneminden ve değerinden ziyade önemli olan devletin gücü, büyüklüğü devamı ve bekasıdır. O günün şartlarına göre kısmen Osmanlı, askeri güç ve savaşlarla ayakta kalabilen bir devlet olduğu için bu görüş doğru kabul edilebilir. Bu güne gelindiğinde ise devletler askeri güçten ziyade ekonomi, teknoloji ve strateji ile ayakta durmaktadır. Günümüzde insan ve demokrasi önemini artırmaktadır. Yine günümüzde bedelli askerlik tartışmaları ve uygulamaları yaygınlaşmaktadır. Askerlik de diğer meslekler gibi bir meslek olmak üzeredir. Bunu söylerken tabi ki de bir tehlike olduğunda insanlar ülkelerini savunmak ve korumak zorundadır. Fakat bu görüşler altında değerlendirildiğinde Abdurrahman Şeref Bey'in görüşleri önemini kaybetmek üzeredir.

Abdurrahman Şeref'e göre vatandaşın devletine dördüncü görevi ise bulunduğu görevi hakkıyla yerine getirmesidir.

⁵²¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 107.

⁵²² Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 108.

⁵²³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 108.

Örneğin” bir memur devlet hizmetine girmekle nefsinin ve zamanını devlete satmış demektir. Bu akit bir amelinin veya hizmetçinin efendisiyle olan akdi gibi değildir. Çünkü hizmetçi veya amele hizmet ettiği efendisini bırakıp başka bir kapıya gidebilir. Halbuki memurun ikinci bir kapısı olmadığından yalnızca devletin mülkü ve adamıdır. Hükümetin memur üzerindeki hakkı ve hakimiyeti mutlakdır. Memurun vasıfları sadakat, istikamet, işinde ilerlemeye gayret etmektir. Sadakat daha önemli bir sıfattır. Sadakatin manası ise mülk ve devletin ve onların sahibi ve hamisi olan zat-ı akdes-i hazret-i padişahinin saadet ve selameti uğruna manen ve cismen vakfı vücut edip malel hayat onları bilmektir. Sadakat-i kalbin en büyük zînetidir. Kalbi hissiyet-i sadıkane ile mutahalli olan adam dünya ve ahirette mesut ve bahtiyardır.” Demektedir.⁵²⁴

Abdurrahman Şeref Bey, hatır ve gönül ile veya rüşvetle iş yapmayı, yolsuzlukla bir yere gelmeyi çok çirkin bir iş olarak görmekte ve böyle kimseler istikametten ayrılmış, zalim, memlekete karşı münafık ve savaş açmış demektedir.⁵²⁵

D. Eşlerin Birbirlerine Olan Görevleri

Her şeyi, her canlıyı yerli yerinde ve mükemmel olarak yaratan Yüce Allah hangi canlıyı hangi amaçla yaratmışsa o görevi sürdürme görevini de ona vermiştir. Kadın ve erkek iki farklı cins olarak yaratılmış ve ayrı özelliklerle donatılmıştır. Her iki cinse bahsedilen görevler, haklar ve kabiliyetler farklı farklıdır.

“Bir erkeğin çocuk bakması ne kadar aslına uygun olmayan bir işse, bir kadının devlet başkanı olması da aynı derecede uygun olmayan bir iştir. “Hepiniz çobansınız “(Buhari, Sahih, Cuma II) hadisi devlet başkanlarından aile reisine kadar toplumun tüm üyelerine birer sorumluluk yüklemiştir. Ancak kadının çobanlığı ile erkeğin çobanlığı vasıf itibarıyla birbirinden ayrılır.”⁵²⁶

Günümüze gelindiğinde şartlar ve imkanlar yönetim biçimleri değişmiştir. Devlet yönetimi de bundan payını almıştır Devleti yönetirken gereken beden gücü hükmetme gücü gibi özelliklerin yerini zihin gücü yönetme yeteneği gibi özellikler almıştır. Böylece kadının devlet başkanı olamayacağı görüşü de geçerliliğini yitirmiş görünüyor. Aynı şekilde kadınların da çalışma hayatında yerini almasıyla çocuk bakımı da dahil olmak üzere görevler de kadın erkek tarafından paylaşılmaktadır.

⁵²⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 109.

⁵²⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 110.

⁵²⁶ Yılmaz, *İslami Aile Kurumu ve Fertlerin Sorumlulukları*, s. 35

“Rum Suresi 21’de aile hayatı üç temel duygu üzerine bina edilir; a-Sukun ve huzur ortamı, b-Karşılıklı sevgi ve şefkat ortamı, c-Rahmet ve merhamet ortamı Öyle ise hem erkeğe hem de kadına bu ortamı sağlama görevi verilmiştir. Onlara düşen bu görevi yerine getirmektir. Eğer ortam sağlanmışsa kadının çalışması bu ortamı bozacaktır. Bu ise ailenin temel esprisine aykırı bir tutumdur. Durum böyle değil de erkeğin mali yükümlülüklerini yerine getirememesinden doğan bir huzursuzluk ve sevgisizlik ortamı doğmuş ise ve kadın çalışması ve para kazanması ile bu ortamın giderilmesine huzur ve sevgi ortamının kurulmasına katkıda bulunacaksa o zaman kadının çalışması asli görevi olur. Önemli olan bu ortamın var edilmesidir.”⁵²⁷

Aile yönetiminin idaresi Nisa 4/34 ayeti ile düzenlenmiştir. “Ayetin ifadesine göre, aileyi yönetme ve gerekli konularda icraat yapma yetkisi ilk planda babaya aittir. Dolayısı ile, bu yetkinin gerektirdiği sorumluluk da babanıdır. Onun için çocuğa terbiyenin verilmesi anadan çok babayı ilgilendirmektedir.”⁵²⁸

“Aile reisliğinin babaya verilmesi, öncelikle fitraten erkeğin sahip olduğu bazı özellikler sebebiyledir. Bu tutum erkeğin her yönden kadına üstün olduğu manasına gelmez. Erkeğin kadına üstün olduğu yönler mevcuttur. İşte bu husus ayette” biri, diğeri tabirleri kullanılmak suretiyle beyan edilmiştir. Çeşitli yönlerden birbirinden farklı ve birinin diğerine üstün oluşu sebebi ile kadınla erkeğin birbirinin tamamlayıcısı şeklinde yaratıldığını anlaşılıyor. Ayrıca aile reisliği ile ilgili bir diğer şart, kişinin çalışması para kazanması ve elde ettiği şahsi malından ailesi için sarf etmesi keyfiyetidir. Erkeğin aile reisi olması ancak mehir, nafaka, ev masrafları gibi para sarf etme işlerini de yerine getirmesi şartı ile mümkün olmaktadır. İnfak vazifesini yerine getiremeyen kişiler aileye reis olamazlar. Ama bu şartı yerine getiren erkeklerin aile reisliği en tabi haklarıdır.”⁵²⁹ Bu açıklamalar o günün şartlarında bu hükmün farklı özelliklerinin olduğunu göz önüne koymaktadır Yoksa günümüzde ailenin geçimini sağlama, sosyal hayatta yer alma görevi gibi, ev idaresi birinin reisi olma gibi roller de paylaşılmaktadır. Eğer hükmetmenin tek şartı ailenin nafakasını sağlamaksa bu hüküm bu görevi yerine getiren kadınlar açısından farklı algılanmalıdır.

İslam hukukuna göre ailenin idare görevi, geçimi ve aile reisliği babaya verilmiştir. Bu yüzden Müslüman düşünürler de ailenin idare görevini mal mülk

⁵²⁷Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 80

⁵²⁸Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 80

⁵²⁹Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, C II, S. 557-558.

temini görevini ve evin düzeninin sağlanması görevini babaya vermişler ve bununla ilgili düzenlemeler yapmışlardır. Bu durum normal karşılanmalıdır.⁵³⁰

İslam alimlerine göre ailede kocanın görevleri şunlardır; düğün ziyafeti, kadını iyi geçim, şakalaşma, itidal, iffet ve namusunu korumak geçimini sağlamak, eğitim ve adalete riayet, hareketlerde adaba riayet, geçimsizlik halinde hakeme başvurma ve boşanmada usule riayettir. Kadının görevlerinin başında ise kocasına itaat gelir. Hz. Peygamber “Kendisinden kocası razı olduğu halde ölen her (Müslüman) kadın cennete girer”⁵³¹ buyurmuştur

Kınalızade’ye göre kadın herşeyden önce eşinin heybetinden korkmalı eşinin emirlerine saygı göstermelidir. Eğer bu heybet olmazsa kadın üstün duruma gelir, kadın eşinin isteklerini yerine getirmez, böylece kötü bozuk çirkin bir düzen ortaya çıkar. İkincisi erkek karısının kendisine itaat etmesine karşılık ona sevgi ve hürmet duymalıdır. Bu hürmet haddinden fazla olursa yine eşitlik yön değiştirerek kadının lehine döner.⁵³² Buradaki itaati sevgi ve saygı manasında almak daha yerinde olur. Çünkü çocuklarda bile korkuya dayalı bir itaatin uygun olmadığı düşünülürse kaldı ki yerine göre birbirine denk ve eşit görevler üstlenmesi gereken eşler arasında korkuya dayalı bir itaatten ziyade sevgi ve saygı olması zaruridir.

Kınalızade de de eşler arasındaki ilişkiyi değerlendirirken Abdurrahman Şeref Bey’in görüşleri ile aynı paralelde görüşler belirtmiştir. Ona göre kadının kocasına olan birinci görevi iffet yani mahremi olmayan erkeklerden namusunu korumaktır. İkincisi ise eşinin malını korumak saçıp savurmamaktır. Çünkü cömertlik erkekte fazilet kadında ise rezilettir. Üçüncüsü kocasına saygı göstermeli korkup çekinmelidir. Dördüncüsü, kadın eşine itaat etmeli, emirlerine boyun eğmeli, kendi isteklerinde fazla ısrarcı olmamalıdır. Beşincisi ise kocasının isteklerine fazla nazlanmamalıdır. Bu konuda Kınalızade filozofların “uygun kadını sevgi ve şefkatte anneye, kanaat ve hizmette cariyeye, bağlılık ve sadakatte dosta benzemesini, kötü kadını ise eminlik ve üstünlükte zor kullananlara, eşini hakir görüp küçümseyip

⁵³⁰ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 37.

⁵³¹ Bekir Sadak, *Et-Tac Tercümesi*, Eser Neşriyat(4. Baskı), İstanbul 1992, C. II, s. 592.

⁵³² Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 162

kötülemekte düşmanlara, malına hıyanet, israf ve telef etmekte hırsızlara ve haram yiyenlere benzetmesini esas almıştır.⁵³³

Abdurrahman Şeref Bey'e göre eşlerin birbirlerine olan birinci vazifesi sadakattir. Çünkü sadakat evliliğin ruhudur. Eşler nikah akdiyle birbirlerinin olacaklarını vadetmişlerdir. Abdurrahman Şeref zinayı akit bozanlık olarak görmekte, erkekle kadının zinasını ise bir tutmamaktadır.⁵³⁴

Eşlerin ikinci görevleri birbirlerine güven vermektir. Eşlerin birbirinden bir şey saklamaması bu konuda birbirlerine bu konuda emniyet vermeleri haneye büyük güç verir. Kadının efkar ve temayulatını erkek bilirse ona nasihat ve rehberlik eder. Eğer erkeğin ihtiyacını kadın bilirse onu teselli eder ve ona cesaret verir. Birbirinden emin olmayan karı kocanın aralarında gerçek bir irtibat yoktur.⁵³⁵

Eşlerin birbirlerine olan üçüncü vazifesi ise birbirlerine hürmet etmeleri ve birbirlerinin hatırlarını saymalarıdır. Bu halde aralarındaki emniyet asla bozuk olamaz. Gerekliği zaman uygun bir dille azarlamak yerine kötü muamele sövmeye ve darp asla caiz değildir. Abdurrahman Şeref öncekilerin bunun gibi muamelelerini medeni kanunların kesinlikle yasakladığını da belirtmektedir.

Dördüncü vazifeleri ise yardımlaşmaktır. Nikahın kurulmasıyla eşler birbirlerini terk etmemek üzere birbirlerine söz vermişlerdir. Örneğin karısı hasta ve ihtiyaç içinde iken onu bırakıveren erkeği Abdurrahman Şeref namertlikle suçlamaktadır.⁵³⁶

Abdurrahman Şeref'e göre ailenin sahibi erkektir. Ailenin hayır ve şerri, namusu, iaşesi erkeğe aittir. "Kadın dahil beytin ziynetini ve idareyi mamurudur." Kadın erkek ile eşit olamaz ve hanenin yönetimine ortak olamaz. Erkek yaratılışı gereği daha güçlü ve kadın üzerine hakimdir. Erkeğin bünyesi daha kuvvetli ve dayanıklı olduğu için daha ağır işlerde uzun süre çalışabilir⁵³⁷

⁵³³ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 365-366.

⁵³⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 87.

⁵³⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 87.

⁵³⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 87.

⁵³⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 88.

Erkeğin birinci vazifesi eşini beslemektir. Kadın ne kadar zengin olursa olsun onun ekmeğini getirmek kanunen ve dinen eşine aittir. Erkek evlendiği andan itibaren iki kişi için çalışmalıdır. Kadının parası için onunla evlenmesi ahlaki değildir.

Erkeğin ikinci vazifesi ev halkını muhafaza ve himaye etmektir. Ev halkının hayatını namusunu koruduğu gibi ailenin rehberi, nasihat edeni ve müdürü olmalıdır. Eşinin yaratılıştan olan aşırılıklarını düzeltmeli, fenalıklardan uzaklaştırıp doğru yola getirmeli, kadının tecrübesizliğinden gelecek zarara meydan vermemelidir. Çoğu kere onu bir öğrenci gibi eğitmek, okutmak hanenin saadeti ve refahı için gereklidir. Kadın kendi ahlakına uygun davranıncaya kadar belki erkeğe epey zorluk çıkarır ancak sabır ve metanet her derde devadır.⁵³⁸

Abdurrahman Şeref'e göre, Kadın fitratının gereği hane içinde yaşamaya hastır. Yapılması güç ve ağır işlerde, örneğin uzun yol yürümek gibi işlere erkekler kadar tahammül edemez. Lohusalık hali onu aylarca ağır işlerden menettiği gibi tıfıl da onu zapt eder, haneden çıkmasına izin vermez. Kadını evde hapsediyorsunuz diyenlere de; ortalığı silip süpürmek, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, veya onlara nezaret etmek gibi kadının bütün fikir ve fitratının yatkın olduğu meşgaleden daha meşru ve daha zarif ve daha sahih ne olabilir. Ve bu meşguliyet bir kadını bütün gün meşgul etmez mi? Cevabını vermektedir.⁵³⁹

Kınalızade Ali Efendi Abdurrahman Şeref Bey gibi kadını aile içinde gerekli görür. Çünkü kadın aile içinde çocukları büyütür, eşi olmadığında ona vekalet eder. Ayrıca kadın yaratılışının gereği yapısındaki rutubeti fazla olması nedeniyle bazı işleri yapmaktan acizdir. Dolayısıyla evinde oturup eşine vekalet etse ve ev işlerini yapsa yeterlidir.⁵⁴⁰

Abdurrahman Şeref Bey'e göre zevcenin birinci vazifesi erkeğine riayet ve itaattir. Erkek hanenin kumandasından mesul olduğu için her halde ev halkı ona itaatli olmalıdır. İki kumandan evden düzeni ve intizamı giderir. İdare karma karışık olur. Kadının bilgisi ve tecrübesi eksiktir. Daha çok konuda yanılabilir. Erkek daha

⁵³⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 89.

⁵³⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 90-91

⁵⁴⁰ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 325.

görgülü, daha bilgili olduğu için kadını emir ve sevki altında idare eder. Ev halkı kendilerini besleyen ve himaye eden reisi aileyi büyük görmüş olduklarından onlar da cümleten hürmet ederler. Ve bu itaat ve riayet resmi ve görünüşte olmaktan ziyade ciddi ve güçlü olmalıdır. Kadının asli vazifesi haneyi çekip çevirmektir. Erkek parayı kazanır, kadın tasarruf ve uygun bir şekilde idare eder. İsraf haramdır. Zevcin alınının teri ile kazanılan para ailenin hakkı olmakla ondan bir kısmını artırarak ihtiyaç günleri için veya gelecek için saklamak ne güzel ihtiyattır. Onu boş yere saçıp savurmak gereksiz ve haksızdır.⁵⁴¹

İslam tarihi boyunca kadının kimliği, görevleri erkekler tarafında belirlenmiş, kadına eş anne yardımcı vb. gibi sınırları evin duvarları olan bir rol biçilmiştir. Kadının da bir kişiliğinin olduğu kişiliğini geliştirdiğinde yeteneklerini ön plana aldığında erkekler için uygun görülen pek çok görevin de üstesinden gelebileceği göz ardı edilmiştir. Kadının eş ve anne olması yaratılışından gelen doğal bir durumdur hem ailenin hem de toplumsal hayatın devam edebilmesi için bu durum kaçınılmazdır. Fakat bu durum onun ikinci sınıf bir insanmış gibi algılanmasını, kişiliğinin gölgede bırakılmasını haklı göstermez. Bu duruma örnek olabilecek uygulamalardan bazıları şunlardır:

- a- Tek başına dışarı çıkamaması.
- b- Erkeklerin var olduğu ortamda örtülü olarak bile bulunamaması.
- c- Evlilik içinde mal sahibi olamaması.
- d- Evin iç düzenlemelerinde bile söz sahibi olamaması.

Bu ve benzeri konularda ki görüşler dinin kendisinden çok gelenekten kaynaklanmaktadır.⁵⁴²

Abdurrahman Şeref Bey 'de kadın erkek ilişkisi konusunda gelenekten ayrılmamış kadına belli bir sınır çizmiştir. Bu sınır eviyle sınırlı ve kısıtlıdır. Hatta bazı konularda, örneğin evin düzeninde bile söz hakkına sahip değildir. Görevleri çocuk doğurmak, beslemek yemek pişirmek, ev işlerini yapmak ve eşinin buyurduğu

⁵⁴¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 90-91.

⁵⁴² Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 79-80.

işleri yapmaktan ibarettir. Bu işler bir insanın bütün vaktini alabilir bu tartışılmaz. Fakat kadın erkek farkı gözetilmeden ilim öğrenmenin, kendini geliştirmenin emredildiği bir dinin mensubu olarak kadın bunları nasıl ve ne zaman yapacaktır? Kendisini geliştiremeyen bilgidir ve tecrübeden yoksun kadın çocuğuna ne verecektir? Çocuğuna sadece babasının terbiye vermesini mi beklemelidir? Kaldı ki eşi bütün gününü dışarıda çalışarak geçirmektedir

Günümüzde şartlar ve ihtiyaçlar değişmiş ve çeşitlenmiştir. Erkek kadar kadına da sorumluluk yüklemektedir. Kadın yeteri derecede olmasa da toplumun her kademesinde boy göstermektedir. Kadının sosyal hayatta daha çok yer ve söz alması tabii ki kadını asli görevlerinden ve bazı prensiplerden uzaklaştırmamalıdır. Sonuç olarak şunu söylemeliyiz ki Abdurrahman Şeref Bey'in kadın erkek ilişkileri konusundaki görüşleri geçerliliğini yitirmek üzeredir.

E. Anne Babanın Çocuğa Karşı Olan Görevleri

Yüce Allah kadın ve erkeğe bir takım duygular ve ihtiyaçlar vermiş, bir arada yaşamalarını zorunlu kılmıştır. Böylece neslin devamını da sağlamıştır. Aynı zamanda insanları başıboş bırakmamış bir takım görevlerle sorumluluklarla donatmıştır.⁵⁴³ Büyüklerin küçüklere olan görevleri de bunlardandır.⁵⁴⁴

Ana babanın eş seçiminden başlayan bu sorumluluk hamilelik ve bebeğin karşılaşmasından çocuk ergenlik çağına gelene kadar devam eder. Çocuğun şahsiyetinin tam olarak teşekkül ettiği kabul edilen ergenlik çağından sonra da bitmez tavsiyeler ve rehberlik vb. farklı bir boyut kazanır.⁵⁴⁵

Çocuk içinde yoğun duyguların yaşandığı aile ortamında dünyaya gözlerini açar. Nasıl davranılması gerektiğini, ailenin değer yargılarını, bilgisini, siyasi değerlerini, inançlarını, duygularını, toplumun geleneklerini, kültürünü, dinini ahlakını kısacası bildiklerinin çoğunu aile içinde öğrenir.⁵⁴⁶ “Çocuğun bedensel ruhsal ve sosyal gelişimi çocuğun sevgi dolu sıcak bir ortamda yetişmesine bağlıdır. Böyle bir ortamı ilk sağlayan ilk ve temel topluluk kuşkusuz ailedir. Herkes ailenin

⁵⁴³ Bkz. Tahrim 66/6

⁵⁴⁴ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 128

⁵⁴⁵ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 130.

⁵⁴⁶ Varış, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, s.175.

bedensel özellikleri gibi düşüncelerini, inançlarını, tutumlarını da taşır. Çünkü bütün bunları çoğu zaman bilinçsizce ailenin hayatındaki uygulamalardan alır.”⁵⁴⁷

Ana- baba ve çocuğun yetiştirilmesinden sorumlu diğer ebeveynler her şeyden önce çocuk psikolojisi ve hakkında bilgi edinmeli, çocuğun ruhi yapısını tanımaya çalışmalıdır. Ebeveynin yeterli bir bilgi edinmeden çocuk sahibi olması ve çocuğu yetiştirmesi birçok hatayı beraberinde getirecektir.⁵⁴⁸ Aynı zamanda çocuğun büyütülmesi, eğitilmesi konularındaki bu sorumluluk anne ve baba ikisini de ilgilendirmektedir. Sorumluluğu biri diğerinin üzerine atıp işin içinden sıyrılmaları son derece yanlış olur.⁵⁴⁹

“Eğitimin doğumun ardından ilk birinci saatte başladığını açıklarken, Amerikalı yazar Carrol dünyanın çeşitli yerlerindeki uygulamalardan örnekler vermektedir. Çocukların etrafında olup bitenlerden etkilendiğini, konuşmaları hissettiğini açıklayan yazar, bu çerçevede bazı Hristiyan mezheplerindeki ve Kızılderililerin yaptıkları duaları, Müslümanların çocuğun kulağına ezan okumalarından bahseder”⁵⁵⁰ Çocuğun doğduğu anda amaçsızmış gibi görünen pek çok davranışı, ellerini, kollarını, başını, bacaklarını sallaması, agulaması boşuna değil belli bir amaca yöneliktir.⁵⁵¹

Doğumundan itibaren gösterilen sıcak ilgi sevgi çocukta temel güven duygusunu oluşturur. “Ana-babanın gözlenen davranışları ve tutumları, çocuğun etkinliklerini, cinsiyet rollerini kısacası tüm gelişimini etkilemektedir.”⁵⁵² Doğumundan bir yaşına kadar çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması, sevilmesi, yakınlarının sıcaklığını hissetmesi bebeğin kendine ve çevresine güven duymasına yol açar. Eğer bu durum tersine olursa çocuk iler ki dönemlerde sağlıklı ilerleyemez.⁵⁵³

Üç yaşına kadar bebeğin kendini özgürce keşfedebileceği ortamlar oluşturulmazsa karşılaştığı problemleri çözme imkanı ve yardımı sağlanmazsa veya

⁵⁴⁷Çamdibi, *Ailede Çocuğun Ahlak Terbiyesi*, s. 11; Ayrıca Bkz.Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 10

⁵⁴⁸ Ay, *Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler*, s. 320.

⁵⁴⁹ Ay, *Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler*, s. 318.

⁵⁵⁰ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 67

⁵⁵¹ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları(3. Baskı), Ankara 1997, s. 19

⁵⁵² Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim*, s.20

⁵⁵³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim*, s. 81

sınırlandırılırsa çocuk kendinden ve yeteneklerinden şüphe duymaya başlar.⁵⁵⁴ “Çocuğun ilk yıllarındaki sevgi ve güven ihtiyacı dinlenme ve oyun ihtiyacı gibi ihtiyaçların engellenmesi veya tatmini esnasındaki zorluklar çocuğa güvensizlik verir. Bu ihtiyaçların çok az karşılanması ise çocuğun bu ihtiyaçlara hayat boyu bağımlı kalmasına sebep olabilir ve kendini gerçekleştirme gibi üst ihtiyaçların ortaya çıkmasını engeller.”⁵⁵⁵

Anne baba ve diğer büyüklerin çocuğa verecekleri ilk ve en güzel özellik iyi bir örnekliliktir. Çünkü çocuk ilk etapta yaşayarak, çevresinde gördüğü örnekleri taklit ederek öğrenir. Bu nedenle çevresinde bol miktarda iyi davranış örnekleri bulmalıdır. Çocuk bu güzel özelliklere teşvik edilmeli çocuğun bunları tekrar etmesine olanak verilmelidir. Ayrıca bu davranışların sebep sonuç ilişkisi de çocuğa gösterilmelidir. Böylece çocuk kendi ahlaki denetimini kendi yapacak bir olgunluğa ulaşabilir. Gerekli olgunluğa ulaşan çocukta 11-12 yaşlarında oluşan hayır ahlakı sonucunda çocuk verilen emirlere riayet etmekten çok kendi vicdanının verdiği emirler şeklinde telakki edebilir.⁵⁵⁶

0-5 yaş arasında benliği oluşan çocuğa iyi bir benlik kazandırmak yerinde olacaktır. Bu yaşlarda kendine ben neyim, kimim, benim için değerli olan nedir, amacım ne olmalıdır sorularını soran çocuğa olumlu katkı yapmak, çocuğa sen dürüst, akıllı, ahlaklı, vb. izlenimini kazandırmak çocukta temel güven duygusunu oluşturur. Çocuğu böyle davranmaya teşvik eder.⁵⁵⁷

Büyüklerin küçüklere davranışı dengeli olmalıdır. Aşırı ilgisiz duyarsız, kontrolsüz, sevgi ve şefkatten yoksun, aşırı kuralcı, kontrolcü, disiplin sahibi, çocuğu aşırı kollayıcı, titiz, kıyaslayan eleştiren, çocuğun başarılarından tatmin olmayan, çocuğa kendini ifade etme fırsatı vermeyen, aşırı serbest bırakan, disiplinsiz, dengesiz, tutarsız olan ailelerin çocukları ürkek, çekingen, özgüvensiz, pısrık veya hırçın çocuklar olurlar

Eğer anne baba ve diğer büyükler demokratik, benimseyici, dengeli, hoşgörülü, güven verici, özgürlükçü yetişkinler olurlarsa çocuklar girişimci, kendine

⁵⁵⁴ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim*, s. 82.

⁵⁵⁵ Çamdibi, *Ailede Çocuğun Ahlak Terbiyesi*, s. 111

⁵⁵⁶ Çamdibi, *Ailede Çocuğun Ahlak Terbiyesi*, s. 113

⁵⁵⁷ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 140-142.

güvenen, sorumluluk sahibi kendini kontrol edebilen, fikirlerini açıklayabilen, sosyal yönleri gelişmiş, vicdan özgürlüğüne sahip çocuklar olarak büyürler.⁵⁵⁸

Abdurrahman Şeref Bey'e göre ebeveyn evladın yaratılış sebebi olduğu gibi çocuğun beden ve fikri çok geç geliştiği büyüünceye kadar bakılması gerektiği hatta bakılmadığı zaman telef olacağı için evladının sıhhatini, bedenini, fikrini ve ahlakını koruyup geliştirmek ebeveynin görevleri arasındadır.⁵⁵⁹

Abdurrahman Şeref ebeveynin evladına karşı görevlerini bebeklik, çocukluk ve gençlik dönemi olmak üzere üç devreye ayırmaktadır. Bu dönemlerde esas vazife değişmediği halde teferruat ve tatbikat değişebilir.

Birincisi bebeklik dönemidir ki bu dönemde çocuk sağlıklı ve sıhhatli bir şekilde bir şekilde bakılsa yeterlidir. Ebeveynin bu dönemde önemli bir ahlaki vazifesi yoktur.

İkinci devre olan terbiye döneminde çocuğun istikbali hazırlanır. Ailenin çocuğuna vereceği en güzel ders güzel örnek olmaktır. Aile içinde birbirlerine güzel davranışlarla muamelede bulunan aile fertleri çocuğun dikkatini çekmiş olur. Aksi takdirde çocuk iyi yetişemez ve zarar görmüş olur. Çocuğun eğitimine bakmayan ebeveyne devlet müdahale eder.

Üçüncü devrede ebeveynin ve akrabasının vazifesi hafifler. Ona muhabbet onu etmeleri himaye etmeleri, onun için fedakarlık edip müracat ettiğinde yardım etmek gibi vazifeler devam eder.⁵⁶⁰

Kınalızade ailede çocuk terbiyesine en çok babanın hakkı olduğuna inanan Abdurrahman Şeref'in aksine çocuk terbiyesi konusunu anne baba her ikisine de hasretmiş, çocuğun eğitimini doğumdan önce, doğum sırasında ve doğumdan sonra olmak üzere bölümlere ayırmıştır. Doğumdan önceki asıl olan eş seçimidir. Erkek aileyi geçindiremeyecek durumda ise evlenmemeli, anneyi iffetli ve soylu bir aileden seçmelidir. Böylece çocuk psikolojik açıdan mağdur olmayacak ve iyi bir terbiye alacaktır.

⁵⁵⁸ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 15-24

⁵⁵⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 93.

⁵⁶⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 94.

Doğum sırasında ise doğan çocuğun kız olması halinde üzülmemeli, güzel bir isim koymalı ve şükretmelidir.

Doğumdan sonra ise süt devresinin ikinci doğum olmasından dolayı emzirecek kişinin iyi ahlaklı olmasına dikkat edilmelidir. Süt devresinin ardından gelen telkin devresinde ise iyi telkin edip kötülükten sakındırmalı, hataları düzeltilmeli, kötü arkadaşlardan sakındırmalıdır.⁵⁶¹

F.Çocukların Anne- Babaya Karşı Olan Vazifeleri

Ailenin çekirdeği anne baba ve çocuklar olduğuna göre bu fertlerin birbirlerine karşı vazifeleri vardır. Tecrübeler göstermiştir ki yetişmekte olan ve yetişmiş olan evlatların ana babalarına ve diğer büyüklerine olan davranışları kendilerinin büyük olduğunda gençlerden görecekları sevgi, saygı ve davranışların kaderini belirler.⁵⁶²

İyi bir birey iyi bir vatandaş olabilmek için öncelikle iyi bir evlat, iyi bir kardeş, iyi bir akraba ve iyi bir anne baba olmak gerekir. Çünkü toplum aileler bütününden oluşmaktadır. Öncelikle insanın kendisinin dünyaya gelmesine sebep olan, kendisini besleyip büyüten, yetiştiren insanlara karşı olan görev ve minnet hisleri onlara karşı iyi bir insan olması bunların içinde önemli bir yer tutar. Çünkü “kendisini besleyip büyüten insana karşı vicdanında bir bağlılık ve minnet hissi duymayanın daha büyük topluluğa kendini borçlu ve hizmete mecbur bilmesi gerçekten güçtür.”⁵⁶³

Kur’an’da önce Allah’a ortak koşmamayı sonra ana babaya itaati emrettiği için ana babaya itaat ikinci emir gibi değerlendirilmiş evladın ebeveyn hukukuna riayet etmesi son derece kesin hükümlerle tespit edilmiştir. Buna göre önce Allah hakkı gelir sonra ebeveyn. Şüpheli durumlarda ebeveyne uyulması gerekir. Fakat haram olan emirlerine itaat edilmemeli ancak hayatlarını sürdürmeleri için gerektiği kadar hizmet edilmelidir.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 373-376.

⁵⁶² Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, s. 102

⁵⁶³ Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, s. 96.

⁵⁶⁴ Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi’de Aile*, s. 121-122.

İsra Suresi 17/23'te "Biz insana ana babasına iyi davranmasını emrettik." buyurmaktadır⁵⁶⁵ Ana baba ve akrabalarla ilgili bu ayatlerde "yakın akraba" anlamına gelen "Zevil Kurba" ve el-akrabun" kelimeleri ile hukukta "kan hısımlığı" manasına gelen "zevilerham" çerçevesinde oluşturulan günümüzdeki çekirdek aileden ziyade islami büyük aile tercih edilmiş böylece yaşlıların da yalnızlık duygusu çekmeleri ve ömürlerinin son günlerini yalnız olarak geçirmeleri önlenmek istenmiştir. Aynı zaman da yaşlıların birikimlerinden gençler yararlandırılmak istenmiştir.⁵⁶⁶

Son zamanlara kadar geri kalıp hızla ilerlemeye geçtiğimiz için büyüklerimiz yerine göre bizden daha geri durumdadır. Bu durumu onlara saygısızlık yapmak için fırsat olarak görmemeli, onların düşüncelerindeki fark hayata bakış açısı kuşak farkı onlara olan saygı ve minnetimizi unutturmamalıdır. Medeniyetin geçmişin üzerinde yükseldiği her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.⁵⁶⁷

Abdurrahman Şeref Bey anne- babaya yapılan vazifenin esasını nimete karşı şükür görevi yani anne babanın iyiliğine karşı mukabelede bulunmak olarak değerlendirmektedir. Çünkü, çocuğun talim ve terbiyesi sıhhati, serveti, mesleği, haysiyeti, hatta hayatı ebeveyn ve akrabadandır. Yalnız bizi doğurmakla kalmayıp her gün gözleri ve elleri üstümüzde olarak bizi büyüttüler ve hayatımızı muhafaza ettiler. Çalışıp çabalayıp tasarruf ederek bizim eğitim almamızı sağladılar. Bize eli açık davrandılar. Bu kadar iyilikten dolayı biz de onlara karşı borç altına girmişizdir.

Kınalızade de Abdurrahman Şeref'in görüşlerini desteklemekte ve ana babayı nimet veren ve nimetin kendisi olarak görmektedir. Kınalızade'ye göre vacip olan insanın aklen ve naklen kendine nimet verene ve iyilik edene şükretmesidir. Allah'tan sonra en büyük nimet veren anne-babadır. Anne baba insanın görünen var olma sebebidir. Kendini dünyaya getirir, besler, terbiye eder. Bunun için onları sevip saymalı, geçimlerine yardım etmeli, öldükten sonra da duayı eksik etmemelidir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ Bkz. Lokman 31/14, en-Nisa 4/7,8,11,36, en-Nahl 16/90

⁵⁶⁶ Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Yaşlıların Himayesi ve Huzur Evleri, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu* 2, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 290.

⁵⁶⁷ Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, s. 102-103.

⁵⁶⁸ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 399-402.

Diğer büyüklere de tavır bu şekilde olmalıdır. Hocanın hakkı ise anne babanın hakkından daha çoktur.⁵⁶⁹

Bazı hayırsız evlat:

“Ne yapayım beni dünyaya getiren peder ve validemdir. Onlar benim vücudumdan mesul ve bana karşı ettiklerine mecburdular. Ben onlara borçlu değilim” demişlerse de doğru değildir. Çünkü hayat haddi zatından bir nimettir ona sebep olan ebeveynimiz bize lütfetmişler demektir. Hayat bize acı veriyorsa kendi kusurlarımızdandır. Ebeveyn ve akrabamız bizi düzeltme ve o gibi kusurlardan koruma çalışmışlardır Onlar bize iyilik etmeye çalıştılar biz fena olduysak onlar mesul olamaz. Fakat iyiliğimizin büyük sebepleri onlardır. Ebeveyn ve akrabamıza karşı borçlu olduğumuz için onlara olan borcumuzu ödememiz gerekir.” demektedir.⁵⁷⁰

Abdurrahman Şeref evladın ebeveynine karşı görevlerini evladın üç döneme ayırır:

Birinci dönemde çocuk küçüktür, görev falan bilmez ailesi ne derse onları dinler ve itaat eder.

İkinci dönemde çocuk düşünmeye ve anlamaya başlar. Niçin itaat ettiğini ebeveyninin bütün zamanının kendi hizmetinde olduğunu idrak eder. Ebeveynin tecrübesi ve anlayışı kendinden fazla olduğunu görerek onların gösterdiği yola gitme lüzumunu hisseder. Günden güne yaşının büyüdüğünü ve gücünün arttığını gören genç vazifesinin de arttığının farkına varır. O ana kadar ebeveynine yük olduğundan bir meslek edininip onda ilerlemek suretiyle bu yükü onlardan almaya çalışır.

Üçüncü dönemde ise genç büyüyüp adam olmuştur ve ebeveynine olan bağımlılığından kurtulmuştur. Tecrübesi artmış hareketlerini kendi tayin etmeye başlamıştır. Bu dönemde ebeveynine eskisi kadar itaatle mükellef değildir fakat minnettarlığı bakidir. Bu dönemde hayatın zorluklarıyla karşılaşınca ebeveyninin kendisi için neler çektiklerini takdir eder. Onun gücüne karşın anne babası yaşlanmıştır. Yine onların nasihatlerini dinler, görüşlerine başvurur. Özellikle evlilik meselesinde tamamen onların görüşleriyle hareket etmesi gerekir. Çünkü evlilikte

⁵⁶⁹ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 402.

⁵⁷⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 95.

yabancı birini ailesine dahil ettiği için onun hal ve şanını kendisi pek iyi tahkik edemez. Bu konuda anne-babanın rızası şarttır.⁵⁷¹

Abdurrahman Şeref, evladın mutlaka ebeveynine yardım etmesi, tasaddukta bulunması gerektiğini fakat ailelerine yardım ederken ailesine bu verdiğim sadaka veya da size olan borcum gibi bir izlenim vermemesini önemle tavsiye eder.⁵⁷²

Abdurrahman Şeref evlatlara ailelerine manevi destek vermeleri tavsiyesinde de bulunur ve onları teselliye etmek hastalıktan ve yaşlılıktan zayıflayan metanetlerini güçlendirmeye çalışmak gerektiğini, Sözlerinin ve tavırlarının çekilmez bir hale geldiği sırada bile kusurlarına bakmayarak hatırlarını okşamanın vacip olduğunu söyler. Onlara bir parça soğuk muamele ebeveyn ile evladın arasına büyük tefrika sokacağını ve ebeveyninin evladına sığınıp bağlanmasını güçleştireceğini ve hayır dualarını zail kılacağını da ilave eder.⁵⁷³

Ayrıca İslam dini esaslarında ve medeni kanunlarda muhtaç ve maddi durumu zayıf olan ebeveynin geçiminin evladı tarafından karşılanması evladı üzerine borçtur.⁵⁷⁴

F. İnsanların Ahlaki Vazifeleri

a. Vazifenin Kaynağı

İnsanın nefsinin isteklerine set çeker ve insanı zevkler ve menfaatlerden mahrum eden kuvvet vazifenin kaynağıdır. Bu kuvvet insanı mesut kılmak şöyle dursun görünüşte insana mahrumiyet yaşatır. Peki insanı zevkler ve menfaatlerden alıkoyan vazifenin menşei nedir?

Abdurrahman Şeref Bey vazifenin menşei bulmak için insanın fitratının kaynağına inmek gerektiğini düşünmektedir. Ona göre Hak Teala Hazretleri insanı diğer mahluklardan üstün yaratmıştır. Bu üstünlük ise fikirleri, kendine has olması ve iradesi gibi ruhundan kaynaklanan özellikleridir. Bu özellikler beşerin kemalini tayin ve tesis etmişlerdir. Bu özellikler nazarımızda öyle yer etmiştir ki bu özellikleri eksiltmeyi ve bölmeyi hiç düşünmeyiz. Hayat sahibi olan mevcudatın hepsi yaratılan

⁵⁷¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 97.

⁵⁷² Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 97-98

⁵⁷³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 98.

⁵⁷⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 98.

vücudunu korumak, kendini geliştirmek, tabii bir kanun olduğundan dolayı konuşan nefsinin geliştirmek ile mükelleftir. Bu mükellefiyet ve muvaffakiyet vazife fikrini vücuda getirmiştir.⁵⁷⁵

Buna göre vazifenin kaynağı Allah'ın mahlukatı yaratırken mahlukatın fitratına koyduğu gelişebilir ve mükemmelleştirilebilir özelliklerdir. Diğer mahlukatta bu durum sevki ilahi ile ortaya çıkar. İnsan ise geliştirilebilir özelliklerini geliştirmekle vazifelidir. Demek ki vazifenin kaynağı Allah'ın yaratışıdır. Dolayısı ile Allah'tır.

b. Hayr ve Mutluluk Eşit midir?

İbn Miskeveyh hayr ve mutluluğu şöyle tanımlar:

“İnsana nispet edilen vadi şeyler, hayırlar ve şerler diye ikiye ayrılır...eski filozofların pek beğendik tanımına göre (Hayr), “her şeyden, her işten kasd olunan şeydir. Hayır her hareketin ve her şeyin son gayesi”dir. Bu tanıma nazaran faydalı olan şeye de hayr denilebilir. Mutluluk ise, (Mutluluk sahibine) nisbet ve izafetle hayırdır...mutluluk sahibi için kemâldir. Bu takdirde de mutluluk bir nevi hayr demektir, insanın mutluluğu hayvanın mutluluğundan başkadır ve her şeyin mutluluğu, ona has olan onun tamamlılık ve kemâli demektir.”⁵⁷⁶

“Başka bir açıdan da hayırların bir kısmı gâyedir, bir kısmı da gâye değildir. Gaye olan hayırlar da ya tamdır ya da tam değildir. Tam olan mutluluk gibidir ki biz onu elde ettiğimiz zaman onu başka bir şeyle fazlalaştırmaya muhtaç değiliz. Tam olmayan hayırlar sıhhat ve servet gibi olan hayırlar ki biz onları elde ettiğimiz zaman onların daha ziyade artmalarına ihtiyaç gösteririz.”⁵⁷⁷

Abdurrahman Şeref Bey'e göre hayr, beşerin kuvvetinde gizli evveli bir hakikattir. Herkes hayırla şerri, iyi amel ile kötü ameli ayırabilir. Mesela akrabayı sevmek, başkalarının malına göz dikmemek hayırdır. İyilik edene kötülük etmek, başkalarının malını çalmak, yalan söylemek, sözünde durmamak şerdir. Hayır kendiliğinden iyidir, diğer şeylerin kötülüğünü bununla kıyas ederek anlayabiliriz.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 46.

⁵⁷⁶ Cavit Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Y. Ankara 1980, s. 71-72.

⁵⁷⁷ Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, s.73.

⁵⁷⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 36-37.

Abdurrahman Şeref Bey'e göre hayr ve mutluluk da birbirine bağlı değildir. Havasımızı okşayan zevkler nefsimize haz verir. Nefsin zevke olan temayülü tabiidir. Hiç kimse hüznü aramaz. Şeker dururken biber yenmez, güzel ses dururken çığlık dinlenilmez.

Fakat hazzın mahiyeti hayır olamaz mı diye soranlara şöyle cevap verir: Olamaz. Çünkü o zaman ahlakın mesleği gayet sadeleşirdi. Hoş olan her nesnenin hayır, acı olan her nesnenin şer olması gerekirdi. Halbuki bazen insanın hoşuna giden şeyler hüznü verebilir.

Nasıl olur ki hayr şer ortaya çıkarsın? Tamam insanın hoşuna giden şeylerden insan zarar görebilir. Sebebi ise aşırı gitmektir. İtidalden ayrılmayalım zarar görmeyiz. Derler. Bu cevabı ise:

Bazı hale göre değişen kaideler asıl sıfatı uzaklaştır. İtidalin hududu belli değildir. Herkes için değişebilir ve birbirinden ayrılabilir. Zevklerin hepsi bir sınıftan değildir ve aynı kıymete sahip değildir. Bir zevk diğerine tercih edilebilir. Bir zevkin güzel diğerlerinin çirkin görülmesi hep bu kaideler yüzündendir. Zevklerin başı sonu da bir değildir. Diye cevaplar ve konuyu örneklerle açar;

Örneğin terli iken rüzgara karşı durmak hoştur fakat sonu vahimdir çalışıp çabalamak ise zor olursa hoş gitmez lakin sonuçta maişetini temin etmiş olur. Aynı şekilde İntikam almak ilk önce nefse hoş gelir fakat sonunda pişmanlık duyulduğu nadir değildir. Bir malı elimizde iken bırakmak zor gelir, fakat başkasının kayıp malını sahibine iade ederek kendimizle şeref duyarız. Her haz hayır değil ve her elem de şer değildir. Çünkü hayrı zevk takip eder ve en büyük hayrı da en büyük zevk takip eder. Onun için alimler hayır ile bahtiyarlık birdir demişlerdir.⁵⁷⁹

C.Edep ve Haya

Abdurrahman Şeref Bey'e göre insanın en güzel, en sahih, en ciddi bir ölçüsü varsa o da edep ve hayasıdır. İnsanda edep olmasaydı hayvandan farkı kalmazdı. Haya edebin ayrılmaz bir parçasıdır. Birbirinin tamamlayıcısıdır. Hayasızlık ise insanlık dairesinden çıkmakla neticelenir.

⁵⁷⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 38.

İnsanın kusurlarını örtecek en güzel perde edep ve hayadır. Adap ile ahlakını güzelleştiren insan daima bahtiyardır. Zatı herkes tarafından övülüp yüceltilir. En ufak bir haya zerresinden yoksun olan bir arsızın laubali tavırları arasında büyük fark vardır.⁵⁸⁰

Abdurrahman Şeref Bey'e göre edebın insana verdiği vakarı onuru, hayanın insana verdiği itibarı ne mal verebilir ne ilim ne de zenginlik. Çünkü güzel ahlak başka şeydir, ilim ve hüner başka başka şeylerdir. Terbiyeli ama cahil bir kimseye alışılabilir fakat terbiyesiz bir hüner sahibine alışılmaz.⁵⁸¹

d) Kibir ve Gurur

İki çeşit kibir vardır biri diğer insanlara karşı büyüklenme, böbürlenme, onları küçük görmedir. Bunun gibileri insanlar tarafından sevilmez ve aralarında istenmezler. Allah'ın kullarını küçümsediği için Allah tarafından da sevilmezler böylece de cezalarını bulmuş derslerini almış olurlar.

İkinci çeşit kibir ise Allah'a karşı büyüklendiğinden Allah'ın büyüklüğünü Allah karşısında kendi küçüklüğünü kabul etmemek dolayısıyla kelime-i tevhidi söylemekten mescitlere girip fakir fukara ile ibadet etmekten kaçınırlar.⁵⁸²

“Yüksek bir şeyin pratik olarak onanması, onun önünde baş eğilmesi bir başka anlatımla alçak gönüllü insanın kendi sonluluğuna ve sınırlı oluşuna bilinçlenmesidir, o evrende kendi varlığını ve yerini doğru bir biçimde algılamasını deyimler.”⁵⁸³ Gurur ve kibrin sebebi enaniyetin galebe çalmasındandır. Gururun sebebi servet, makam, ilim hatta takva bile olabilir. Gurur ve kibir kişilerin şahsiyetlerine hatta insanlık vasıflarına bile zarar verebilir. Elde edilen ayrıcalıklarla “insanın iç aleminde oluşacak en ufak bir değişiklik hemen onun şahsiyetinin dokuma ağları üzerine enaniyet gölgesinin düşmesine neden olabilir. Şahsi ve kişisel imkanlarının iyileştiği ortam kişinin durumunda bir değişikliğin olup olmayacağına, kişinin gurura kapılıp kapılmayacağına dair iyi bir ölçüdür.” Gurur ve kibir hastalığına kapılanlar avamdan ziyade havastır. Bu kişiler gurura kapıldıkları

⁵⁸⁰ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 76.

⁵⁸¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 76-77.

⁵⁸² Mehmet Zahit Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, Seha yayınları, İstanbul 1994, s.189.

⁵⁸³ Vecdi Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1988, s. 22.

meziyetlerinin esiri olmuşlardır. En büyük meziyet bu hastalıklardan uzak durabilmek veya insanı yakasını bu hastalıklardan kurtarabilmesidir.⁵⁸⁴

Gurur ve kibir hali insanın iç alemindeki duygu ve temayüllerinden kişiyi uzaklaştırır. Kendini herkesten üstün görür, bu hastalığa yakalandığının farkında değildir. Ancak kendinin farkında olan gurur ve kibre kapılmayan kimse enaniyet engelini aşabilir. Kendini beğenme olgunluk yolu üzerindeki en büyük engeldir. Gurur ve kibre kapılmadan olgunluk kazanmak çok önemlidir.⁵⁸⁵

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme ve yanağını bükme. Çünkü Allah kendini beğenip duran övüneni sevmez”⁵⁸⁶ ayetiyle insanın yürüyüşü bile kontrol altına alınmaktadır. Bu ayette Lokman oğluna insanlara nasıl davranması gerektiğini öğretmektedir. Toplumda insan ilişkileri açısından insana değer verme önemlidir. İnsanları birleştiricidir. Çünkü ilahi rıza insanların rızasından geçer. İnsanlara değer vermeyen Allah’la sağlıklı iletişim kuramaz.⁵⁸⁷

Abdurrahman Şeref’e göre gurur ve kibir kendini beğenmişliğin açık bir eseridir. Kibirli insan kendine büyük kıymet verdiği için onun indinde başkalarının hiçbir değeri yoktur. Halbuki kendimiz her neye malik olsak mesela makam, rütbe, şeref, soyluluk, mal, mülk, marifet zatımızın mükemmelleşmesine hizmetçi birer vasıta addederek o yolda istifadeye çalışmalıyız. Başkalarını küçümsemekle kendimizde hiçbir cihette hak bulamayız. Esas itibariyle bakıldığında kendimizi büyük görmeye sebep olan, gurur duyduğumuz şeyler esas itibariyle esas azametle mukayese edildiğinde pek küçük ve ehemmiyetsiz şeylerdir. Ekseriya geçici ve yok olucudur. “El elden üstündür” sözü pek doğru ve hikmetli bir sözdür. Azamet sıfatı ancak Cenab-ı Kibriya’ya mahsustur. Kibirleşmek ve büyüklenmek nefreti çeken bir sebeptir. Sahipleri yerilmiş ve sevilmeyen kimselerdir. Akıllı olan kimse bu ret olunmuş bu ahlaki duruma alışamaz.

⁵⁸⁴Sadat, *İslam Ahlakı*, s. 103-104.

⁵⁸⁵Sadat, *İslam Ahlakı*, s. 147.

⁵⁸⁶Lokman, 31/18.

⁵⁸⁷ Bayraktar Bayraklı, *Kur’an-ı Kerim’e göre Ailede Çocuk Terbiyesi, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 160-161

Tevazu ve vakar sahipleri ise muhabbeti ve ihtiramı celp ederler. Kişiliklerinde tevazu ve vakarı birleştirenler sevilen ve muhterem kimseler olurlar.⁵⁸⁸

e) Doğruluk

Doğruluk kişinin hareketlerinde, sözlerinde, fiillerinde doğru olmasıdır. Kişileri doğru olmaya çocukluktan itibaren alıştırmak gerekir. Bunun için de doğru ile hayali birbirinden ayırt edemediği dönemden başlamak üzere doğru meziyetlere dikkat çekilmeli, çocuğun bazı hataları doğruluğundan dolayı affedilmeli, çocuğa yalana sevk edecek kadar sert davranılmamalı, yalan söyleyen çocuğun bunu niçin yaptığı iyi tespit edilmelidir.⁵⁸⁹ Çocuğun aksayan yönleri düzeltilmezse, yalan gibi dince ve ahlakça kötü görülen yanları terbiye edilmezse, çocuğun kişiliği küçükken şekillendiği için, küçükken kazandığı özellikleri bir ömür boyu devam edecektir. Toplum insanların oluşturduğu bir ayna olduğu için ahlaki yönü gelişmemiş bir toplum ortaya çıkacaktır.

Gerçeğin küçümsenip uygulanmadığı yalanın, ikiyüzlülüğün, münafılığın yaygın olduğu bir toplumda toplumsal yaşam tehlikede demektir. Böyle bir toplumda insanlar diğerlerinden ve kendilerinden emin olamazlar.

“Dürüstlük denilen ahlaki değerlerin insanda beklediği, her zaman hakikati üstün tutması, diğer insanları aldatmaması, onlar karşısında doğru olmasıdır. Dil dediğimiz en önemli anlatım aracı bize, hakikatin bulandırılması ve değiştirilmesi için değil, açığa çıkarılması ve bildirilmesi için verilmiştir. Buna göre dürüstlük iç ve dışın, öz ve sözün olanak ölçüsünde tam bir uygunluğu demektir.”⁵⁹⁰

Abdurrahman Şeref Bey’e göre kendi itikat ve değerlerimize nasıl bağlı isek herkese o nazarla bakarak onların değer yargılarına hürmet etmeli ve dürüst olmalıyız. Yalan ise bütün değer yargılarına aykırıdır. Çünkü beşer akli yorgun düşene kadar hakikati aramakla görevli olduğundan açıklanan her hareketten faydalanacağından vasıtaların dahi hakikate ulaşmış olması lazım gelir. Binaen aleyh doğru yoldan çıkarma ve vasıtalarını değiştirmek ahlak kanunlarına muhaliftir ve

⁵⁸⁸ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 74-75.

⁵⁸⁹ Atlı, *Aile ve Çocuk Eğitimi*, s. 125-126.

⁵⁹⁰ Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, s. 129.

bize nefyedilmiş bir vazifedir. Bu vazifenin birinci şekli aldatmak, aldatmanın en adi şekli de yalan söylemektir.⁵⁹¹

Abdurrahman Şeref'e göre yalan ise herhangi bir menfaati elde etmek, diğerinin fikrini etkilemek için kendi düşündüğünün ve bildiğinin aksini söylemektir. Bir insanı kasten yanıltmak onu hata ve suç yoluna sürüklemektir ki neticesinde fenalık görüldüğü halde mesuliyetin bir kısmı yapana ait olur. Yalanın ehemmiyeti bize itimat edenlerin emniyetini sui istimal ettiğimizdendir yoksa yalancılıkla vasıflanmış kişinin sözlerine kimse itimat etmeyeceğinden onun sözünün bir ehemmiyeti yoktur. Hatta evi yansa kimse inanmaz. Abdurrahman Şeref yalan söyleyeni alçaklıkla suçlamaktadır fakat kendi yanıltmış adamlara yalancı demez.

Şeyh Sadi Şirazi'nin "İyilik için söylenen yalan fitne doğuran gerçekten yeğdir" dediği gibi bazı durumlarda yalanı seçmek gerekir. Bunu ise seçmek pek kolaydır. Maksada bakarız. Yalancının menfaati olmayıp, yalanın neticesinde bir hayır maksat ediliyorsa onu mazur görürüz.⁵⁹²

f) Dostluk

Abdurrahman Şeref'e göre dostluğun esası, evvela her şey hakkında fikirlerin ve hislerin birliği, ikincisi de karşılıklı muhabbettir. Fikirleri ve hisleri birbirine yakın, birbirlerini fedakarca ve vefa duyguları içinde seven kimselere zor tesadüf olduğundan dostluk dairesi pek tabii ki oldukça sınırlıdır.⁵⁹³

Dostlarımızı iyi seçmeliyiz. Zira dost ve akranlarımızla sık sık görüşeceğimizden onların ahlakını hatta tavırlarını bile taklit ederiz. Ahlakları ve kalbi hisleri bizimkilere tesir eder. Dostumuz nazik, yatlı dilli, hak şinas ise bizde öyle oluruz. Eğer onlar kaba, ağzı bozuk, hak bilmez iseler daha çabuk onlara bakarız. Beşerin yaratılışında faziletleri taklit, reziletleri taklitten daha zor gelir.⁵⁹⁴

Abdurrahman Şeref'e göre dostluk akrabalığı dahi geçer. Akrabamızı sevmeyebiliriz fakat akrabamız yine akrabamızdır. Dostlarımızla olan muhabbet biterse aradaki irtibat ve bağlılık da biter. İyi bir dost ise dünya metalarının en

⁵⁹¹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 124.

⁵⁹² Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 125.

⁵⁹³ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 142.

⁵⁹⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 142.

kıymetlisidir. Faziletli bir dost ikinci bir vicdandır ki bizim vicdanımız sustuğu veya sindiği vakit o harekete geçer. Eğer işlerimizde ve zatımızda bir eksiklik varsa dostlarımız tamamlar. Hayırlı amellerimizi teşvik eder ayıplarımızı kapatırlar. Bazı sebeplerden dolayı zihnimiz karışsa yardımımıza gelerek nasihat ve yol gösterme ile zihnimizdeki karışıklığı giderip zihnimizi aydınlatırlar. Mutlu günlerimizdeki mutluluğumuzu artırdıkları gibi kederli günlerimizdeki elemi hafifletirler. İhtiyaç vakitlerinde imdadımıza gelirler. İnsan çok yerde kendi için görüp, işitip, yapamadığını dostu için görür işitir ve yapar.⁵⁹⁵

Bu vasıflardaki dostları hayatımızın pek azında biliyoruz. Dost ve ahbap namına taşıdığımız ve bildiğimiz pek çok insan vardır ki bunlar dost değil tanıdaktır. Önceki elimlerimiz, faziletleri kazanma ve rezaletlerden çekinme yollarını ve çarelerini tavsiye ederlerken, ayıbımızı ihtar edecek sadık dostların seçilmesini ve tedarik edilmesini de zikrederlerdi.⁵⁹⁶

Abdurrahman Şeref “ahlakımızı düzeltmede dostların hizmeti inkâr olunamaz demekte Hz Ömer (ra) “bana ayıbımı ihtar edenlerden Yaratan razı olsun” buyurdıklarını ve İmam Gazali’nin “birisi bir kimseye eteğinin altında akrep var diye ihtar etse teşekkür ederek akrebi izaleye çalışıyor ve o adama minnettar kalıyor. Hâlbuki akrepten görülecek zarar bir iki günlük bir acıdan ibarettir. Oysa kötü huylardan görülecek zararlar bir ömür boyu hatta ötesinde de devam eder” dediğini belirtmektedir.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s.142-143.

⁵⁹⁶ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 143.

⁵⁹⁷ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, s. 143.

SONUÇ

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, Islahat Fermanı'nın ilanından önce doğan, dönemin en güzide okullarında eğitim gören, başarılı bir eğitim hayatı geçiren Abdurrahman Şeref Bey İmparatorun yıkılmaya yüz tuttuğu, en çalkantılı döneminde eğitim hayatına ve siyasi hayata atılmıştır. II. Meşrutiyet devrinde Defter-i Hakani Nazırı olarak başladığı siyasi hayatını ölene kadar devam ettirmiştir.

Meşrutiyet ve Mütareke yıllarında kısa süren çeşitli hükümetlerde çeşitli siyasi görevler, bakanlıklar Âyan Meclisi Vekilliğinde bulunan Abdurrahman Şeref'in en önemli görevleri Eğitim Bakanlığı görevlerinde olmuştur. Eğitim camiasından gelmesi ve başarılı bir eğitimci olması sebebiyle Milli Eğitimdeki bakanlık görevi memnuniyetle karşılanmıştır.

Hükümetlerin kısa sürmesi nedeniyle Milli Eğitim Bakanlığındaki görevinde kendisinden bekleyen başarıyı gösterememiş gibi olsa da, bu görevleri esnasında yararlı işlere imza atmış, hükümetlerin özelliği ve dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda yine de başarılı sayılmıştır. Eğitimde önemli yenilikleri gerçekleştirmeye çalışmış, yeni eğitim kurumlarının açılmasına önem vermiş, yeni öğretmenlerin yetiştirilmesini istemiştir, Eğitimde esas olanın eğitim kurumu açmak olduğunu, kapatmak olmadığını öne sürerek zararlı faaliyetleri nedeniyle kapatılması gündeme gelen azınlık okullarının, başka yollarla ıslah edilmesi düşüncesiyle, kapatılmasına tepki göstermiştir. Eğitimdeki kanunların ve uygulamaların sık sık değişmesine yani eğitimin yap boz tahtası olmasına karşı çıkmış öğretim yılı ortasında müfredat programı değişikliğini onaylamamıştır.

Abdurrahman Şeref Bey asıl başarıyı ise dönemin iki önemli okulu olan Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi'ndeki otuz yıla varan idarecilik ve öğretmenlikleri sırasında göstermiştir. Bu okullarda öğrenci dostu bir tavır sergileyen Abdurrahman Şeref, öğrencilerin yararına olacak her işe aktif gönüllü olarak katılmış öğrencilerinin öğrenimlerini tamamlamaları için elinden gelen her şeyi yapmıştır.

Öğrencileri arasında çok sevilip sayılmış, öğrencilerin gözünde manevi bir baba konumunda olmuş o devrin özelliğinden kaynaklanan fişleme ve jurnalcılık hareketlerinden okulunu ve öğrencilerini uzak tutmuştur. Bununla birlikte istibdat rejiminde suç sayıldığı halde öğrencilerine hürriyet ve eşitlik fikirlerini aşlamaktan geri kalmamış, öğrencilerine temel hak ve eşitlikten özgürlüklerden, Fransız İhtilalinden söz etmekten çekinmemiştir. Abdurrahman Şeref'in özgürlükçü bir zihniyet içinde yetiştirdiği pek çok öğrencisi yaşadıkları dönemin akışını değiştirecek siyasi ve sosyal görevlerde yerini almışlardır. Abdurrahman Şeref Bey Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebindeki idarecilikleri sırasında bu okulların başarısını en üst seviyeye çıkarmış dönemin en ünlü öğretmenlerini bu okulların çatısı altında toplamış Avrupa'dan öğreticiler getirme girişiminde bulunmuş, öğrencilerine bu okullarda okuma ayrıcalığının ruhunu aşlamıştır. Abdurrahman Şeref'in bu başarıları gözden kaçmamış, başarıları padişah ve yurt dışındaki çeşitli devlet adamları tarafından ödüllendirilmiştir.

Abdurrahman Şeref Bey'in eğitim görüşleri yaşadığı dönemin eğitim görüşlerinden bağımsız olmamış, bazı Batılı eğitimci ve düşünürlerin görüşlerini bilip eserlerinde zikretse de ona göre eğitim din ve dünya selameti, ahlaki kişilik ve bir meslek edinmek için yapılır. Yine aile ve devlet düşüncelerinde de klasik düşünce ve ataerkil aile anlayışından ayrılmayan Abdurrahman Şeref daha önceki düşüncelerinden farklı olarak kız çocuklarının ve kadınların eğitilmelerinden yana olmuştur

Abdurrahman Şeref Bey eğitim görüşlerini yaşadığı dönemdeki eğitim görüşlerine paralel olarak zikretse de uygulamalarında modern ilimleri dini düşüncelerle bağdaştırmaya çalışmıştır. Öğrencilerini yetiştirirken çağdaş ilimlerle donatmayı, öğrencilerine Batıda geçerli olan eşitlik, özgürlük, modernizm düşüncelerini aşlamayı ilke kabul etmiştir. Aynı zamanda bu düşünceleri dinin öğretileriyle taçlandırmayı hedeflemiş, öğrencilerinin yaşarken modern dünyanın hedeflerini elde etmeye çalışan, dinin kurallarına göre yaşayan ve ahiret saadetini elde etmeyi hedefleyen birer birey olmalarını arzulamıştır. Abdurrahman Şeref'in bu yönü yaşadığı çağa göre orijinal sayılır ve günümüzdeki modern ilimler içinde din ve din eğitimi tartışmalarına ışık tutacak niteliktedir.

Meşrutiyet yıllarında ve milli mücadele yıllarında ittihatçı olarak bilinmesine rağmen hiçbir partiye ve örgüte katılmamış, siyasi düşüncesini açıklamamıştır. Ancak ülkenin ve milletin kurtulması ve korunması ı amacıyla kurulan Milli Kongre ve Vahdet-i Milliye gibi cemiyetlerin kurucuları arasında yerini almıştır. Sevr Antlaşmasını görüşmek için toplanan Saltanat Şurasına da katılan Abdurrahman Şeref Bey bu antlaşmanın kabul edilmesinden memnun olmasa da bu antlaşmanın kabul edilecek olmasına açıkça karşı çıkmamasına rağmen hiçbir zaman vatanperverliğinden şüphe duyulmamış, vatan hainliğiyle suçlanmamıştır.

Kurtuluş savaşı sonunda kurulan devletin Cumhuriyet olduğunu ilk fark edenlerden biri olan Abdurrahman Şeref yapılan seçimlerde milletvekili olarak meclise girmiş, Sivas Kongresine de davet edilmiş fakat yaşlılığı nedeniyle gidememiş fakat Milli Mücadele kahramanlarına sevgi ve saygılarını göstermiştir.

Osmanlı'nın yıkılması ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli olaylara şahitlik eden Abdurrahman Şeref bu olayları tarihçi kimliğiyle de belgelendirmiştir. Olaylarda aktif rol oynamasa da sessiz fakat önemli bir devlet adamı, son vakanüvist ve başarılı bir eğitimci olarak tarih sayfalarındaki mümtaz yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref Bey, İlm-i Ahlak, Maarif nezaret-i celilesinin (631) numaralı ve 14 Recebu'lferre sene 1316 ve 16 Teşrin-i Sani sene 314 tarihli ruhsetnamesiyle matbaa-yiamiredetab olunmuştur.
- Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri(sad. Enver Koray), İstanbul 1985,
- AKSEKİ A. Hamdi, İslam Dini, Nur Yayınları, Ankara 1993
- AKŞİN Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980, Kırangıç Yayınları, İmaj Yayınevi Ankara 2004, 5. Baskı, 262 sayfa
- AKŞİN Sina. İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, Birinci Baskı.
- AKYÜZ Yahya, Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1999'a Alfa Yayınları, İstanbul 1999, 7. Baskı.
- ARAL Vecdi Toplum ve Adaletli Yaşam, Filiz Kitabevi, İstanbul 1988
- ARMAOĞLU Fahir 19.yy. Siyasi Tarihi (1789- 1914), Ankara 2003, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı
- ATATÜRK Mustafa Kemal, Nutuk, 1920-1927, İstanbul 1973 C. I-II.
- ATATÜRK M. Kemal, Nutuk, 2. Cilt, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1973, (13. Baskı)
- ATLI Gülsen, Aile ve Çocuk Eğitimi Üzerine Sohbetler, Etüt Yayınları, İstanbul 2002,
- AYDIN M. Zeki, Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi, Nobel Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2008
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, Talim ve Terbiyede İnkılap, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,(1. Baskı) İstanbul 1995, 139 sayfa.
- BAŞARAN İ. Ethem, 1994.
- BAYRAKLI Bayraktar, Mukayeseli Eğitim Felsefesi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul 1999.
- BİLGİN Beyza, İslam ve Çocuk, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 3. Baskı, Ankara 1997
- BİLİM Cavit Yalçın, Osmanlı, Osmanlılarda Eğitimin Çağdaşlaşması, Askeri Okullar, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999 C. VIII.

- BİNBAŞIOĞLU Cavit Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma, 1995, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- CANAN İbrahim, HZ. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980
- ÇELİKKAYA, Hasan Eğitime Giriş, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997
- DEMİREL Özcan, Öğretme Sanatı, Pegem Akademi Yayınları(15. Baskı) Ankara 2009.
- DEMİRYÜREK Mehmet, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)Pohonix Yayınları, Ankara, 2003,
- DODURGALI Abdurrahman, Ailede din Eğitimi, İstanbul 1998
- Efdaleddin Efendi Abdurrahman Şeref Terceme-i Hali, Hayatı Resmîye ve Hususîyesi, Ankara 1927.
- ERDEN Münire-AKMAN Yasemin, Eğitim Psikolojisi, Arkadaş Yayınları (5. Basım), Anka
- ERGİN Osman, Türk Maarif Tarihi, 1977, 1-5 cilt
- ERGÜN Mustafa, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, Ocak Yayınları, Ankara 1996
- ERTÜRK Selahattin, Eğitimde Program Geliştirme, Yelkentepe Yayınları(3. Baskı) Ankara 1979.
- FEROZ Ahmet, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, 2. Baskı 1995-1999
- İNALCIK Halil/SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı, Phoenix Y. Ankara 2006,2. Baskı, 2005-2006
- İNALCIK Halil, Osmanlı'da Batıdan Kültür Aktarması, İstanbul 1996
- İbn-i Manzûr, Lisanü'l Arab, I-XIV, 3. Baskı, Dâ sâdir, Beyrut 1994, C. I.
- KANAT Fikret, Ailede Çocuk Terbiyesi, Çankaya Matbaası, Ankara 1941
- KANDEMİR Yaşar, Örneklerle İslam Ahlakı, Nesil Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1993,
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, 7. Baskı, C. I-IX, 1947- 1995
- KARPAT H. Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları, İstanbul 1996, 1967-1996

- KAZICI Ziya, Osmanlı'da Eğitim Öğretim, Bilge Yayınevi, İstanbul 2004
- KODAMAN Bayram, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1991
- KODAMAN Bayram-ÜNAL M. Ali, Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, Ankara 1996
- KOTKU Mehmet Zahit, Nefsin Terbiyesi, Seha yayınları, İstanbul 1994, s.189
- Mehmet Cemâleddîn, Osmanlı Tarih ve Müverrihleri, Âyine-i Zürefâ (neş Mehmet Arslan) İstanbul 2003. S
- Mufassal Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul 1963,
- OKTAY Ayşe Sıdika, Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî, İz Yayıncılık, İstanbul 2005
- ORTAYLI İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, 2 Baskı
- ÖZTUNA Yılmaz, Büyük Osmanlı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, C. I-V
- ÖZTÜRK Hüseyin, Kınalızade Ali Çelebi'de Aile, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları 2. Baskı, Ankara 1991
- SAFA Peyami, Türk İnkılabına Bakışlar, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988
- SADAK Bekir, Et-Tac Tercümesi, Eser Neşriyat(4. Baskı), İstanbul 1992, C. II
- SADAT Muhammed Ali, İslam Ahlakı (Tercüme; Cemil Sönmez), Bilge Adam Yayınları 1. Baskı, İstanbul 2005
- SENEMOĞLU Nuray, Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Gazi Kitabevi, Ankara 2000.
- SUNAR Cavit, İbnMiskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları. Ankara 1980
- Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Tarihi 1600-1608, Cem Yayınları, Ankara 2000,1-4 cilt 6. Basım, 1988-2000
- TÜRKGELDİ Ali Fuat, Görüp İştittiklerim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, 4. Baskı
- TURAN Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, Bilgi Yayınevi, 1. Kitap, Ankara 1991 1. Baskı.

- TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler, 2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1998
- M. Sâti Bey, Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar, Derleyen ve Hazırlayan: Osman Kafadar-Faruk Öztürk, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları (Kültür Eserleri) (1. Baskı) Ankara 2002, 103 sayfa.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, C. VI
- ÜNAL Mehmet Ali, Türk İnkılabı Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Adres Yayınevi, Ankara 1997 .
- Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Tarihi, Cem Yayınları, Ankara 2000,1-4 cilt 6. Basım, 1988-2000
- TAŞTAN Yahya Kemal, Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri(Basılmamış yüksek lisans tezi) Kırıkkale 2004
- TOSUN Cemal, Din Eğitimi Bilimine Giriş, Pegem A Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 2002,
- VARIŞ Fatma Varış, Eğitime Giriş, 1998,
- YAVUZ Kerim, Günümüzde Din Eğitimi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1, Adana 1998
- YÜCEL Hasan Ali, İyi Vatandaş İyi İnsan, Kültür Bakanlığı Yayınları (1. Baskı), Ankara 1993
- AKŞİN Sina, Siyasal Tarih (1789-1908), Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908), Cem Yayınevi, Ankara 2000, C. 3, 6. Basım (1988-2000), S. 77-188, C. I-IV
- İNALCIK Halil-SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınları, Ankara 2006, 2. Baskı
- İSLAM’DA AİLE ve ÇOCUK TERBİYESİ SEMPOZYUMU, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 18, Şanlıurfa 1994
- İSLAM’DA AİLE ve ÇOCUK TERBİYESİ 2 Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 22, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996,

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı: Nazlı Kozan
Doğum Yeri: Çivril
Doğum Yılı: 04/10/1969
Medeni Hali: Bekar

Eğitim Durumu:

Ortaöğretim:
Lisans: Lisans Mezunu

Yabancı Diller: İngilizce ve Arapça

İş Deneyimi:

Aydın Vimjo Kız Meslek Lisesi'nde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak çalışıyor